

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії і суспільствознавства
Факультет педагогіки та психології

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«АКАДЕМІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І
ПРАКТИКИ»

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 23 (том 1)

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, психології, педагогіки та історії**

2019

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, декан факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, Заслужений працівник освіти України

Герчанівська П.Е. – доктор культурології, професор, завідувач кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, Заслужений діяч науки і техніки України

Долінська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, заступник декана факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи та міжнародних зв'язків, Заслужений працівник освіти України

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування

Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П.Драгоманова

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувача кафедрою методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, академік Академії наук вищої школи України

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, декан факультету корекційної педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України

У збірнику подано наукові статті за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні проблеми теорії і практики» (22 лютого 2019 р.).

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Упорядники:

Кучеренко Є.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 23 (том 1). – Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2019. – 136 с.

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
ISBN

© Автори статей, 2019
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2019
© Видавництво «Нілан Лтд», 2019

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science
Faculty of Pedagogy and Psychology

NATIONAL UNIVERSITY OF LIFE AND ENVIRONMENTAL
SCIENCES OF UKRAINE

ACADEMY FOR DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL
SCIENCE AND PRACTICE

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 23 (Vol. 1)

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

2019

Editorial Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

P.E. Herchanivska, Doctor of Sciences in Cultural Studies, Professor, Chair of the Cultural Studies and information communications Department of National Academy of Culture and Arts Management

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations, Meritorious Worker of Education of Ukraine

K.V. Krabel, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

G.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Correctional Education and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

This collection features scientific articles based on materials of the VII International scientific conference «Scientific searches: actual problems of theory and practice» (February 22, 2019).

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Compiled by:

Y.V. Kucherenko, PhD in Psychology, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

Humanitarian Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 23 (Vol. 1). – Vinnytsia: Nilan Ltd. – 2019. – 136 p.

ISBN

© Article authors, 2019

© M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, 2019

© Nilan Ltd, 2019

WARTOŚCI W UJĘCIU PSYCHOLOGICZNYM

mgr inż. Bachórz Iwona

doktorantka Uniwersytetu Rzeszowskiego

iwona.papi@interia.pl

Maria Misztal podejmując się zdefiniowania terminu „wartość” wyodrębniła kategorię definicji, tego pojęcia, o charakterze psychologicznym. W ujęciu psychologicznym określiła ona wartość jako:

- element systemu przekonań jednostki o nienormatywnym charakterze,
- element systemu przekonań jednostki o charakterze normatywnym,
- przekonanie innych ludzi na temat stanu psychicznego, fizycznego lub działań jednostki uważanych za godne pożądania,
- przedmiot, który zaspokaja potrzeby jednostki,
- obserwowane zachowanie jednostki¹.

Twórcy definicji wartości o znamionach psychologicznych zakwalifikowanych przez M. Misztal do grupy pierwszej traktują wartość jako zjawisko psychiczne o charakterze poznawczym, nadając znaczenie zbliżone do psychologicznego znaczenia terminu postawa. Zdaniem wielu badaczy wartość ma znaczenie zbliżone do postawy. Jednak te dwa pojęcia nie można uznać za tożsame, gdyż wartość uznaje się jako przekonanie jednostki o charakterze bardziej centralnym niż postawa. W pojęciu Edwina P. Hollandera „wartości można rozważać jako główne komponenty postaw, które kierują zachowaniem zmierzającym do pewnych preferowanych celów”². Oznacza to, że określają to, co jest pożądane i oczekiwane.

Daryl J. Bem zwraca uwagę na charakter preferowanych, określanych przez ludzkie przekonania i postawy, celów. Zgodnie z jego poglądem wartości są celami, a nie środkami. Jednostka w sposób nieświadomy bądź na skutek własnych doświadczeń, bądź też pod wpływem czyjegoś autorytetu dąży do osiągnięcia tych celów. Wartość jest dla niego „pierwotnym wyborem lub pozytywną postawą względem pewnych stanów docelowych (jak równość, zbawienie, poczucie własnej godności lub wolność), lub pewnych szeroko pojętych sposobów postępowania (jak odwaga, uczciwość, przyjaźń lub czystość moralna)”³.

Według koncepcji Krzysztofa Grzegorzcyka „wartość jest faktem psychicznym o charakterze afektywno – poznawczym”, który można określić jako „wyobrażone przez jednostkę przeżycie psychiczne związane przez nią z zająciem w rzeczywistości stanu nagrody”⁴. Ludzie posiadają doznań

1 M. Misztal, *Problematyka wartości w socjologii*, Wyd. PWN, Warszawa 1980

2 Cyt. za: M. Misztal, *Problematyka ...*, op. cit.

3 Ibidem., s. 21.

4 K. Grzegorzcyk, *O pojęciu wartości w antropologii kulturowej*, w: „Studia Socjologiczne”

psychicznych związanych z określonymi rzeczami. Grzegorzcyk wyjaśniając istotę terminu „wartość”, stwierdza, iż „ludzie nie pożądamy cech rzeczy lub samych rzeczy, lecz jedynie pewnych doznań psychicznych z tymi rzeczami związanych”⁵. Zasadne będzie zatem stwierdzenie, że proces wartościowania obiektów ma charakter subiektywny i zależy tylko od jednostki, która go dokonuje.

Definicja wartości K. Grzegorzcyka uznawana jest za czysto psychologiczne ujęcie, w którym całkowicie zostało pominięte środowiskowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania kreacji wartości⁶.

Zgodnie z poglądem Grzegorzcyka ludzie pragną pewnych doznań psychicznych powiązanych z określonymi rzeczami. Przeciwwstawia się on uznawaniu przedmiotów lub działań jako wartości, ponieważ kiedy zniknie przeżycie psychiczne jednostki związane z danym przedmiotem staje się on dla niej bezwartościowy. Ludzie pożądamy pewnych doznań psychicznych związanych z określonymi rzeczami, a nie samych rzeczy⁷.

Druga podkategoria definicji psychologicznych traktuje wartości jako przekonanie jednostki o charakterze normatywnym. Wartości będące elementem systemu przekonań, które posiadają cechy specyficzne, pozwalające na łatwiejsze odróżnienie ich od ogółu przekonań. W taki sposób definiuje wartość Milton Rokeach, dla którego jest to „typ przekonania centralnie umieszczonego w ogólnym systemie przekonań jednostki o tym, jak powinna czy nie powinna ona postępować lub o pewnym końcowym stopniu istnienia, wartym lub niewartym osiągnięcia”⁸.

Rokeach zaproponował ujęcie wartości w ramach teorii osobowości. Osobowość była przez niego określana jako system przekonań składający się z podsystemów od najbardziej centralnych do najbardziej peryferycznych. Według Rokeachawartości są jednoznacznie rozumiane jako to, co godne pożądania. Określił on wartości jako „trwale przekonanie, że dany sposób postępowania lub ostateczny cel życia jest jednakowo i społecznie bardziej atrakcyjny niż inne sposoby zachowania się i inne cele życiowe”⁹. Wartości jako przekonania dotyczące tego, co pożądane, są sklasyfikowane we względnie trwały hierarchiczny system. Zatem przekonanie definiuje wartości i jest podstawową jednostką opisu osobowości. Rokeach dokonał podziału wartości na ostateczne i instrumentalne. Wartości ostateczne, czyli najważniejsze, ponadsytuacyjne ludzkie cele, natomiast wartości instrumentalne to sposoby postępowania.

1971, nr 1 (40), s.24, 29.

5 Cyt za: Cz. Matuszewicz., *Psychologia wartości*, PWN, Warszawa 1975, s. 15.

6 L. J. Krzyżanowski, *O podstawach kierowania organizacjami inaczej: paradygmaty, metafory, modele, filozofia, metodologia, dylematy, trendy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

7 Cyt. za: M. Misztal, *Problematyka ...*, op. cit., s. 22.

8 Ibidem, s. 23-24.

9 Cyt. za : S. Lachowski, *Druga ważniejsza niż cel. Wartości w życiu i biznesie*, Wyd. Studio EMKA, Warszawa 2012, s. 21.

Zaproponował on również podział wartości na moralne i kompetencyjne. Sprzeniewierzenie się wartościom moralnym wiąże się z poczuciem winy, natomiast niezrealizowanie wartości kompetencyjnych rodzi poczucie wstydu. Ludzi zasadniczo nie różni zestaw wartości tylko ich hierarchia. Oznacza to, że większość ludzi ceni podobne wartości, jednak inaczej rozkładają preferencje¹⁰. W takiej sytuacji mamy do czynienia z systemem wartości. Według M. Rokeacha „system wartości stanowi organizację hierarchiczną – rangowe uporządkowanie – ideałów lub wartości w kategoriach ważności. Dla jednej osoby prawda, piękno i wolność mogą znajdować się na początku tej listy, a oszczędność, porządek i czystość na jej końcu; dla innej kolejność może być odwrotna”¹¹.

Definicje, które zostały określone przez Abahama Maslowa, Ericha Fromma, Kurta Goldsteina oraz Kazimierza Dąbrowskiego wiążą pojęcie wartości nie z normatywnymi przekonaniem i jednostki i z jej samooceną lecz z jej oceną dokonaną przez innych ludzi z punktu widzenia jej zdrowia psychicznego¹².

Dąbrowski utożsamia pojęcie wartości ze zdolnością człowieka do rozwoju indywidualnego i społecznego. Rozwój ten dotyczy sfery intelektualnej jak również uczuciowej i popędowej. Zdolności człowieka, jako psychiczne i fizyczne możliwości wymagają ciągłego urzeczywistniania, które decyduje o zdrowiu danej jednostki, o tym, co jest dla niej dobre, co umożliwia jej rozwój, dobre samopoczucie i poczucie realizacji samego siebie. Koncepcja Dąbrowskiego została oparta na hierarchii wartości, czyli budowaniu układu wartości, gdzie wybory niższego rzędu są podporządkowywane wartościom rzędu wyższego¹³.

Według Maslowa, Fromma i Goldsteina wartości odnoszą się do stanów wewnętrznych jednostki. Ich koncepcje wartości nawiązują do tego co jest godne pożądania, gdyż umożliwia rozwój jednostki i zdrowie psychiczne. Sugerują, że ludzie powinni zachowywać się w określony sposób¹⁴.

W koncepcji Abrahama Maslowa źródłem potrzeb i wartości są właściwości fizyczne i psychiczne jednostki. Wartości, pomimo równie silnego związku z organizmem i stanami psychicznymi jak potrzeby, traktuje jako wtórne w stosunku do potrzeb. Wartości zostały określone jako czynniki umożliwiające zdrowie psychiczne i rozwój jednostki. Stanowią koncepcje tego co godne pożądania. Na to co w danym wypadku jednostka powinna pragnąć nie mają wpływu kryteria zewnętrzne lecz dyspozycje psychiczne i fizyczne jednostki, kluczowe w danym okresie potrzeby, których zaspokojenie umożliwia realizację odpowiadających im wartości. Maslow jest autorem koncepcji potrzeb, którą

10 J. Ciecich, *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Wyd. LiberiLibri Warszawa 2013, s. 28-29.

11 Cyt. za M. Misztal, *Problematyka...*, s. 68.

12 Cyt. za: S. Siek, *Wybrane metody badania osobowości*, Wyd. ATK, Warszawa 1983, s. 420.

13 K. Dąbrowski, *Zdrowie psychiczne a wartości ludzkie*, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, Warszawa 1974, s. 6.

14 Cyt. za: M. Misztal, *Problematyka ...*, *op. cit.*, s. 25-26.

można uznać za podstawę przewidywania kształtu hierarchii wartości. Wszystkie potrzeby ludzkie podzielił na dwie grupy:

- potrzeby niedostatku, tj. potrzeby fizjologiczne, potrzeba bezpieczeństwa, potrzeba przynależności i miłości oraz potrzeba szacunku,
- potrzeby istnienia, czyli ludzkiego pragnienia samorealizacji.

W sytuacji, gdy potrzeby niedostatku zostaną zaspokojone przestają motywować działanie. Z odwrotną sytuacją mamy do czynienia w przypadku potrzeb wzrostu, czyli istnienia, które w trakcie realizacji nie znikają lecz rosną¹⁵.

Teoria motywacji A. Masłowa przypisuje potrzebom rolę nadrzędną nad wartościami. Postawy i działania człowieka wynikają z wartości odczuwalnych. Wartości uznane zostały za pochodną potrzeb. Natomiast realizacja potrzeb służy osiągnięciu wartości¹⁶.

Kolejna podkategoria definicji wartości uwzględnia spójność stanów wewnętrznych jednostki i związanych z nimi przedmiotów zewnętrznych. Wartości są w tym ujęciu traktowane jako przedmioty zaspokojenia ludzkich potrzeb. Tutaj należy wyodrębnić dwa stanowiska. Przedstawicielami pierwszego z nich są: Florian Znaniecki, Ernest W. Burgess, Ralph Linton, którzy dostrzegają wartość w zdolności przedmiotu do zaspokajania ludzkich potrzeb, mogących powstać u jednostki w zetknięciu z tym przedmiotem. Przedmioty posiadają zatem pewne cechy, które mogą być w określonym czasie i sytuacji pożądane przez ludzi, jednakże sam przedmiot nie wskazuje wszystkich potrzeb, które może zaspokoić.

Znaniecki wyodrębnia wartości absolutne i wartości względne. Według niego wartość względna to „przedmiot, któremu u podmiotu odpowiada psychiczne zjawisko uczucia”¹⁷.

Zdaniem Lintona „wartość może być zdefiniowana jako dowolny element wspólny szeregowi sytuacji, który może wywołać ukrytą reakcję jednostki”¹⁸.

W drugim przypadku przedmiot zostaje określony wartością nie dlatego, że jest on zdolny wywołać pragnienia i potrzeby jednostki, ale dlatego, że jest w stanie je zaspokoić. Stanisław Ossowski konkretyzuje wartości jako „*przedmioty naszych pragnień*”¹⁹.

Socjologowie zajmujący się problematyką wartości często odnoszą się do pojęć stosowanych w psychologicznych teoriach motywacji. W przypadku bezpośredniego odwołania mamy do czynienia z pojęciem wartości o charakterze psychologicznym. Tego rodzaju odniesienie występuje u S. Ossowskiego, który ujmuje wartości jako przedmioty pozytywnych i negatywnych pragnień.

15 Ibidem, s. 130-131.

16 A. Masłowa, *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 62.

17 Ibidem, s. 27

18 R. Linton, *Kulturowe podstawy osobowości*, Wyd. Biblioteka Socjologiczna, Warszawa 1975, s. 128.

19 S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej, Dziełat. III*, PWN, Warszawa 1967, s. 72.

Osadza on wartości wśród takich przeżyć psychicznych jednostki, które mają walor emocjonalny (remisja, atrakcja) oraz przypisuje im rolę motywacyjną w stosunku do działań ludzkich²⁰.

W swojej koncepcji wartości Ossowski zwrócił uwagę, że wartości odczuwalne i uznawane tworzą dwie odrębne skale w psychice jednostki. Mianowicie ze skalą wartości uznawanych związane są procesy poznawcze, natomiast ze skalą wartości odczuwalnych wiążą się procesy emocjonalne²¹.

Wartości, które człowiek powinien cenić i o których wie, że są dla niego atrakcyjne to wartości uznawane. W przypadku tego rodzaju wartości człowiek, pomimo tego, że je akceptuje i dąży do ich realizacji, może odczuwać pewien przymus zewnętrzny. Natomiast wartości, które są częścią wewnętrznego świata człowieka a dążenie do ich osiągnięcia jest własną potrzebą człowieka to wartości odczuwane. Ten sam przedmiot dla jednego odczuwaną może być wartością uznawaną, a dla innego odczuwaną. Zarówno wartości uznawane jak i odczuwane mogą być wartościami realizowanymi. Łatwiejsze w realizacji dla człowieka są wartości odczuwane, jednak częściej realizowane są przez niego wartości uznawane. Dzieje się tak z prostej przyczyny, ponieważ częściej robimy coś dlatego, że tak wypada, bądź uważamy to za nasz obowiązek a czystej ochoty. Zatem następuje realizacja wartości uznawanej kosztem realizacji wartości odczuwanej²².

Ostatnia podkategoria definicji o charakterze psychologicznym obejmuje te kierunki, które utożsamiają wartości z działaniem. Z tym poglądem identyfikuje się Alfred Adler. Jednak nie określa o jakiego rodzaju zachowanie chodzi. Jego zdaniem „wartości w przedmiocie poznawane są jedynie poprzez działania nań skierowane. Potrzeby, zainteresowania, postawy, znaczenia, pragnienia, wola, normy – w skrócie wartościowanie pojedynczych jednostek lub zbiorowości – można poznawać jedynie na podstawie ich działań”²³.

Ujmowanie wartości w kategoriach zachowań jest również charakterystyczne dla Burrhusa F. Skinnera według którego „sąd o wartościach zależy nie od faktów, ale od tego, jak są one odczuwane dokonujemy po prostu rozróżnienia, które jest przedmiotem studiów fizycznych i biologicznych, bez osądzania o wartości. Wzmacniające działanie faktów jest domeną nauki o zachowaniu, która – przynajmniej dopóty, dopóki zajmuje się warunkowaniem instrumentalnym – jest nauką o wartościach”²⁴.

Wartości tutaj są wzmocnieniami pozytywnymi. Można je określić jako wszelkiego rodzaju konsekwencje danego zachowania, które przyczyniają się do tego, że zachowanie w dużym stopniu prawdopodobieństwa zostanie powtórzone. Według Skinnera wartość nie jest utożsamiana z jakąś fizyczną cechą wspólną

20 S. Marczuk, *Orientacje...*, op. cit., s. 34.

21 Cyt. za S. Marczuk, *Pojęcie...*, op. cit., s. 111.

22 B. Szacka, *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 80.

23 Cyt. za: M. Misztal, *Problematyka...*, op. cit., s. 29.

24 F. B. Skinner, *Poza wolnością i godnością*, PIW, Warszawa 1978, s. 124

dla wszystkich przedmiotów, które są określane mianem „dobre”¹.

Wartości stanowią najważniejszy czynnik determinujący postępowanie jednostki, niezależnie od tego, czy posiada ona świadomość w tym względzie, czy też nie. Działanie objawia się w postaci przyjęcia określonej postawy, ujawniającej stosunek człowieka do życia lub wybranego aspektu rzeczywistości, czy zachowania².

Z psychologicznego punktu widzenia wartości ujmowane są jako zjawiska psychiczne o charakterze poznawczym. Definicje wartości są znaczeniem zbliżone do terminologii postawy. Jednak te dwa pojęcia nie są ze sobą tożsame.

PRZESTRZEŃ MIASTA GDAŃSK HISTORIĄ PISANA- ZNACZNIE I SYMBOLE

mgr Agnieszka Bień

Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie

Wydział Filozofii i Socjologii

kontakt: akazmierczak128@gmail.com

Gdańsk jest miastem wyjątkowym z wielu powodów. Po pierwsze z powodu swojego położenia: bliskość morza, terenów żuław wiślanych, budowy metropolitarna oraz jego nie jednolitej struktury przestrzennej, którą wyróżnia go na tle innych miast Polski. Po drugie, ponieważ Gdańsk jest „miastem wolności” – to właśnie ono jako jedyne w latach XX ubiegłego wieku posiadało przydomek wolnego, to na terenach Stoczni Gdańskiej narodziła się Solidarność³ i swoja

1 M. Misztal, *Problematyka...*, op. cit. 30-31.

2 G. Żuk, *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016, s.57.

3 Fala sierpniowych strajków z 1980 r. doprowadziła do powstania NSZZ „Solidarność” - pierwszej w krajach komunistycznych, niezależnej od władz, legalnej organizacji związkowej. Podpisanie porozumienia w Gdańsku 31 sierpnia 1980 r. między komisją rządową a Międzyzakładowym Komitetem Strajkowym i powstanie Solidarności stały się początkiem przemian z 1989 r. - obalenia komunizmu i końca systemu jałtańskiego. 17 września 1980 r. przedstawiciele Międzyzakładowych Komitetów Założycielskich przyjęli statut, który rozstrzygał powstanie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” - jednego ogólnokrajowego związku o strukturze regionalnej. Na czele Krajowej Komisji Porozumiewawczej stanęli: Lech Wałęsa jako przewodniczący oraz Andrzej Gwiazda. Marian Jurczyk został przewodniczącym Zarządu Regionu Pomorze Zachodnie. 10 listopada 1980 r. Sąd Najwyższy zarejestrował NSZZ „Solidarność”. Wkrótce związek liczył niemal 10 mln członków - było to 80 proc. pracowników państwowych. Organizacje związkowe powstały we wszystkich przedsiębiorstwach i instytucjach - władze nie dopuściły tylko do powołania ogniw związku w Wojsku Polskim i Milicji Obywatelskiej. – Por. <https://dzieje.pl/aktualnosci/porozumienia-sierpniowe-i-powstanie-nszz-solidarnosc> - wejście 19 lutego 2019 r.

działalność opozycyjną rozpoczął Lech Wałęsa⁴, to w słynnym Liceum nr V narodził się TOTARD⁵ oraz to właśnie na jego terenach funkcjonował Ruch Wolność i Pokój⁶ oraz Ruch Społeczeństwa Alternatywnego⁷. Gdańsk był

4 Lech Wałęsa i (ur. 29 września 1943 w Popowie) – polski polityk i działacz związkowy, z zawodu elektryk. Czołowy opozycjonista w okresie PRL, współzałożyciel i pierwszy przewodniczący NSZZ „Solidarność”, w 1983 laureat Pokojowej Nagrody Nobla. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1990–1995.

5 TOTART (Tranzitoryjna Formacja Totart), formacja artystyczna założona w Gdańsku w 1986 roku. Słynęła z inspirowanych dadaizmem, śmiałych jak na ówczesne czasy spektakli-koncertów, będących reakcją na sytuację społeczno-polityczną schyłkowego PRL-u. Twórcą i główną postacią był Zbigniew Sajnog. Współtworzyli ją między innymi Paweł „Konjo” Konnak, Artur „Kudłaty” Kozdrowski, Paweł „Paulus” Mazur, Ryszard „Tymon” Tymański, Darek „Brzóska” Brzósiewicz. Zadebiutowała 23 IV 1986 roku na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Gdańskiego performance’em Miasto, masa, masarnia. Później jej członkowie wystąpili między innymi w Świnoujściu, gdzie podczas festiwalu piosenki studenckiej FAMA zorganizowali happening Szalet naszym schronem, oblewając ludzi wodą kolońską, czytając poetyckie manifesty i w końcu obrzucając jury bombami z gazet. W październiku 1986 roku grupa zorganizowała występ w szpitalu psychiatrycznym na Srebrzysku, gdzie zamykano gdańskich działaczy środowisk alternatywnych symulujących, w celu uniknięcia służby wojskowej, choroby psychiczne. Totart współpracował z ruchami ekologicznymi, z organizacją Wolność i Pokój, Ruchem Społeczeństwa Alternatywnego. Organizował przeglądy polskich fanzinów i artzinów, niezależnych wydawnictw o tematyce kulturalnej. Po 1989 roku wydawał dofinansowane przez Wydział Kultury Urzędu Miejskiego w Gdańsku pismo „Metafizyka Społeczna”- Por. <https://www.gedanopedia.pl/index.php?title=TOTART - wejście 19 lutego 2019 r.>

6 Ruch Wolność i Pokój (WiP) – niezależne ugrupowanie społeczno-polityczne należące do nurtu „solidarnościowego”, działające, w opozycji wobec władz komunistycznych, w latach 1985–1992 w Polsce. Większość uczestników Ruchu WiP stanowili studenci i przedstawiciele środowisk młodzieżowych (od anarchistów po aktywistów kościelnych). Ruch przeprowadził liczne akcje propagandowe i protestacyjne. Liczył w szczytowym okresie rozwoju kilkuset członków- Por. M. Jędrzejewski, *Młodzież a subkultura: problematyka edukacyjna*, Warszawa 1999 .s. 216

7 Ruch Społeczeństwa Alternatywnego (RSA), organizacja anarchistyczna założona w Gdańsku przez Cezarego i Janusza Waluszków, Wojciecha Jankowskiego oraz Krzysztofa Skibę. Za oficjalny początek jej funkcjonowania uznaje się opublikowanie w czerwcu 1983 roku Manifestu RSA. Ruch wywodził się z uformowanej przed sierpniem 1980 roku grupy uczniów I Liceum Ogólnokształcącego w Gdańsku, skupionych wokół pisma „Gilotyna”, po wprowadzeniu stanu wojennego wydawanego pod tytułem „Podaj Dalej”. Nazwa organizacji była jednocześnie jej programem: Ruch – to luźna forma zrzeszenia bez hierarchicznych struktur; Społeczeństwa – gdyż celem działania nie było zdobycie władzy politycznej; Alternatywnego – bo rozumianego jako sprzeciw wobec otaczającej rzeczywistości z alternatywną wizją przyszłości, w której współistnieją różne formy organizacji życia społecznego, ekonomii, polityki i kultury. RSA głosił hasła anarchistyczne, pacyfistyczne i ekologiczne. W latach 1983–1990 wydawał własne pismo „Homek” i prowadził regularnie działający klub dyskusyjny. Od wiosny 1984 roku członkowie RSA organizowali demonstracje uliczne i akcje ulotkowe wymierzone przeciwko przymusowi odbywania zasadniczej służby wojskowej. Ulotki były kolportowane podczas koncertów rockowych na terenie całego kraju. Latem 1984 roku RSA powołał do życia Porozumienie Grup Niezależnych „Wolność”, w którego skład weszły między innymi: Gdański Ruch Oporu Młodzieży „Pokolenie”, Polska Młodzież Walcząca, Grupa Młodzieży Niezależnej „Kierunki” i Oficyna Wydawnicza „Kres”. Struktura ta zorganizowała w Trójmieście wiele akcji protestacyjnych, między innymi 1 V 1985 roku zatrzymała w Gdańsku oficjalny pochód, ścierając się z siłami Milicji Obywatelskiej i ZOMO. Podczas manifestacji członkowie RSA występowali pod czarnymi flagami, będącymi ich znakiem rozpoznawczym. W lipcu 1985 roku z inspiracji RSA odbył się pierwszy „złot młodzieży wegetujący” – Hyde Park w Złotej Górze na Kaszubach, w którym uczestniczyło około 200 osób

świadkiem wielu wydarzeń – tych dramatycznych jak np. spalenie żywcem w kościele św. Józefa ponad 100 niewinnych osób przez nazistów w 1946 roku, budujących wizerunek miasta na tle innych metropolii europejskich (Solidarność, strajki robotników, wystąpienie Lecha Wałęsy, demonstracji KODu, zabójstwo Pawła Adamowicza podczas finału Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy) oraz odniesień do wydarzeń historycznych np. Targu Dominikańskiego. Celem artykułu jest analiza wybranych wydarzeń historycznych budujących tożsamość Gdańska na tle innych miast Polski i Europy.

Gdańsk jest miastem milenijnym – założonym w 999 r. niedawno obchodził swoje 1000-lecie. Założone przez św. Wojciech uznawane było za błogosławione w aspekcie gospodarczym, politycznym oraz społecznym⁸. Od początków swojego istnienia posiadał miano wielokulturowego. Zamieszkiwali go: kaszubi, kociewiacy, Żydzi, Niemcy oraz Polacy. Od VXII wieku do roku 1946 w Gdańsk dominował nacja Niemiecka. Po II wojnie światowej przez miasto przeszło kilka fal migracyjnych. Obecni w Gdańsku nie ma praktycznie w ogóle ludności androgenicznej, pierwotnej, która pamięta klimat miasta, zna jego zapachy i relacje w nim panujące [3, s. 106-120]. Obecnie funkcjonują dwie strategie dotyczące budowania przestrzeni miejskiej Gdańska. Pierwsza z nich mówi o konieczności budowania tożsamości od nowa, druga natomiast podejmuje wysiłek budowania tożsamości miasta na podstawie tzw. Gdańskiego Gustu (obejmującego także postawę architektoniczną). Oba poglądy na budowanie przestrzeni miasta Gdańsk ścierają na gruncie politycznym, teoretycznym oraz architektonicznym.

(imprezę organizowano regularnie do 1989 roku, sporadycznie także w latach późniejszych). Po 1986 roku formuła RSA, jako ruchu anarchistycznego, okazała się dla niektórych zbyt radykalna. Część młodzieży zaczęła angażować się w pacyfistyczny ruch Wolność i Pokój (WiP), inni pozostali przy nazwie RSA, jednocześnie działając w kontrkulturze, współpracując z Tranzytoryjną Formacją Totart. W maju 1988 roku RSA, Totart i część anarchistyczna WiP utworzyły Międzymiastówkę Anarchistyczną (obecnie Federacja Anarchistyczna). W drugiej połowie lat 80. istniały grupy RSA w Szczecinie, Poznaniu, Zamościu, potem także w Warszawie (najważniejszy ośrodek obok Gdańska) oraz w Sochaczewie, Chełmnie, Białymstoku i Zakopanem. W końcu lat 80. działacze RSA angażowali się także w protesty przeciwko budowie Elektrowni Jądrowej Żarnowiec. Po 1989 roku RSA nie zaprzestał działalności, uznając, że nowy ustrój na ma nic wspólnego z ideałami pierwszej Solidarności oraz programem Samorządnej Rzeczypospolitej. Organizowano demonstracje uliczne, pikety i happeningi, wydawano pisma takie jak „Ulica” (1991–2010) i „L@ Bestia” (1994–2004). W 2002 roku RSA wydał książkę Marka Klucińskiego i Piotra Madeja pod tytułem *Moje miasto*. Z inicjatywy działaczy RSA powstała Obywatelska Liga Ekologiczna i Gdańska Kampania Rowerowa, Pomorska Inicjatywa Anty-Nuklearna, Bractwo Antymilitarystów Trójmiasta oraz kolektyw Jedzenie Zamiast Bomb, od 2001 organizujący pomoc zimową i wegetariańskie posiłki dla bezdomnych. Szacuje się, że w RSA działało w różnych okresach ponad sto osób. W latach 1983–1990 czołowymi działaczami RSA byli: Krzysztof Galiński, Małgorzata Gorczewska, Cezary i Janusz Waluszkowiec, Wojciech Jankowski, Krzysztof Skiba, Zbigniew Stybel, Wojciech Mazur i Edwin Naruszkowicz, a w późniejszym okresie między innymi: Michał Błaut, Michał Bogusz, Przemysław Miler, Izabela Waluszko i Paweł Ziółkowski- https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=RUCH_SPO%C5%81ECZE%C5%83STWA_ALTERNATYWNEGO – wejście 19 lutego 2019 roku.

8 Jedno z przysłów mówi, że gdzie ma się coś nie udać jak nie w Gdańsku. Gdańsk nazywany jest także Miastem Wolności.

„GDAŃSKI GUST”

Miasto ze swej natury jest tworem powstałym na gruncie pracy zespołowej – wpływu poszczególnych grup społecznych, polityków, architektów oraz logistyków. Swoim kształtem i strukturą odzwierciedla ciśnienie atmosfery społecznej, a sama urbanistyka bywa nazywana zwierciadłem społeczeństwa. W aspekcie konkretnego miasta – w tym wypadku Gdańska- jego atmosferę oddaje pojęcie „Gdańskiego Gustu” powstałe już XVIII wieku i ulegające ciągłym przemianom do dnia dzisiejszego. Obejmuje ono przekształcenia w obszarze krytyki artystycznej, historii sztuki, urbanistyki i kultury, ale także postrzegania samej struktury społecznej miasta. „Gust Gdański przejawia się w architekturze publicznej i prywatnej, w dziełach sztuki i przedmiotach rzemiosła artystycznego, wypełniające wewnątrz o różnym przekształceniu. Niezależnie czy były to dzieła o znaczeniu publicznym, czy prywatnym, wszystkie służyły manifestacji prestiżu, kształtowany wizerunek miasta i określały upodobania estetyczne jego mieszkańców. Już sama architektura wydaje się nawiązywać do tego najbardziej jawnego, zapisanego w specyfice samych form, wyrażenie artystyczne Gustu Gdańskiego” [1, s. 20].

Tocząca się od wielu lat dyskusja dotycząca „Gdańskiego Gustu” towarzyszy silna polaryzacja stanowisk – od pogardy do fascynacji, od permanentnej krytyki do bezgranicznej apologii. Jedni uważają, że architektura przełomu XIX i XX wieku jest jedyną i słuszną drogą rozwoju współczesnej architektury Gdańska, gdyż ich zadaniem, „w imię budowania miasta o wyraźnie określonym charakterze”, jest dbanie o „ciągłość dziedzictwa kulturowego”. Drudzy natomiast uważają, że należy zapomnieć o historyzmie i mitologizacji miasta Gdańsk i zacząć tworzyć jego nowe enklawy, jak np. budynek ECSu⁹. Mówienie o „Gdańskim Guście” nie może odbywać się w odwróceniu od historii miasta oraz zmian prawno- ustrojowo- politycznych, które kształtują współczesny jego obraz i rozumienie. Na początek XX wieku Gdańsk spostrzegany jest jako

9 Siedziba Europejskiego Centrum Solidarność o powierzchni 25 349,75 metrów kwadratowych powstała w Gdańsku, w dzielnicy Młyniska, na obszarze Młodego Miasta przy placu Solidarności, w pobliżu Bramy nr 2 i Pomnika Poległych Stoczniovców. Obiekt zajmuje powierzchnię około jednego hektara i posiada 5 pięter oraz podziemny parking o 286 miejscach. Ukończenie budowy nastąpiło rok później w stosunku do tego, co zostało założone podczas podpisywania umowy z firmą Polimex-Mostostal jesienią 2010 roku[1]. Projekt został wybrany drogą konkursu spośród 58 prac. Konkurs architektoniczny wygrał zespół z pracowni Fort z Gdańska, w składzie: Wojciech Targowski, Paweł Czarzasty, Piotr Mazur, Antoni Taraszkiewicz. Koszt budowy wyniósł 231,1 mln zł. Otwarcie nastąpiło 30 sierpnia 2014. Do nowego budynku przygotowano ekspozycję stałą, która w przestrzeni sześciu sal przedstawia współczesną historię Polski, powstanie ruchu solidarnościowego oraz jego dziedzictwo. Nad wystawą pracował zespół ECS, a jej aranżacją zajmowało się Studio 1:1, wyłonione na drodze konkursu. Oprócz wystawy stałej w siedzibie Centrum mieści się m.in. archiwum, biblioteka, mediateka, sala wielofunkcyjna. Na parterze budynku, swobodnie dostępnym, znajduje się całoroczny ogród oraz księgarnia, sklep z pamiątkami i kawiarnia. Oprócz Europejskiego Centrum Solidarności w budynku siedziby mają także organizacje pozarządowe – por. Anna Dobięgała *Europejskie Centrum Solidarności po roku. Ponad 300 tys. odwiedzających*, wyborcza.pl (Trójmiasto), 25.08.2015 -wejscie 11.11.2015.

stolica jednej ze wschodnich prowincji niemieckich. Był to okres niezwykle ciężki dla miasta. W tym czasie Gdańsk uważny był za prowincjonalny ośrodek Królestwa Prus, który przez zachowanie „Gdańskiego Gustu” miał bronić się przed „zamykaniem bram, aby całkiem nie uciekł stary Gdańsk”. Ów mit „gdańskości” stał się swego rodzaju formą komunikacji społecznej wiążącą ze sobą mieszkańców miasta, przez którą był jednakowo postrzegany i odczuwany. Przypominał o dawnym prestiżu Gdańska[2, s. 10-56].

W okresie międzywojennym Gdańsk staje się Wolnym Miastem – tworem nawet w ówczesnej rozczłonkowanej Europie wyjątkowym. W owym czasie dla mieszkańców Gdańska i ich tożsamości bardzo istotny element stanowiła „wolność miasta” rozumiana jako jego złoty okres. Potrzeba ta otrzymała swój wyraz jeszcze przed I wojną światową, kiedy w 1902 roku Stowarzyszenie Zachowania Zabytków Budownictwa i Sztuki w Gdańsku ogłosiła ogólnoniemiecki konkurs fasad kamienic i gmach Sądu. W zaproszeniu do udziału w konkursie czytamy, że nie ważny jest styl historyczny tego okresu, tylko „gdański charakter”. Nadesłane prace - 100 projektów- zostały wydane drukiem. Ponieważ do konkursu przystąpili architekci głównie z Berlina a nie z samego miasta Gdańsk pod naciskiem Stowarzyszenia utworzono wydział architektoniczny na nowo powstałej Politechnice Gdańskiej. „Gdański Gust” tego okresu (od początku XX wieku aż do wybuchu II wojny światowej) był całkowicie autonomiczny od dominujących w tym czasie stylów architektonicznych, jak secesja lub modernizm, tak popularny np. w Gdyni. W okresie II wojny światowej „tradycyjny” lub inaczej „staroświecki” styl zabudowy miejskiej został wzbogacony przez o neogotyck, który korespondował z hitlerowskim totalitaryzmem. Jego przykładem jest schronisko Jugendherberge wybudowane na Biskupiej Górze w latach 1939-1940, nawiązująca formą do krzyżackiego zamku i niezrealizowany znacznie bardziej dosłownie krzyżackiego gmachu monstrualnych rozmiarów na Wyspie Spichrzowej, w którym miła się mieścić siedziba NSDAP.

Zrównanie Gdańska w 1945 roku oraz jego odbudowa po raz kolejny skierowały uwagę architektów na problematykę form historycznych. Zastanawiano się co i gdzie odbudować, próbując jednocześnie (bardziej lub mniej udanie) dostosować budynki do nowych potrzeb. Rzadko zdecydowano się na wznoszenie nowych budynków modernistycznych w miejscach historycznych, jak np. Teatr Wybrzeże projektu Lecha Koźłubowskiego. Także budynki wznieszone w latach 90. ubiegłego wieku na obszarze Głównego Miasta nawiązywały swoją stylistyką do fasad kamienic z projektów z roku 1902, np. Hotel Hanza przy ul. Długiej. Zasada ta nie obowiązywała jednak na terenach miasta poza jego głównym a zarazem a bardziej reprezentacyjnym obszarem. Wystarczy przekroczyć granicę Biblioteki Głównej PAN, aby zauważyć żurawie Stoczni Gdańskiej oraz baraki robotnicze. Te, które nie są wykorzystane i ulegają degradacji – według planów zagospodarowania przestrzennego Gdańska mają zostać zburzone a na ich miejscu pojawić ma się nowoczesne osiedle apartamentowców z parkiem i placami zabaw dla dzieci. Z okien mieszkań rozpościerać ma się widok na Główne Miasto.

Na przestrzeni ostatnich 120 lat Gdańsk nie uległ tylko i wyłącznie przekształceniom architektonicznym, ale doświadczył także znaczących przekształceń ludnościowym, które nie były bez znaczenia dla jego współczesnego obrazu przestrzeni. Zmieniał swoje oblicze kulturowe, strukturę i stosunki religijne, etniczne oraz zawodowe, co było wynikiem tego, że w XX wieku miasto przeżyło kilka fal migracyjnych (dobrowolnych i przymusowych). Ulegało także zmianom pod względem ekonomicznym- inaczej gospodarka miasta wyglądała w okresie I wojny światowej, okresu międzywojennego, II wojny światowej, Polski ludowej a inaczej wygląda teraz po wydarzeniach 89. roku.

Problem współczesnego miasta – nie tylko Gdańska polega na tym, że traci on więź z użytkownikiem, proponuje sprywatyzowane przestrzenie publiczne. Jak twierdzi Krzysztof Nawrotek miasto staje się coraz bardziej subiektywne. Rozpadające się na fragmenty (osiedla zamknięte, galerie handlowe, zwarte zespoły biurowe, parki tematyczne itp.) nie stanowią już czytelnej i zwartej struktury – wspólnej dla wszystkich mieszkańców. To właśnie przestrzeń publiczna stanowi kod, według którego miasto mogło się rozwijać i odtwarzać. W takich miejscach *continuum* równie ważne jak życie w budynkach ważne jest życie między nimi, co daje nam obraz kulturowego krajobrazu miasta. Trwały proces poszukiwania i potwierdzania tożsamości zachodzi głównie w skupiskach na śródmiejskim obszarze zespołu wartości materialnych, o wysokich walorach estetycznych i symbolicznych. Mówiąc o Gdańsku, mamy tu na myśli przede wszystkim obszar Głównego Miasta, do którego gdańszczanie – pokazują to badania socjologiczne- deklarują silne przywiązanie, a zarazem wydaje się najbardziej odzwierciedlać „Gdański Gust?”. Z kulturowego punktu widzenia są to przestrzenie znaczące dla konkretnych jednostek i wspólnot. Wiąże się z nimi system wiedzy, wyobrażeń i wartości oraz reguł działania, dzięki którym zachodzi proces identyfikacji i integracji społecznej. Aleksander Wallis nazywa takie miejsca obszarem kulturowym. Warunkiem zaistnienia takiego obszaru konieczna jest jej dostępność oraz swobodne, intensywne i systematyczne z niej korzystanie. Miejska przestrzeń, taką jaką opisywał Wallis, nabiera cech obszaru kulturowego, jeśli staje się obszarem szczególnego skupienia intensywnej i długotrwałej interakcji między zespołem wartości materialnych, estetycznych i symbolicznych a konkretną społecznością. Obszar kulturowy – jako pojęcie wartościujące – stawia Wallis ponad instytucjami formalnie powołanymi do pełnienia funkcji uznawanych zwyczajowo za kulturowe. Przyjrzyjmy się w tym momencie Gdańskowi. W czasie działań wojennych zniknęła większość rodowitej ludności. Pozostała pustka. Zasiedlili ją ludzie, dla których zaistniałe ruiny miasta były przestrzenia obcą, nieznaną historii oraz kultury. Ci, którzy przybyli do Gdańska sprzed zagłady, nie znali barw ani zapachów.

PODSUMOWANIE

Nowi gdańszczanie próbowali skomponować swoją tożsamość, które utracili i podobnie jak dziecko składające wieże z klocków, budowali ją z tego, co mieli pod ręką. Badania z różnych okresów pokazują, że wyobraźniowy

kształt miasta, zawierający w sobie pewne zbitki pozytywne waloryzowanych elementów przestrzeni Gdańska oraz rozgrywających się tu znaczących wydarzeń, kontrastują tu z przestrzenią realnie doświadczalną, która według Gdańszczan jawi się jako nieuporządkowana, czasem porzucona i brzydka. Zauważyć można dystans pomiędzy pięknem wyobrażonego „Gdańskiego Gustu” a nieładem doświadczanym na co dzień. Załęcki pisze: „Poza obszarem ścisłego centrum (Główne Miasto. Centrum Wrzeszcza i Oliwy) oraz kilka osiedli powstałych już w latach dziewięćdziesiątych, trudno jest mieszkańców wskazać obszary godne pokazania. W większości są to albo spółdzielcze wielkie zespoły mieszkaniowe z lat siedemdziesiątych, „w których si tylko śpi”, albo wymagające kapitalnych remontów, dotknięte patologią społeczne komunalne dzielnice przemysłowe”.

Zasadniczym oparciem dla procesów identyfikacji gdańszczan oraz powstawania przestrzeni kulturowych miasta, jak pokazują badania, jest historyczne centrum. Zainteresowanie miastem koncentruje się w takich obszarach jak: ul. Długa, Długi Targ z fontanną Neptuna, Ratusz Głównego Miasta, Bazylika Mariacka czy Dwór Artusa. Pytanie o konkretne osobliwości miasta jego mieszkańców odwołują się przede wszystkim do wartości architektonicznych i położenia Gdańska, czyli podstawowych wyznaczników „Gdańskiego Gustu”. Na jego pejzaż semiotyczny składają się miejsca pamięci historycznej i dziedzictwa kulturowego jako podstawa ładu i zasadnicze źródło tożsamości, początek i koniec miasta „jedzie się” bowiem zawsze go Gdańska (w domyśle do Głównego Miasta, historycznego centrum).

Mitologizowanie Gdańska oraz jego historyczne „naręcze” doprowadziło do – moim zdaniem nieudanych – prób dowiązywania się przez osiadłych tu Polaków do Gdańskiej tradycji kulturowej. Stało się to widoczne szczególnie do dowiązywania się przez osiedlonych tu Polaków do Gdańskiej tradycji kulturowej. Stało się to widoczne zwłaszcza po zmianach politycznych lat 90., a propagowane przez część lokalnych środowisk opiniotwórczych kulturotwórczych (np. Instytut Kultury Miejskiej), zyskało wyraz w poszukiwaniu „Gdańskiego Gustu” – czyli przenoszenia pojęć z zakresu sztuki na obszary architektury oraz przestrzeni kulturowej miasta. Właściwszy jednak niż poszukiwanie byłby termin odtwarzanie, choć wydaje się, że o wiele lepszym określeniem byłoby odtwarzanie stylu, w efekcie którego powstaje coś, co można by nazwać za Grzegorzem Bukalem [1, s. 200-213] współczesnym polskim gustem w Gdańsku.

BIBLIOGRAFIA:

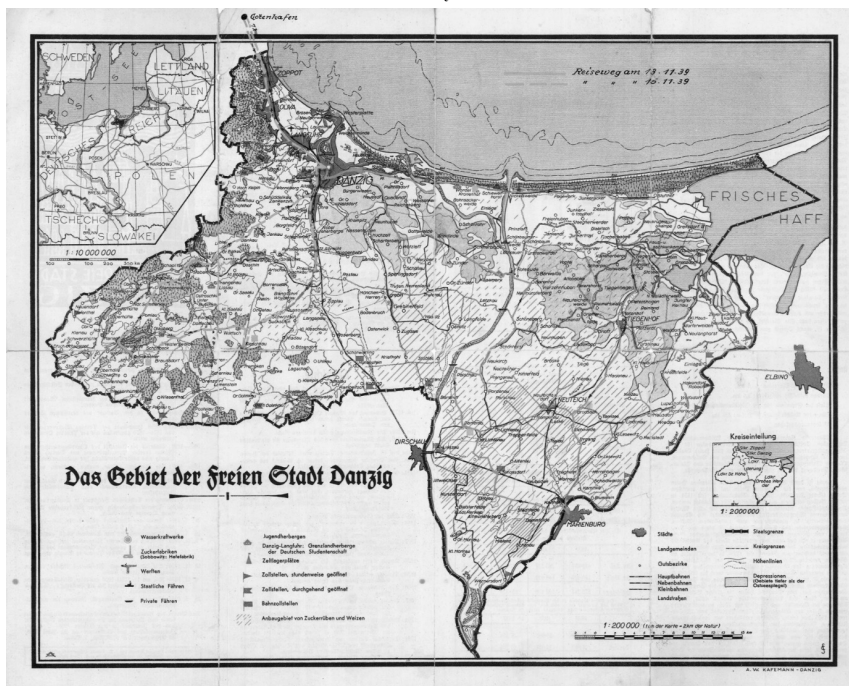
1. *Gdański Gust*, Gdańsk 2004.
2. *Gdański Fenomen. Próba naukowej Interpretacji*, Gdańsk 2011.
3. Perkowski A., *Gdańsk--miasto od nowa: kształtowanie społeczeństwa i warunki bytowe w latach 1945-1970*, Gdańsk 2013.
4. *Gdańskie tożsamości. Eseje o mieście*, Gdańsk 2014.
5. Tarkowska A., *Sekrety Gdańska*, Łódź 2018.
6. Bogucka M., *Życie codzienne w Gdańsku, wiek XVI-XVII*, Warszawa 1967.
7. Jałowiecki M., *Wolne Miasto*, Gdańsk 2002.
8. Kowalski W., *W cieniu wyzwolenia – Gdańsk 1945*, Biuletyn Instytutu Pamięi Narodowej, 2005.

9. Jankowski T., *Miasto na furmankach*. „30 dni” nr 6 (32), czerwiec 2001.
10. Abramowicz M., *Gdańsk – marzec 1945*. „30 dni” nr 3 (17), marzec 2000.
11. Loew P. O., *Gdańsk. Biografia miasta*, przełożyła Justyna Górny, Gdańsk 2013.
12. Wallis A., *Socjologia wielkiego miasta*, Warszawa 1967.
13. Nowakowski S., *Socjologia miasta i procesów urbanizacyjnych w Polsce*, w: *Socjologiczne problemy miasta polskiego*, Warszawa 1964.

STRONY INTERNETOWE:

- <https://www.gdansk.pl/>
- <https://bip.gdansk.pl/>
- <http://mapa.gdansk.gda.pl/ipg/app/splash>
- <http://www.gdanskguide.eu/StartPL/index.html>
- <http://www.danzig-online.pl/index2.html>

Załącznik 1.

Mapa Gdańska w roku 1939

ТРАНСФОРМАЦИЯ КУЛЬТУРЫ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

*Василевская Валерия Эдуардовна,
студентка учреждения образования
«Белорусский государственный университет культуры и искусств»
(г. Минск, Республика Беларусь)
Научный руководитель –
кандидат культурологии, доцент, Л.К. Кухто*

На фоне становления информационного общества, в котором информация является главным стратегическим ресурсом, возникновение качественно новых информационно-коммуникативных технологий, приводит к динамике сферы культуры. В.В. Миронов в статье «Информационное пространство: вызов культуре», отмечает фатальность становления информационного общества, говоря о «втягивании» в информационное пространство человека и культуры в целом [3].

Ранее культуре был присущ замкнутый характер, различного рода инновации естественно адаптировались к ним. Сегодня, ввиду стремительного развития информационных технологий, изменяется процесс «культурной коммуникации». Теперь культуре необходимо адаптироваться к глобальному информационному пространству. Информационно-коммуникативные технологии размывают территориальные границы культуры, питая её ценностно-смысловым содержанием, обеспечивая успешность диалога человека с культурой. В концепции информационного общества Э.Торффлер отмечал, что все более становится вероятным факт формирования новой культуры – видеокультуры, которая формирует новые взгляды на труда, пол, нации, отдых, идеалы и т.д. [1, с.286].

Характерной чертой адаптации культуры в информационном пространстве является ее близкая взаимосвязь с внешней средой. В современных условиях к источнику получения информации от внешней среды относят средства массовой информации, способные отражать реальную картину мира.

Влияние СМИ на жизнь современного общества невозможно переоценить, масс-медиа стремятся своевременно и объективно освещать мировые события, успешно адаптируя передовые технологии и методы к условиям национального информационного пространства, у каждого жителя страны имеется возможность мгновенно получать ту или иную информацию в удобной для него форме: на 1 февраля 2019 г. в Республике Беларусь действуют 9 информационных агентств, издаётся 731 газета и 849 журналов, транслируются десятки телеканалов, осуществляют вещание 174 радиопрограмм [2].

Вместе с тем под влиянием ряда технологических факторов, например

увеличения популярности сети Интернет, на национальном медиаландшафте происходят определенные трансформации. Модернизируются приемы работы с содержанием и каналы его предоставления аудитории. Сегодня для этого все чаще используются популярные онлайн-платформы, социальные сети и видеохостинги.

Согласно результатам исследования, основным источником информирования граждан о ситуации в стране и за рубежом на 2018 год является телевидение – 72% населения, несколько уступает ему Интернет с результатом 60,4%. Стоит отметить, что Интернет в качестве источника информирования граждан в 2016 году охватывал 56,5% населения страны [4, с.133].

Информационно-коммуникативная система изменяет характер коммуникаций, совершенствуется культура использования информации, методы ее получения, обработки, хранения и своевременной передачи. Информацию и культуру можно представить как взаимопереплетающиеся сферы, образующие информационное пространство. Реализация всевозможных информационных процессов неизбежно касается культуры. В свою очередь, воздействие культуры на бытие человека происходит посредством распространения информации о социуме, в котором он функционирует. Как два социальных феномена, пронизывающие различные сферы деятельности бытия человека, культура и информация наделены глобальными особенностями.

Таким образом, информационные новации оказывают значительное влияние на культуры. Важное значение в формировании которой имеют средства массовой информации. В качестве каналов распространения образцов культуры, СМИ обеспечивают коммуникативное взаимодействие, ускоряя технологический прогресс развития инновационных тенденций ценностно-смысловых проявлений в культуре. Развитие культуры в информационном пространстве, представляет собой сложный процесс трансформации культурной среды. Внедрение в социокультурную практику информационно-коммуникативных технологий, приводит к формированию дифференцирующего фактора идентификации поколений, изменения бытия человека.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Министерство информации Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mininform.gov.by/activities/statisticheskij/>. – Дата доступа: 16.02.2019.
3. Миронов В.В. «Информационное пространство: вызов культуре» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/VR4/4c1af4ae57b2af19c3257194002d5705>. – Дата доступа: 16.02.2019.
4. Республика Беларусь в зеркале социологии: сборник материалов социологических исследований / Информационно-аналитический центр при Администрации Президента Республики Беларусь. – Минск : 2018. – 180 с.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКОГО РОДУ САВИЧІВ

Василенко Вячеслав Миколайович

*вчитель історії ШНВК: спеціалізована школа І-ІІ ступенів –лицей
Шосткинської міської ради Сумської області
vvasil1980@shostka-licey.com*

Останнім часом, поряд із вивченням загальних тенденцій в історії України, все більшого значення набуває дослідження історії через призму діяльності історичних осіб. Ще більше це стає важливим, коли йде мова про цілий рід та його вплив на перебіг історичних подій.

З-поміж козацької старшини Гетьманщини XVII – XVIII ст. особливу увагу привертає рід Савичів.

Рід Савичів веде свій початок від Прокопа Кириловича «міщанина Ніжинського, обивателя Воронежського»[5, с.172]. Скромна згадка в історичних джерелах про Прокопа Кириловича досить щедро компенсується життєписом його сина Сави Прокоповича та онука Семена Савича.

Рік народження Сави Прокоповича нажаль не відомий, але вже в 1664 р. він отримує дозвіл московського царя Олексія Михайловича на відбудову містечка Вороніжа Ніжинського полку, зруйнованого в ході бойових дій польським королем Яном Казиміром в 1663-1664 рр. [6, с.422].

Політичну кар'єру С.Прокоповича можна простежити за його участю в підписанні Глухівських статей, де він згадується 12 лютого 1669 р. на посаді воронізького сотника. Того ж року за дорученням гетьмана Д.Многогрішного їздив у посольство до Москви, а 1671 р. він уже переяславський полковник. Конотопські статті (1672 р.) підписує уже в чині генерального писаря. Обрання на посаду генерального писаря відбулося в червні 1672 р. на раді в Козачій Діброві [3, с.93].

За три роки зробити таку блискучу кар'єру могла тільки досить спритна особа і авторитетна в колі генеральної старшини.

У березні 1677 р. С.Прокопович разом з генеральним суддею І.Домонтовичем і стольником П.Алмазовим супроводжував колишнього гетьмана Правобережної України П.Дорошенка до Москви, де був представлений московському цареві Федору Олексійовичу.

Ряд політичних чинників: невдалий Кримський похід 1687 р., невдоволення гетьмана І.Самойловича «Вічним миром», були тими причинами, що сприяли піднесенню С.Прокоповича на політичній арені.

П.Гордон в своєму щоденнику констатує: «Москва пішла на виважений сценарій. Росіяни вирішили за найкраще підкупити декого з довірених осіб гетьмана, що зробили за допомогою Леонтія Романовича Неплюєва, переважно шляхом люб'язних розмов і гарантій милості і

захисту Її Величності. Досить швидко вдалося привернути на свій бік деяких найбільш високопоставлених довірених гетьмана, а саме генерал-ад'ютанта і секретаря» [8, с.103].

Донос на гетьмана І.Самойловича було написано на початку липня 1687 р. Першим підписав наклеп генеральний обозний В.Дунін-Борковський. Чи міг він бути згаданим вище генерал-ад'ютантом? Значною мірою – так, адже генеральний обозний фактично був другою особою після гетьмана. У ролі гордонівського «секретаря» могли виступати на той час генеральний писар С.Прокопович або регент Генеральної Військової Канцелярії В.Кочубей.

Під час Кримського походу утворилась дійова антигетьманська коаліція, як колишніх дорошенківців (Г.Гамалія, Я.Лизогуб, І.Мазепа, В.Кочубей), так і невдоволеної старшини (Р.Дмитрашка, В.Сербина, В.Борковського, С.Прокоповича, К.Солонини). Різні за зв'язками та уподобаннями вони об'єдналися на ґрунті спільного небажання бачити далі на гетьманстві самовладного авторитарного правителя.

На Коломацькій раді (1687 р.) С.Прокопович підтримує кандидатуру І.Мазепа, який, ставши новим гетьманом, вводить С.Прокоповича до складу генеральної старшини у ранзі генерального судді [9, с.78].

У складі почесної делегації до Москви зі звісткою про обрання нового гетьмана було відряджено і С.Прокоповича, про що повідомляє П.Гордон: «26-го до Москви було відправлено трьох дворян, як посланців із повідомленням про те, що сталося, а також писаря Саву (Sawa), якого гетьман призначив суддею» [8, с.110]. Посаду генерального судді С.Прокопович обіймав до самої смерті (1701р.).

Серед п'яток синів С.Прокоповича (Семен, Іван, Василь, Данило, Степан) лише старший - Семен досяг значних висот у генеральній старшинській ієрархії Гетьманщини. Він отримує прізвище за іменем свого впливового батька Сави і вже іменується, відповідно Савичем. Варто наголосити, що 1687 р. Семен Савич підписує акт про обрання гетьманом І.Мазепа, що свідчить про його антисамойловичеву позицію. Шлюб із Тетяною Полуботок – донькою переяславського полковника Л.Полуботка, ще більше зміцнив позиції Савичів у старшинському колі Чернігова.

І.Мазепа здійснював через С.Савича вплив на чернігівську старшину, а у 1701 р., після смерті батька, гетьман призначає С.Савича на посаду писаря Генерального військового суду (1701-1706 рр.) [4, с.598].

Логічним буде допустити, що С.Савич міг бути вихованцем Києво-Могилянської академії з огляду на високу посаду.

Наступним шаблем у кар'єрі С.Савича стала посада генерального писаря (1709 р.). Час досить складний і трагічний в історії України. Репресії мазепинців, обрання гетьманом І.Скоропадського, атмосфера недовіри та страху в суспільстві, боротьба за відновлення політичної автономії України.

Через делегацію С.Савича та Д.Володковського до президента іноземної колегії Г.Головкіна, гетьман І.Скоропадський клопочеться про поліпшення становища козаків на Ладозі. Це питання частково було

вирішено у 1722 р. С.Савичем за допомоги О.Меншикова.

Перебуваючи у Москві, генеральний писар С.Савич відвідує президента Синоду С. Яворського, Ф. Лопатинського (ректор Московської академії), Г.Вишневецького (з 1722 р. ректора Московської академії). Всі вони - вихованці Києво-Могилянської академії, призначені до служби у Москві.

М.Ханенко у своєму «Діаріуші» вказує, що «...увійшовши у покоєвий його преосвященства, бавилися різними дискурсами години дві може, чи й більше...» [1, с.140]. Ця розмова зайвий раз говорить про академічну підготовку С.Савича, тобто ґрунтовну освіту, здобуту вірогідно у Києво-Могилянській академії.

Подорож до Москви виявилася трагічною. Замість повернення України давніх прав і вольностей, 30 квітня 1722 р. московський цар Петро I вручає лист про обмеження гетьманської влади та заснування Малоросійської колегії.

Смерть гетьмана І.Скоропадського (3 липня 1722 р.) не поклала край боротьбі за економічні та політичні вольності України. Старшина уповноважила чернігівського полковника П.Полуботка на тимчасове гетьманування.

Семена Савича в липні 1722 року перепризначають Генеральним писарем в уряді наказного гетьмана П.Полуботка. Він підтримує заходи П.Полуботка, спрямовані на зміцнення державних основ Гетьманщини. Разом з іншими представниками генеральної старшини рішуче протестує проти колоніальної політики російської адміністрації в Україні.

Діяльність наказного гетьмана П.Полуботка викликала невдоволення Петра I і 1723 року гетьмана, генерального писаря С.Савича, генерального суддю Черниша та інших представників старшини було викликано до С-Петербургу і заарештовано: «...зволив наказати своїми устами ... А.І.Ушакову з великим гнъвом і яростію взять под караул полковника П.Полуботка, С.Савича, писаря генерального, судію генерального Івана Черниша, там же при кофейном домъ стоявших и всъх, хто за ими ассистовал и от всех отвязавши своїми руками шаблі, тот же генерал Ушаков вельл, всъх спровадити в замок мурований пітербургській» [7, с.102].

Допити в Таємній канцелярії тривали з вересня до листопада 1723 р.

10 листопада 1723 р. п'ятнадцять козацьких старшин на чолі з наказним гетьманом були заточені в колодки і відправлені до Петропавлівської фортеці. Залишились на волі тільки їх служники і, зокрема, семеро Семена Савича. «Це був безпрецедентний крок російського імператора, — говорить відомий український історик Микола Аркас. — Були ув'язнені перші політичні в'язні в новій російській столиці» [2, с.308].

Після смерті Петра I (28 січня 1725 р.) на чолі Російської держави стає його дружина імператриця Катерина I Олексіївна. Одним із перших своїх наказів, 4 лютого 1725 року, вона звільняє українських арештантів, що залишились в живих, з в'язниці. Але дозволяє жити лише в Санкт-

Петербурзі.

У 1725 р. С.Савич склав заповіт «по которому почти все свои имения и движимость завещал сыну Федору. Умер 1725 г. в Петербурге от каменной болезни. Погребен в Александро-Невской Лавре» [6, с.401].

Отже, дослідження політичної діяльності старшинського роду Савичів представляє собою цінний матеріал для вивчення історії Гетьманщини.

Список використаної літератури:

1. Апанович О. Генеральна військова канцелярія // Неопалима Купина. – 1995. - № 1-2. - С. 140.
2. Аркас М. Історія України - Русі. 3-ге факс. вид. - К.: Вища шк., 1993. - 384 с.
3. Величко С. Літопис. – К.: Дніпро, 1991. - 371 с.
4. Довідник з історії України (А-Я) / За заг. Ред. І.Підкови, Р.Шуста. – К.: Генеза, 2001. - 1136 с.
5. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини. – К., 1998. - Ч. 1. - 269 с.
6. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. - Т.2: Полк Нежинский. –К., 1893.- 560 с.
7. Лазаревский А. Черниговская летопись по новому списку (1587-1725) и Коломацкие челобитные // Киевская старина. – 1890. - Т. 29. - № IV. - Отд. III.
8. Павленко С. Міф про хабар Мазепи // Сіверянський літопис. – 1997 - №6. - С.103-124.
9. Терлецький В.В. Глухів у житті Павла Полуботка // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: Матеріали третьої науково-практичної конференції. – РВВ ГДПУ, 2004.- С.75-79.

CZŁOWIEK I NAUKA – ROZWAŻANIA FILOZOFICZNE

mgr Anita Edyta Wizner

Wstęp

Bardzo ważną rolę w życiu człowieka odgrywa nauka oraz poziom prezentowanej wiedzy. Zdobyta wiedzę istota ludzka może zastosować w życiu codziennym. Nauka jak i wiedza może się przydać człowiekowi w rozmaitych sytuacjach począwszy od relacji w rodzinie, szkole, pracy, do wynalazków technicznych, czy poszukiwania nauki w ogóle. W życiu naukowca pasjonata nauka jest swego rodzaju pożywieniem, a apetyt rośnie wraz z jej poszukiwaniem. Nauka jest wartością, której uprawianie uszlachetnia człowieka, to dzięki niej życie ludzi na ziemi może być na wyższym poziomie kulturalnym i technicznym lecz należy pamiętać o tym, że to człowiek jest podmiotem i powinien działać tak, aby jego akty decyzyjne również te naukowe zawsze stawały człowieka na piedestale jako wartość najwyższą z poszanowaniem jego godności ludzkiej.

W artykule przedstawione jest koncepcja człowieka w świecie wartości z uwzględnieniem wartości poznawczo- drażeniowych człowieka. Nauka w życiu każdego człowieka bowiem odgrywa ważną rolę i jest podwaliną do

życia oraz funkcjonowania człowieka w świecie. Na podstawie nauki człowiek uczy się zachowań, rozwija się w ogóle, kształtuje swoją kulturę, osobowość, a co więcej tworzy duchową działalność poprzez swoje uczynki. Tu można by zwrócić się w stronę naukowców, którzy odkrywają nowinki technologiczne, które z kolei służą ludzkości. Badacze, którzy prowadzą badania naukowe oraz uczą się celem zdobycia wiedzy, szukają prawdy dowodzą jej w swych pracach naukowych, a wszystko po to, aby nauka ewaluowała by wzrastała, z pożytkiem dla ludzkości. Człowiek – naukowiec rozważa o nauce, zadaje sobie rozmaite pytania, szuka odpowiednich metod jak odpowiedzieć sobie na szereg dręczących go pytań problemowych zagłębia się w literaturę naukową, przeprowadza badania naukowe i za swoim pośrednictwem tworzy naukę. Jakże ogromną rolę w procesie naukowym odgrywa człowiek jego nastawienie na poszukiwanie prawdy, zbieranie i selekcjonowanie materiałów naukowych. Działanie naukowca finalizuje jakiś etap w procesie badawczym albowiem w dziejach nauki pojawiają się coraz to nowsze wyniki badań, wynalazki techniczne. Nasuwa się jednak pytanie jaki może być człowiek i świat wartości również tych poznawczo- drażeniowych? Jak rozumiemy naukę ? co to jest nauka jako myślenie naukowe? Idąc dalej można by spytać co to jest nauka jako czynność ? co to jest nauka jako wytwór?. Niniejsza praca obrazuje człowieka i wartości z punktu widzenia antropologii filozoficznej. Celem artykułu jest odpowiedź na powyższe pytania problemowe oraz przybliżenie terminów związanych z człowiekiem i nauką.

1. Człowiek i świat wartości

Człowiek żyje w świecie oraz podejmuje wszelkiego rodzaju działania z konieczności lub z pasji, które z kolei mogą przyczynić się do jego rozwoju. Rozwój człowieka dokonuje się poprzez wcielanie wartości. Kluczem do realizacji człowieczeństwa jest człowiek i jego system wartości. Dlatego należy dbać o jego rozwój. Ten rozwój dokonuje się poprzez realizację wartości.¹

Teza: „Człowiek urzeczywistnia sens własnego bytowania przez harmonijny rozwój wszystkich swych możliwości, co dokonuje się przez realizację różnorodnych wartości”².

Jeżeli przyjąć, że celem naczelnym człowieka na ziemi jest realizacja człowieczeństwa przez urzeczywistnienie dobra, ale co to znaczy urzeczywistnianie dobra? Czyli poprzez wcielanie wartości w życie, do takich wartości należy prawdziwe działanie ludzkie albowiem to urzeczywistnienie wartości. Takiemu działaniu z całą pewnością należy nadać odpowiedni sens. Ale co to jest sens w działaniu? Sens to właściwość działania , które jest proporcjonalne do dobrego celu i działania zgodnego z dobrym celem; to, dzięki czemu jest to zrozumiałe. Następnie możliwości odgrywają swoją rolę w realizacji działania człowieka. Ale o co chodzi mając na myśli możliwości człowieka? Możliwości to potencjalności – władze, którymi człowiek może

1 Por. Ks. R. Darowski, *Filozofia człowieka. Zarys problematyki*, Kraków 1996, s. 95n.

2 Por. Tamże , s. 99n.

dysponować. Wyróżnia się następujące rodzaje władzy:

- władza poznawcza - w skład której wchodzi rozwój i pogłębianie wiedzy;
- władza pożądanca czyli kształcenie woli, panowanie oraz wzrost swobody działania;

Ważną rolę w możliwościach człowieka odgrywają także sfery:

- sfera emocjonalna (uczucia) jej rozwój oraz panowanie nad nią;
- sfera fizyczna czyli zdrowie – dbanie o dobry stan strony biologicznej.

Rzeczony rozwój człowieka powinien być harmonijny. Ale co to oznacza rozwój harmonijny? Mowa tu o rozwoju wszechstronnym, proporcjonalnym tak, aby nie zaniedbać którejś z dziedzin. Realizacja to kolejny kluczowy etap w działaniu człowieka i w urzeczywistnianiu jego czynów. Co rozumiemy pod terminem realizowanie? Realizowanie to urzeczywistnianie inaczej wcielanie w życie, przechodzenie od terminów i planów do realizacji czyli do wykonania. Następnie bardzo ważne pojęcie to pojęcie wartości. Co oznacza termin wartość? z języka łacińskiego *valor* słowo to znaczy wartość³. Istnieją różne definicje wartości, które zależne są od kierunku filozoficznego i od tego jaką autor przyjmuje *subiektywistyczną* czy *obiektywistyczną* koncepcję wartości. Wartości wyróżnić można w zależności od reprezentowanego przez nas nurtu. Oto następujące definicje prezentowane celowo, aby nadać znaczeniom głębszy sens:

- *Wartość to byt, który za pomocą swej treści stanowi i zawiera pewną doskonałość, dzięki której zbudza pragnienie posiadania go;*
- *Wartość to całość, który pozwala nadać sens istnieniu człowieka; co pozwala nam stawać się i być rzeczywiście ludźmi;*
- *Wartość postrzegana jako jakość bytu⁴ jeśli ten jest przedmiotem intencyjnych aktów poznawczo - dążeńiowych.*

Akcentując wyżej wymienione wartości i łącząc je w jedną całość można iść dalej wydaje się, że treści mogą stanowić pewną doskonałość mowa tu o treściach naukowych z których człowiek może czerpać wiedzę, a to z kolei może nadawać istocie ludzkiej sensu istnienia w świecie. Dzięki uzyskanej wiedzy i umiejętności sprawczej jednostka może stawać się coraz to bardziej rozwiniętym człowiekiem, który uwzględnia drugiego człowieka oraz jego człowieczeństwo. Wówczas wraz z jego rozwojem może jawić się jakość jego bytu. Człowiek ukierunkuje swoje akty poznawczo – dążeńiowe, ale czy rozpozna dobry cel? Odpowiedź na to pytanie musi zadać sobie sam poszukujący celu. Nauka może być wartością w życiu człowieka pod warunkiem, że stawia człowieka zawsze na pierwszym miejscu. Nie wolno zastępować człowieka techniką. Należy dbać o człowieka i o jego godność oraz człowieczeństwo. Nauka jako wartość

³ Por. Ks. R. Darowski, *Filozofia człowieka. Zarys problematyki*, Kraków 1996, s. 100n.

Wartość. W filozofii pojęcie wartości na stałe przyjęło się w II połowie XIX w. Dawniej na oznaczenie tej samej rzeczywistości posługiwano się terminami *dobro- bonum* i *dobroć – bonitas*.

Filozofia wartości nazywa się także *aksjologią* to *nauka o wartościach*. Do najbardziej znanych aksjologów należą m.in. Max Scheler i Nicolai Hartman.

⁴ Zob. także M. A. Krąpiec, *Filozofia bytu a zagadnienie wartości*, „Znak”, 17: 1995, s. 430n.

ma wpływać na jakość bytu dla ludzi. Celem człowieka nauki ma być drugi człowiek. Działania ukierunkowane na naukę w tym pogłębianie wiedzy mogą przyczynić się do wszechstronnego rozwoju jednostki. Rozwój intelektualny i moralny człowieka ma ogromny wpływ na reprezentowany przez niego system wartości. Nauka powinna ewaluować z myślą o człowieku i dla człowieka tak, aby człowiek mógł czerpać mądrość z nauki jak ze źródła oraz wcielać ją w życie pamiętając, że naczelnym celem człowieka jest drugi człowiek. Bogactwo każdego człowieka to mądrość i szlachetne uczynki z których czerpać może cała wspólnota, a to z kolei wpływa na jakość życia ludzi.

Filozof Ks. Roman Darowski w książce pod tytułem *Filozofia człowieka* przytacza taką myśl: *Bonum faciendum, malum vitandum* co oznacza *Czyń dobro, a unikaj zła*, oczywiście o ile to jest w twojej mocy. Ta myśl, która swego rodzaju może być dla nas nauką uczy nas, idąc dalej rozważając nad tymi słowami możemy ukierunkować tak swoje działania, aby czynić dobro i to jest piękne. Dlatego tak ważne jest ukazanie nauki jako wartości, bo przecież z wyżej wymienionej książki ks. Romana Darowskiego, który koncentrował się na człowieku wyczytać można wiele mądrości, maksym, a mianowicie tą, że „Człowiek korzysta z różnych osiągnięć przeszłości i współczesności (bez pomocy innych ludzi nie mógłby się rozwijać, nie mógłby żyć). Zaciąga więc określony dług wdzięczności. Nie może zaś tego należycie wykonać, nie osiągnąwszy odpowiedniego stopnia rozwoju, co dokonuje się przez urzeczywistnienie wartości”⁵. Jakże doniosłe słowa, które mają głębszy sens - sens rozwoju poprzez wartości. Z tak rozumianych myśli warto przytoczyć kolejną myśl „ludzkość w ogromnej swej większości jest przeświadczona o potrzebie rozwoju człowieka. Od najdawniejszych czasów istniały i istnieją na ten temat zachęty myślicieli, filozofów, uczonych”⁶. Treści te mogą być dla nas maksymą, nauką a w końcu rozważaniem do nad uczynkami, zachętą do czynienia dobra jak i mogą doprowadzić do umiłowania mądrości zagłębiając się w naukę filozofii uwzględnieniem antropologii filozoficznej, która zajmuje się problematyką człowieka.

Karol Wojtyła w swoich koncepcjach podkreśla, że uznawać *godność człowieka*, to znaczy wyżej stawiać człowieka nade wszystko. Wszelakie dzieła jednostki ludzkiej w tym również jego wytwory, stanowią tylko świat środków, które mogą służyć człowiekowi w drodze do właściwego sobie celu. Człowiek korzysta z pomocy techniki, cywilizacji, czy z kultury, a nie żyje dla nich. Człowiek żyje dla drugiego człowieka. Ważne jest to, aby jednostka zachowała swoją podmiotowość i celowość czyli prawdę z dobrem jako właściwym przedmiotem wolnej woli. Człowiek bowiem jest istotą rozumną więc może uruchomić procesy poznawcze i dokonać hierarchii wartości tak, aby czynił dobro.⁷

5 Por. Ks. R. Darowski, *Filozofia człowieka. Zarys problematyki*, Kraków 1996, s. 102n.

6 Por. Tamże, s. 99n.

Zob. także A. Anzenbacher, *Wprowadzenie do filozofii*, Kraków 2005, s. 262n.

Człowiek jako temat nauki

7 Por. K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, (red.) T. Styczeń, W.

2. Antropologia filozoficzna jako dyscyplina filozoficzna

Nauka bywa rozmaicie pojmowana. Wszystkie zagadnienia filozoficzno-metodologiczne dotyczą problematyki poznawczej. Poznanie stanowi podstawową działalność psychiczną, która powstaje w skutek kontaktu człowieka z otaczającym go światem. Człowiek w procesie poznania- interioryzuje za pomocą tworzonych przez siebie znaków poznawczych. Proces ten może być różny w zależności od spontaniczności oraz refleksyjności. Różne bowiem mogą być same przedmioty procesu poznawczego jak i rozmaite drogi i sposoby czyli metody poznania, które z kolei mogą być podporządkowane różnym celom oraz efektom poznania. Dlatego używając terminu *nauka* często by doprecyzować znaczenie terminu dookreślamy je poprzez najogólniejsze determinacje. Możemy mówić o *nauce* w jej determinacji podmiotowej lub przedmiotowej, funkcjonalnej, kulturowej, socjologicznej.⁸

Istnieje również taka dyscyplina filozoficzna jak *antropologia filozoficzna*, która zajmuje filozoficzną nauką o człowieku w niej ujęty jest również problem jednostki ludzkiej.⁹

Antropologia filozoficzna¹⁰ została uznana za dyscyplinę filozoficzną w pierwszym dwudziestolecu XX wieku przede wszystkim dzięki Maxowi Schellerowi (1874-1928). Filozof ten zainicjował wyodrębnienie filozoficznych rozważań nad człowiekiem, co ważne on też przyczynił się do wprowadzenia samej nazwy *antropologia filozoficzna*. Co nie znaczy, że dopiero od tego momentu powstała filozoficzna refleksja nad człowiekiem. Refleksja nad człowiekiem narodziła się w starożytności. To Sokrates zapoczątkował orientację humanistyczną w filozofii, która kontynuowana jest do dziś i czyni człowieka centralnym punktem zainteresowania. Historyczny dorobek filozoficznych rozważań nad człowiekiem jest niezwykle bogaty. Ponieważ nie pojmowano jej jako odrębnego działu filozofii, tematy antropologiczne przewijały się w rozważaniach metafizycznych, etycznych czy społecznych. Dzięki czemu odnajdujemy je, zwracając się ku przeszłości w zakresach dyscyplin filozoficznych, które ze współczesnego spojrzenia zajmują się przede wszystkim nie człowiekiem, ale innymi przedmiotami badania naukowego. Rozwój nauk szczegółowych zwłaszcza tych, które wprost zajmowały się człowiekiem spowodowały na wyodrębnienie się antropologii filozoficznej, co z kolei umożliwiło z większym natężeniem systematycznie zająć się istotą

Chudy, J. W. Gałkowski, A. Rodziński, A. Szostek, Lublin 2000, s. 417n.

Zob. Także, A. Motycka, *Rozum i intuicja w nauce*, Warszawa 2005, s. 102n.

8 Por. M. A. Krąpiec, *Koncepcje Nauki i Filozofia* [w:] *Wprowadzenie do filozofii* (red.) M. A. Krąpiec, S. Kamiński, Z. J. Zdybicka, A. Maryniarczyk, P. Jaroszyński, Lublin 2003, s. 17n.

9 Por. L. Kasprzyk, A. Węgrzecki, *Problem jednostki ludzkiej. Ogólne uwagi o antropologii filozoficznej* [w:] *Wprowadzenie do filozofii*, Warszawa 1974, s. 191n.

10 Por. J. Didier, (przeł.) K. Jarosz, *Słownik Filozofii*, Katowice 2000, s. 22n.

Antropologia filozoficzna to dział filozofii zajmujący się człowiekiem. Wszelka filozofia antropologiczna jest filozofią humanistyczną. Maksyma Sokratesa *Poznaj samego siebie, a naturę zostaw Bogom*..

ludzka. W ramach antropologii filozoficznej docieka się również bardziej szczegółowych zagadnień, które są doniosłe z praktycznego punktu widzenia. Ukazują się często każdemu człowiekowi i wywierają pokaźny wpływ na jego postawy, które dotyczą codziennego życia jak i mogą mieć ogromny wpływ na jego postępowanie. Obok antropologii filozoficznej, która jest filozoficzną nauką o człowieku, występują różne nauki szczegółowe również nauki przyrodnicze i humanistyczne, które badają różne aspekty człowieka¹¹.

3. Rozumienie nauki

Niezależnie od tego o jakiej dziedzinie nauki rozważamy jej rozumienie to poważna sprawa. Rozumienie nauki odgrywa ogromne znaczenie zarówno w procesie poznawczym jak i postępowaniu naukowym. Naukę możemy traktować na poszczególne rozmaite sposoby:

Nauka jako myślenie naukowe czyli postawa naukowa¹².

Ks. Stanisław Kamiński wyróżnia poszczególne cechy charakterystyczne dla osoby, która zajmuje postawę naukową:

- intelektualna dociekliwość oraz deliberatywność czyli umiejętność dostrzegania problemów. Prawdziwie naukowy umysł cechuje się ciekawością poznawczą dopiero kiedy jest postawione pytanie jest nauka. C. F. van Weizsäcker uważa, że trudniej jest postawić trafne pytania niż na nie odpowiadać;

- odwaga i inwencyjność myśli czyli potrzeba wiary w naukę, śmiałości w analizowaniu oraz stawianiu hipotez;

- ostrożność oraz krytycyzm- krytyczny racjonalizm, komunikatywność, sceptycyzm, kontrola wyników;

- rozległa kultura w danej dyscyplinie naukowej;

- bezstronność (przeciwna egotyzmowi) oraz wszechstronność;

Nauka jako czynność (badanie naukowe) można ją zdefiniować następująco:

- systematyczne zdobywanie nowej wiedzy wyjaśniającej lub uzasadniającej;

- o jednakowej dziedzinie;

- w oparciu o wyrazistość przedmiotową lub w oparciu o doświadczenie;

- w nawiązaniu do bieżącego stanu danej specjalności;

- realizowane za pomocą podanych i racjonalnych metod;

Nauka jako wytwór czyli jako system wiedzy, który jest wynikiem badania naukowego – to również zaspakajające ogólnoludzkie zainteresowania koncepcyjne, wszechstronne, krytyczne oraz specjalistyczne poznanie, które jest racjonalnie uzasadnione i uporządkowane oraz wyrażone w formie informującej¹³.

Pogłębianie wiedzy jest to bardzo ważna i szlachetna czynność, która

11 Por. L. Kasprzyk, A. Węgrzecki, *Wprowadzenie do filozofii*, Warszawa 1974, s. 191n.

12 Por. Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Lublin 2001, s. 211n.

13 Por. Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Lublin 2001, s. 207n.

może być praktykowana przez każdego człowieka albowiem każda jednostka ludzka ma prawo do rozwoju. Dlatego uczmy się tego robić od najmłodszych lat, aby było to naszym nawykiem.

Podsumowanie:

Człowiek uczy się przez całe życie. Nauka w życiu każdej jednostki jest niezwykle ważna. Nauka ma również kluczową rolę i szerokie spektrum w procesie wychowywania. Człowiek pełniący rolę rodzica, opiekuna, wychowawcy, nauczyciela, naukowca powinien w szczególności zadbać o swój rozwój albowiem swoją postawą lub mądrością może coś cennego przekazać ludziom z którymi ma styczność. Na przykład wiedza z antropologii filozoficznej pomoże nam lepiej zrozumieć człowieka. Za pomocą tych mądrości możemy szlachetnie funkcjonować w świecie i w społeczeństwie. Ale co to znaczy szlachetnie funkcjonować? To znaczy być wyposażonym w wiedzę, która przyczynia się do lepszego rozumienia drugiego człowieka i otaczającego go świata. Nauka daje człowiekowi wachlarz możliwości do tego, aby mógł sprawniej działać i od zarania dziejów towarzyszyła ludzkości. Od najmłodszych lat nasi rodzice, opiekunowie, dziadkowie, nauczyciele, pedagodzy, ale również osoby, które spotykamy w życiu czegoś nas uczą. Ważne jest to, aby zaszczyć w drugim człowieku chęć zdobywania wiedzy, uprawiania nauki. Nauka bowiem jest źródłem z którego każdy może czerpać, kiedy ma potrzebę wzrostu i tutaj można by wymieniać długo począwszy od religii, filozofii, pedagogiki, matematyki, psychologii, medycyny, muzyki, sztuki, fizyki, techniki, informatyki i tak dalej, ale cała mądrość jak i wrażliwość istoty ludzkiej powinna polegać na tym, aby nauka zawsze była kluczem do humanizmu i człowieczeństwa.

Człowiek winien dbać o to, aby technika i komputery nie zastąpiły ludzi. Rozważania zawarte w pracy stanowią przemyślenia na temat człowieka i wartości albowiem należy pamiętać o tym, że to od człowieka zależy jaki użytek zrobi z uzyskanej wiedzy dlatego nauka jest kluczem do intelektualnego wzrostu i powinna zawsze służyć człowiekowi to człowiek nie może pozwolić na to, aby jakiegokolwiek nowiny technologiczne go zastąpiły. Człowiek, człowieczeństwo, humanizm ta triada musi mieć pierwszeństwo w życiu, a nauka ma w tym mu dopomóc. Poprzez naukę pogłębiając naszą świadomość, a przez wolę człowieka, jeżeli jest nieskrępowana wykonujemy akty sprawcze. Akt decyzji to akt moralny również jeżeli chodzi o naukę winien opierać się na etyce, tak, aby człowiek zawsze był człowiekiem nie cyborgiem czy sklonowaną kreaturą, by nie był karmiony chemią po której choruje i umiera. Naukowcy powinni uprawiać naukę jak uprawia się pole, dbać o dobre plony z których można by czerpać to co najlepsze. Należy dbać o wartość najwyższą o człowieka, aby karmił się taką nauką, która by mu nie zagrażała i uszanowała jego jako człowieka wraz z poszanowaniem jego godności i jego praw w tym również prawa do życia jak i rozwoju.

Abstrakt

Nauka jest wartością, której kultywacja nobilituje człowieka, dzięki czemu życie ludzi na ziemi może być na wyższym poziomie intelektualnym i technicznym. Należy pamiętać, że człowiek jest podmiotem i powinien działać tak, aby jego decyzje, w tym naukowe, zawsze umieszczały go na piedestale jako najwyższą wartość.

Słowa klucze: antropologia człowieka, człowiek, wartość, nauka

Abstract

Science is a value whose cultivation ennobles man, thanks to which the life of people on earth can be at a higher intellectual and technical level. It should be remembered that man is a subject and should act so that his decisions, including scientific ones, always place him on the pedestal as the highest value.

Key words: human anthropology, human, value, science

Bibliografia:

1. A. Anzenbacher, *Wprowadzenie do filozofii*, Kraków 2005.
2. Ks. R. Darowski, *Filozofia człowieka. Zarys problematyki*, Kraków 1996.
3. J. Didier, (przeł.) K. Jarosz, *Słownik Filozofii*, Katowice 2000.
4. Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Lublin 2001.
5. L. Kasprzyk, A. Węgrzecki, *Wprowadzenie do filozofii*, Warszawa 1974.
6. M. A. Krąpiec, S. Kamiński, Z. J. Zdybicka, A. Maryniarczyk, P. Jaroszyński, *Wprowadzenie do filozofii*, Lublin 2003.
7. A. Motycka, *Rozum i intuicja w nauce*, Warszawa 2005.
8. W. Stróżewski, *Ostawianiu się człowiekiem (kilka myśli niedokończonych)* [w:] *W kręgu wartości*, Kraków 1992.
9. K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, (red.) T. Styczeń, W. Chudy, J.W. Gałkowski, A. Rodziński, A. Szostek, Lublin 2000.
10. T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania logiki formalnej i metodologii nauk*, Wrocław 1961.

Artykuły:

1. M. A. Krąpiec, *Filozofia bytu a zagadnienia wartości*, „Znak”:17, 1965.

REWOLUCJE W EGIPCIE W ŚWIETLE WYBRANYCH TEORII SOCJOLOGICZNYCH

Witkowska Katarzyna

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie im. Komisji Edukacji Narodowej,
katarzyna.witkowska@kciti.pl

Rewolucje arabskie stanowiły jedno z ważniejszych wydarzeń w pierwszym 10-leciu XXI wieku. Skutki poszczególnych wydarzeń były dotkliwe nie tylko dla krajów, w których miały miejsce, ale również dla całego świata. W przypadku rewolucji w świecie arabskim można dostrzec powtarzalność zdarzeń, podobne przyczyny oraz skutki. W wielu krajach mechanizmy kształtowania się rewolucji były zbliżone. Egipt był jednym z państw, w których wybuch

rewolucji w XXI wieku stanowił kolejne tego rodzaju wydarzenie. Wcześniej rewolucje również miały podobny przebieg i przez wiele kolejnych lat wpływały na sytuację w kraju. Wydarzenia, które miały miejsce w Egipcie cechują się pewną powtarzalnością, można je również odnieść do teorii socjologicznych, które wyjaśniają ich mechanizmy.

Wprowadzenie

Tematyka rewolucji w Egipcie obecnie analizowana jest obecnie z perspektywy Arabskiej Wiosny Ludów, która dotknęła również ten kraj. W przypadku Egiptu rewolucje posiadają wymiar cykliczny, powtarzają się co pewien czas. Z reguły przyczyny ich występowania są do siebie bardzo zbliżone, jednak zmieniające się czasy powodują, że ich skutki oraz przebieg są odmienne od tych wcześniejszych. Spowodowane jest to uwarunkowaniami społecznymi, politycznymi czy gospodarczymi, które panują w danym czasie.

W artykule uwaga zostanie poświęcona wybranym rewolucjom w Egipcie, które miały miejsce w różnym czasie historycznym. Do analizy wybrano Arabską Wiosnę Ludów oraz Rewolucję Wolnych Oficerów z 1952 roku.

1. Rewolucja Wolnych Oficerów – 1952 r.

Rewolucją Wolnych Oficerów określane są wydarzenia, które miały miejsce od 23 lipca 1952 roku. Przewrót zainicjowany został przez działających w podziemiu tzw. wolnych oficerów. W ich skład wchodziło 9 oficerów, a ich przywódcą stał się Dżamal Abd an-Nasir. Można powiedzieć, że wydarzenia te spowodowały koniec ziemiaństwa na scenie politycznej.

Za przyczynę do wybuchu rewolucji w 1952 roku w Egipcie można uznać rok 1922. Spowodowane to było częściową akceptacją niepodległości kraju przez Brytyjczyków. Mimo tego dalsza obecność wojsk brytyjskich nie była akceptowana przez Egipcjan, co stanowiło przyczynę zamieszek. Egipt tamtych czasów stanowił państwo, w którym zasadniczo wszystkie grupy społeczne wystosowywały roszczenia względem władzy, pojawiały się wysokie oczekiwania. Mimo obecności wojsk Brytyjskich Egipt się dynamicznie rozwijał, coraz więcej osób w różnych grupach społecznych znajdowało zatrudnienie. Istniały jednak grupy społeczne, które nie mogły się odnaleźć w nowych warunkach, ich zdaniem wszelkie negatywne wydarzenia, w tym ich sytuacja życiowa spowodowana była obecnością Brytyjczyków w Egipcie[1, s.142].

Skutkiem rewolucji było stworzenie reformy rolnej, która nie była satysfakcjonująca dla znacznej części Egipcjan, ponieważ wiązała się z oddaniem majątków. Jej założeniem było ograniczenie możliwości posiadanego majątku do 200 feddanów, co stanowiło w przeliczeniu 50 ha. W przypadku, gdy ktoś posiadał większe zasoby ziemia była konfiskowana i przekazywana chłopom, których majątek ziemski był nie większy niż 5 feddanów. Skutkiem tego przewrotu była zmiana elity społecznej, ziemiaństwo zostało odsunięte od władzy a ich miejsce zajęli wojskowi. Była to ważna zmiana, ponieważ do tej pory większość urzędów oraz stanowisk ministerialnych należała właśnie do ziemiaństwa.

Rozwój Egiptu od momentu uzyskania niepodległości trwał dłuższy czas.

Wybuch II wojny światowej nie wpłynął negatywnie na warunki życia w Egipcie tamtych lat. Odnotowano jedynie spadek eksportu, co w dłuższej perspektywie nie miało jednak istotnego znaczenia. Ponadto problemy z bezrobociem zostały rozwiązane w znacznej mierze przez wojska sojusznicze, które zatrudniały blisko 200.000 miejscowych. Zakończenie wojny wpłynęło na dalszy rozwój kraju, w 1951 roku eksport towarów wzrósł do poziomu, którego nie widziano od bardzo dawna. Sytuacja nie przedstawiała się jednak tak optymistycznie, ponieważ 250.000 pracowników najemnych było bezrobotnych. Wzrosło bezrobocie oraz jednocześnie wzrosła liczba osób najbogatszych, co wpływało na dysproporcje społeczne. Taki stan rzeczy spowodował, że najbiedniejsi zaczęli mieć roszczenia. Za ich zdaniem negatywną sytuację w państwie nie odpowiadali już stacjonujący w Egipcie Brytyjczycy a rządzący krajem.

Rozpoczęły się protesty, które miały miejsce szczególnie w fabrykach włókienniczych. Należy podkreślić, że i tym razem rewolucja nie wybuchła, ponieważ wybuchł konflikt egipsko-izraelski, który spowodował, że zainteresowanie społeczne skupiło się nie na bezrobociu czy Brytyjczykach, tylko na nękającym kraj Izraelu. W 1949 roku Egipt w walkach z Izraelem poniósł klęskę, co jeszcze bardziej pogłębiło niechęć do Izraelitów. W 1950 roku doszło do pierwszych zamieszek skierowanych przeciw władzy, co można upatrywać jako przyczynę bezpośrednio poprzedzającą wybuch rewolucji. Następnie rozpoczęły się liczne protesty, których łącznie odnotowano kilkadziesiąt. Wydarzenia ze stycznia oraz lipca 1952 roku bezpośrednio spowodowały wybuch rewolucji w Egipcie.

W tym miejscu należy wskazać, że sam termin rewolucji kojarzony jest brutalnością, natomiast w tym przypadku jak zaznacza Jerzy Zdanowski przewrót można określić jako bezkrwawy[2, s.177].

2. Arabska Wiosna Ludów

Drugą analizowaną rewolucję stanowi Arabska Wiosna Ludów, która stanowi układ wydarzeń rozpoczętych na Bliskim Wschodzie od przełomu lat 2010/2011, a ich skutki odczuwalne są do chwili obecnej. Pierwszą z przyczyn wystąpienia Arabskiej Wiosny Ludów było ogólne niezadowolenie społeczne, które przerodziło się w dalszą eskalację konfliktów. Niekorzystną sytuację dodatkowo wzmacniało wykorzystanie nowoczesnych technologii, dzięki którym obywatele mogli na bieżąco przedstawiać relację z toczących się walk oraz łamania praw człowieka. Ponadto dzięki Internetowi protestujący mieli możliwość komunikowania się ze sobą oraz ustalania kolejnych działań. Kolejną przyczyną wybuchu Arabskiej Wiosny Ludów były wydarzenia mające miejsce w Tunezji. Protesty, aktywna działalność społeczeństwa spowodowała, że urzędujący prezydent musiał ustąpić z urzędu. Również w Egipcie społeczeństwo liczyło, że możliwe będzie powtórzenie tych wydarzeń, jednak rozwiązanie nie okazało się takie proste[3, s.39].

Powyższe przyczyny można uznać za bezpośrednio poprzedzające Arabską Wiosnę. Warto podkreślić, że niepokoje na Bliskim Wschodzie, w tym w Egipcie mają charakter stały, pojawiają się co pewien czas, niekoniecznie przyjmując

formę rewolucji. Tak się zdarzyło w Egipcie chociażby w roku 1977[4, s.41]. W związku z czym można się zastanawiać, czy przyczyną rewolucji tak jak w przypadku wydarzeń z 1952 roku nie należy upatrywać wiele lat wstecz.

Kolejną z przyczyn był brak zainteresowania władzy problemami zwykłych ludzi, pogarszające się warunki bytowe, brak środków do życia. Taką przyczynę podaje Jerzy Zdanowski, jednak jak podkreślają M. Marciniak oraz A. Dłużewska jedną z kluczowych przyczyn była działalność Bractwa Muzułmańskiego, co miało doprowadzić do rewolucji[5, s.41].

Za symboliczną przyczynę wybuchu Arabskiej Wiosny Ludów ogólnie w krajach Bliskiego Wschodu uznaje się dokonanie samospalenia przez mieszkańca Tunezji, który dokonał tego na znak sprzeciwu przeciwko panującej w kraju niesprawiedliwości. Spowodowało to, że wiele krajów Bliskiego Wschodu nie pozostało biernych i przystąpiło do rewolucji[6, s.122].

Samobójstwo miało wartość symboliczną, stanowiło swego rodzaju motor do podjęcia działań. Przyczyny wybuchu Arabskiej Wiosny Ludów miały charakter ekonomiczny, społeczny oraz polityczny. Biorąc pod uwagę przyczyny ekonomiczne należy w pierwszej kolejności wskazać wzrost bezrobocia, który najwyższy współczynnik osiągał wśród ludzi młodych, co powodowało ich niezadowolenie. Nie można zapominać, że osoby młode, wykształcone, znające nowoczesne technologie miały większe możliwości przekazania światu informacji na temat wydarzeń w Egipcie niż osoby starsze. Ponadto osoby pracujące osiągały bardzo niskie dochody, które nie były dla nich satysfakcjonujące, powodowały niezadowolenie i stanowiły przyczynę przyłączenia się do protestów[7, s.12].

Z uznaniem bezrobocia jako jedną z przyczyn wybuchu Arabskiej Wiosny Ludów polemizują Korotayev i Zinkina. Autorzy zwracają uwagę na kwestię nierówności mierzoną za pomocą współczynnika Giniego. Również w tym przypadku jego wartość nie była wysoka biorąc pod uwagę lata 2000-2010. Natomiast w przypadku Egiptu nierówności związane są częściowo ze specyfiką ubóstwa egipskiego, dlatego sama w sobie wartość współczynnika mogła nie być szczególnie niepokojąca. Kluczowym elementem jest jednak ubóstwo, które zgodnie z ówczesnymi danymi miało wymiar znaczący i przyczyniło się do przystąpienia Egiptu do Arabskiej Wiosny Ludów. Jak podają wymienieni autorzy aż 40% Egipcjan żyło w tamtym okresie na granicy ubóstwa, za mniej niż 2\$ dziennie.

W kontekście przyczyn gospodarczych należy podkreślić, że podobnie jak w przypadku rewolucji z 1952 roku sytuacja gospodarcza była unormowana, nie można mówić o występowaniu kryzysu gospodarczego. Jerzy Zdanowski podkreśla, że w analizowanym okresie obserwowano nawet nieznaczny wzrost gospodarczy. Nieznaczne problemy odnotowano w przypadku takich sektorów jak eksport oraz turystyka. Analiza przeprowadzona w 2010 roku przez Arabski Fundusz Walutowy nie wykazała istotnych problemów gospodarczych w państwie, co biorąc pod uwagę bezrobocie oraz niezadowolenie z dochodów może wydawać się kontrowersyjne[8, s.16].

Andrey Korotayev oraz Julia Zinkina zwracają uwagę, że jedną z przyczyn

wystąpienia rewolucji była niekorzystna sytuacja gospodarcza. W przypadku Egiptu nie stanowi to przyczyny jednoznacznej. Wymienieni autorzy podają, że w latach rządów Mubaraka tj. 1981-2011 odnotowywano w kraju znaczący wzrost gospodarczy, który był jednym z najbardziej znaczących wyników w krajach Trzeciego Świata w ciągu 30 lat[8, s.122].

Dobrą sytuację gospodarczą Egiptu potwierdza J. Zdanowski, cytując fragment raportu Międzynarodowego Funduszu Walutowego (2010): *pięć lat reform i konsekwentnej polityki makroekonomicznej stworzyło niezbędne podstawy, aby stawić czoło globalnemu kryzysowi finansowemu, a egipska polityka monetarna i podatkowa były zgodne z zaleceniami Funduszu. Władze egipskie skutecznie działały na rzecz skonsolidowania finansów państwa. Po latach reform Egipt zaczyna odnosić sukcesy: został sklasyfikowany wśród liderów reform za doskonale wyniki w dziedzinie ulatwień przy podejmowaniu działalności biznesowej, dostępu do kredytu oraz regulacji finansowo – skarbowych. Światowe Forum Gospodarcze umieściło Egipt na 11 miejscu w rankingu najbardziej konkurencyjnych gospodarek świata za lata 2009-2010, co odzwierciedla ogromny postęp w liberalizowaniu działalności gospodarczej*[8, s.16].

Wśród skutków Arabskiej Wiosny Ludów dla Egiptu, ale również dla innych krajów można wyróżnić problemy występujące w sektorze turystyki. Panujące zamieszki powodowały niechęć do podróży do Egiptu. Nawet stosunkowo niskie ceny nie sprzyjały poprawie sytuacji. Przyczyną takiego stanu rzeczy były liczne zamachy, nawet w czasie gdy Arabska Wiosna Ludów zaczęła wygasać. Znacznie zmalały przychody w sektorze turystyki przez rok trwania rewolucji. Spadek liczby turystów spowodował mniejsze zainteresowanie atrakcjami znajdującymi się w Egipcie, co miało wpływ na wzrost bezrobocia[2, s.31].

Jako przyczynę wybuchu Arabskiej Wiosny Ludów Jerzy Zdanowski podaje również liberalizację gospodarki. Była ona niekorzystna, ponieważ prowadziła do różnic między obywatelami. Warto jednak podkreślić, że był to istotny element jedynie w przypadku osób najbogatszych, ponieważ biedni nie mieli funduszy, co wiązało się z tym, że przepisy liberalizujące ich nie dotyczyły. Liberalizm kojarzony jest z pozytywnymi przemianami. W przypadku Arabskiej Wiosny Ludów w Egipcie nie można mówić o niej w kategoriach pozytywnych, ponieważ nie dawała ubogim niczego dobrego. Przepisy liberalizujące stanowiły jedne z kolejnych, które dawały dodatkowe możliwości jedynie bogatym[2, s.31].

Oprócz wyżej wymienionych przyczyn działaniem, które miało wpływać na wybuch rewolucji była bierność władz. Rządzący nie wykazywali zainteresowania problemami obywateli, poziomem ich życia. Spowodowało to, że niezadowolenie społeczne znacznie wzrosło. Oprócz wyżej wymienionych elementów wzbudzających niezadowolenie obywateli takich jak bezrobocie oraz niskie dochody kolejny problem stanowiły nepotyzm oraz korupcja, które w przypadku rządzących Egiptem miały wymiar powszechny[2, s.31].

Przedmiotem niniejszego artykułu są rozważania dotyczące

wybranych rewolucji w Egipcie w kontekście teorii socjologicznych, które wyjaśniają ich mechanizmy. Jedną z najbardziej znanych teorii związanych z wybuchem rewolucji jest koncepcja krzywej J autorstwa Charlesa Daviesa, która jest przywoływana przez wielu autorów do wyjaśniania mechanizmów rewolucyjnych. Sam Davies analizując mechanizmy rewolucyjne również posługiwał się przykładem sytuacji w Egipcie jako państwa, które w doskonały sposób obrazuje przedstawianą przez niego zależność. Mogłoby się wydawać, że rewolucja inicjowana jest w momencie trudnej sytuacji społecznej, kiedy życie obywateli znajduje się na granicy ubóstwa, ludność jest ciemniejsza i łamane są prawa człowieka. Tego rodzaju sytuacje nie powodują, że ludzie inicjują rewolucję. Zgodnie z teorią Daviesa ludzie pokrzywdzeni zamykają się w sobie, zajmują się własną osobą i nie interesuje ich zmiana porządku społecznego, ale to w jaki sposób przetrwać. Korupcja miała w Egipcie w tamtym czasie wymiar wręcz patologiczny[9, s.108].

Zdaniem Daviesa najłatwiej może dojść do rewolucji w sytuacji, gdy po odpowiednio długim okresie rozwoju ekonomicznego i społecznego następuje krótki okres gwałtownego regresu. W okresie pierwszym najważniejsze jest wytworzenie się w umysłach ludzi żyjących w danym społeczeństwie przekonania, że istnieją trwałe możliwości zaspokojenia potrzeb, które nieustannie rosną, zaś w okresie drugim – poczucie niepokoju i zniechęcenia, gdy istniejąca rzeczywistość nie odpowiada rzeczywistości oczekiwanej[10, s.1095]. Zatem niesprawiedliwość społeczna, bieda, upokorzenia, łamanie praw człowieka nie muszą stanowić przyczynku do wybuchu rewolucji.

Podobne zdanie przed Daviesem wyrażał Alexis de Tocqueville, który wskazywał na cechy rewolucji i jej przyczyn na przykładzie rewolucji francuskiej: *dawny ustrój nigdzie nie zachował się lepiej niż wzdłuż Loary, na bagniskach Pointu i na landach Bretanii. Tu właśnie rozpałił się i utrzymywał ogień wojny domowej, tu najdłużej stawiano opór rewolucji; można by więc powiedzieć, że Francuzom ich położenie wydawało się tym nieznośniejsze im bardziej się poprawiało. Może się to wydawać dziwne, ale w historii pełno jest takich zjawisk. Rewolucja nie zawsze wybucha wtedy, kiedy tym, którym było źle zaczyna być jeszcze gorzej. Najczęściej dzieje się tak, gdy że lud, który bez skargi, jakby obojętnie znosił najuciążliwsze prawa – odrzuca je gwałtownie, kiedy ciężar ich nieco zelżeje. Ustrój, który rewolucja obala, bywa niemal zawsze lepszy od tego, który go bezpośrednio poprzedzał, i doświadczenie uczy, że najniebezpieczniejszą chwilą dla złego rządu bywa zwykle ta, w której zaczyna on wprowadzać reformy[11, s249-250].*

Odnosząc poglądy de Tocquevillea oraz Daviesa do analizy rewolucji z 1952 roku nie ma wątpliwości, że taka właśnie sytuacja rozpoczęła się w 1922 roku, kiedy Egipt uzyskał częściową niepodległość. Sytuacja, która z pozoru nie wyglądała na początek rewolucji, co więcej świadczyła o możliwości rozwoju kraju, polepszeniu warunków bytowych spowodowała, że doszło do wybuchu rewolucji. Można powiedzieć, że Egipt stanowi modelowy przykład działania tzw. krzywej J. Z kolei odnosząc się do poglądów Tocquevillea można

wskazać, że czas poprzedzający rewolucję w 1952 roku był czasem względnego spokoju, stabilizacji sytuacji, która w niekorzystny sposób rozwinęła się dopiero później[2, s.143].

Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku Arabskiej Wiosny Ludów, gdzie wyróżnić można było kilka problemów ekonomicznych związanych z bezrobociem czy niskimi dochodami, jednak ogólna sytuacja gospodarcza była zgodna ze wskaźnikami dobra, z nieznacznym wzrostem gospodarczym. Podobnie jak w przypadku wcześniejszej rewolucji również mechanizmy Arabskiej Wiosny Ludów można odnieść do poglądów Charlesa Daviesa oraz Alexisa de Tocquevillea. Wzrost oczekiwań i brak możliwości ich zaspokojenia spowodował wybuch rewolucji.

Przykłady wyżej wymienionych rewolucji można również odnieść do poglądów Karola Marksa, który także zajmował się zagadnieniami dotyczącymi rewolucji. Zgodnie z jego teorią do rewolucji dochodzi w momencie ucisku mas, które nie są w stanie znieść rosnących krzywd[10, s.1108].

W mojej ocenie takie ujmowanie rewolucji można odnieść bardziej do Arabskiej Wiosny Ludów. W przypadku tych wydarzeń faktycznie dochodziło do działań, które miały znamiona represji, łamania praw człowieka, dyskryminacji. W przypadku rewolucji z 1952 roku przyczyny jej wybuchu nie świadczyły o uciemieniu czy represjom w stosunku do ludności. Elementy te pojawiły się z czasem jednak nie miały nawet w najmniejszym stopniu takiego wymiaru jak podczas Arabskiej Wiosny Ludów. W związku z czym poglądy Marksa dotyczące rewolucji mogą wspomagać jedynie wyjaśnienie wydarzeń z Arabskiej Wiosny Ludów. Zwłaszcza, że jak wskazano we wcześniejszej części pracy rewolucja z 1952 roku miała charakter bezkrwawy w związku z czym nie stanowiło to bezpośredniej przyczyny wybuchu rewolucji.

Wyodrębnione w artykule rewolucje egipskie były wydarzeniami złożonymi z wieloma przyczynami oraz szeregiem konsekwencji. Spowodowane były nie tylko wydarzeniami w Egipcie, ale również na całym Bliskim Wschodzie, co stanowiło ciąg negatywnych zdarzeń. Przyczyny wybuchu rewolucji mają podobne podłoże, na co zwrócono uwagę chociażby w poglądach Karola Marksa. Rewolucje można wyjaśniać z punktu widzenia wielu teorii socjologicznych, jednak ich skutki stanowią kwestię bardziej złożoną, ponieważ mogą mieć wymiar nawet globalny. Taki rozwój wydarzeń obserwowano w przypadku Egiptu, w którym wybuch rewolucji był wynikiem niepokoju na Bliskim Wschodzie. Możliwe, że konsekwencje nie byłyby tak dotkliwe, gdyby rewolucją objęty był tylko Egipt, jednak nie można tego przewidzieć.

Pytanie, które można zadać na koniec rozważań dotyczy możliwości przewidywania rewolucji za pomocą teorii socjologicznych oraz znanych doświadczeń. Analiza wybranych koncepcji pozwala stwierdzić, że jest to możliwe, jednak rewolucje wybuchają szybko przez co nie zawsze można reagować w adekwatny sposób. Jak jednak pokazuje historia Egiptu wybuch rewolucji mogą poprzedzać wieloletnie, następujące po sobie przyczyny. W związku z czym można wskazać, że był to stosunkowo długi czas, aby przewidzieć

wydarzenia 1952 roku. Uważam, że nie stało się tak, ponieważ patrząc na dłuższą perspektywę czasową wiele wskaźników świadczyło o tym, że Egipt się rozwija, szczególnie w dziedzinie gospodarki. Warto podkreślić, że analiza rewolucji, które miały już miejsce, sprawdzenie ich przyczyn i mechanizmów mogłoby spowodować możliwość przewidzenia rewolucji.

Przykłady rewolucji w Egipcie pokazują moim zdaniem, że możliwe jest przy wykorzystaniu odpowiednich narzędzi przewidzenie ich wystąpienia. Trudno określić czy można im zapobiegać, ponieważ stanowią procesy bardzo złożone i z definicji powinny zaskakiwać. Analizując jednak informacje dotyczące zarówno Arabskiej Wiosny Ludów, jak również Rewolucji Wolnych Oficerów można się zastanawiać, czy w przypadku wieloletniego występowania modelowych przyczyn, które poruszane są w poglądach socjologów można zapobiec rewolucji. Jest to oczywiście aspekt czysto hipotetyczny, który trudno byłoby zbadać.

Spis literatury

1. J. Zdanowski, *Historia społeczeństw muzułmańskiego Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Warszawa 2013,
2. J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010,
3. M. Marciniak, A. Dłużewska, *Wpływ Arabskiej Wiosny na turystykę w Egipcie*, „Turystyka Kulturowa”, 2015, nr 9, s.39.
4. A. Dzisiów-Szuszczykiewicz, *Arabska Wiosna – przyczyny, przebieg, diagnozy*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2011, nr 2, s.41.
5. M. Marciniak, A. Dłużewska, op.cit., s. 41.
6. A. Piskorz, *Reakcje wybranych państw Zachodu wobec Arabskiej Wiosny*, „De Securitate”, 2015, nr 2,
7. M. Tarnawski, *Międzynarodowe implikacje Arabskiej Wiosny*, „Przegląd Politologiczny”, 2014, nr 10,
8. J. Zdanowski, *Znaczenie Arabskiej Wiosny*, „Kraakowskie Studia Międzynarodowe”, 2013,
9. J. Janiszewski, *Rewolucja jako przejaw zmiany społecznej*, „Seminare”, 2012, t.32,
10. J.C. Davies, *Przyczynek do teorii rewolucji*, tłum. Z. Szawarski, w: *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa 1975,
11. A. de Tocqueville, *Dawny ustrój i rewolucja*, tłum. A. Wolska, Warszawa 1970

KULTURA BUŁGARSKA OD KUCHNI, CZYLI CO I JAK JEDZĄ BUŁGARZY

Wojnarowska Aleksandra

*doktorantka Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
a.wojnarowska93@gmail.com*

Badania na temat kuchni bułgarskiej należy rozpocząć od definicji słowa ‘kuchnia’ (błg. ‘кухня’). Słownik języka bułgarskiego określa słowo ‘кухня’ jako: [7, ‘кухня’]

1. *Стая, помещение, предназначено за готвене на храна.*

2. *Със съгл. опред. Специално заведение за приготвяване само на някои видове храни.*

3. *Със съгл. опред. Столова, трапезария.*

4. *Събир. Ястията, които се готвят от някого или някъде [...] // Ястия, характерни за някой народ по приготвление и подбор.*

5. *Прен. Разг. Тънкостите, подробностите при приготвяне, изработване на нещо или при упражняване на някакъв занаят, професия.*

Powyżej przedstawione hasła słownikowe odnoszą się do zarówno do pomieszczenia przeznaczonego do przygotowywania jedzenia jak i urządzeń używanych w trakcie tego procesu. Występuje także hasło odnoszące się do tajników pracy w danym zawodzie. Słownik języka bułgarskiego podaje dodatkowo definicję określającą kuchnię jako *столова, трапезария*, czyli jadalnię, co oznacza, że pojęcie kuchnia w języku bułgarskim nie jest rozumiane tylko jako miejsce przygotowywania posiłków, ale także jako miejsce ich spożywania.

W kontekście niniejszych badań najważniejsze definicje stanowią te odnoszące się do potraw charakterystycznych dla danego regionu, mówiące także o ich sposobie przygotowania, a także o umiejętnym doborze składników. Niniejsza praca ukierunkowana jest na pojęcie ‘kuchnia’ w znaczeniu narodowym, traktowanym jako element kulturowy narodu. Jest niejako dobrem społecznym. Przedstawiciele danego narodu posiadają świadomość narodową, na którą składa się przede wszystkim historia i kultura. Kultura rozumiana jest tutaj jako tradycja i zwyczaje, a historia jako wydarzenia je kształtujące. Kuchnia jako twór kulturowy, a także historyczny, jest cechą każdego kręgu kulturowego, nie tylko w rozumieniu narodu, ale także grup etnicznych, religijnych czy ideowych. Przykładami mogą być jedzący typowe koszerne potrawy Żydzi, niejedzący wieprzowiny muzułmanie lub niespożywający mięsa wegetarianie. Kuchnia wpisuje się w styl życia każdego człowieka, może być także czynnikiem je określającym.

W Bułgarii na kształtowanie się obyczajowości miały wpływ historia i położenie na skrzyżowaniu różnych dróg handlowych oraz wojennych. Dotyczy to także kuchni narodowej – na sposób odżywiania się Bułgarów zdecydowanie najsilniejszy wpływ

mieli Grecy i Turcy, przez bezpośrednie, wręcz okupacyjne powiązanie z tymi krajami przez długi czas [5, s. 6].

Współczesna bułgarska kuchnia narodowa to zjawisko kulturowe. Wpływ na współczesną kuchnię bułgarską miały nie tylko wspomniane narody, które zasiedlały ziemie bułgarskie w przeszłości. W kuchni bułgarskiej można także dopatrywać się wpływów francuskich. Stąd francusko brzmiące nazwy *меню*, *десерт*, *карамель желе*, także kalki czasownikowe i imiesłowowe *флаширован*, *фламбирани*, *суфле* oraz nazwy sposobów wykonania: *соте*, *пане*. Wpływ na kuchnię bułgarską miała również kuchnia włoska – *салам*, *салса*, *салата*, *сарфалати снагети*, kuchnia niemiecka - *црудел*, *кифла*, *иницел*. Z kuchni rosyjskiej pochodzą: *горчица*, *борш*, *черен хайвер*. Szczałkowy wpływ miała także kuchnia czeska w postaci wprowadzenia ciasta drożdżowego. Ważnym natomiast jest fakt, że za pośrednictwem Czech w Bułgarii rozpowszechniły się ziemniaki. Obecnie największy wpływ na kuchnię bułgarską, podobnie jak i na inne kuchnie narodowe, ma kuchnia angielska, dzięki której rozpowszechnia się *бекон*, *хамендегс*, *стек*, a także sposób picia kawy czy herbaty z mlekiem [6, s. 26-27]. Nie należy jednak zapominać, że podstawą dla kuchni tego kraju jest jednak kuchnia starobułgarska, charakteryzująca się różnorodnością potraw.

Kuchnia, jej charakter oraz różnorodność i specyfika, zależne są przede wszystkim od warunków naturalnych danego państwa. Ważne są więc warunki geograficzne, a także klimatyczne. Bułgarię charakteryzuje klimat umiarkowany suchy, na wybrzeżu umiarkowany kontynentalny. Obszerny dostęp do Morza Czarnego sprawił, że w kuchni starobułgarskiej znalazły się produkty charakterystyczne dla takiego klimatu i położenia (na południu Europy).

Bułgaria, jako kraj cechujący się różnorodnością ukształtowania terenu, stwarza warunki, które są odpowiednie dla danych dziedzin gospodarki, a przede wszystkim produkującej żywność i zajmującej się hodowlą gospodarki rolnej. W rozwoju kuchni bułgarskiej, jak w każdej kuchni, ważne jest, dostarczające podstawowych produktów, rolnictwo. Bułgarskie można podzielić na:

- hodowlę roślin w tym: uprawę ziarna na zboża (pszenica, ryż, jęczmień, owies, kukurydza, żyto), uprawę roślin przemysłowych (słonecznik, rzepak, orzechy ziemne, dynia na nasiona, bawełna, koper włoski, chmiel, lawenda, róża olejodajna, kolendra, tytoń), uprawę warzyw (pomidor, słodka papryka, bakłażan, ogórek, dynia, kapusta, cebula, ziemniaki), sadownictwo (jabłka, gruszki, morele, brzoskwinie, śliwki, czereśnie, orzechy), uprawę winorośli (czerwone, białe, deserowe),
- hodowlę zwierząt: gospodarskich (bydło, bawoły, świnię, owce, kozy, kury oraz koguty, indyki i kaczki), hodowlę zwierząt pasterskich.

Zwierzęta hoduje się głównie ze względu na mięso, ale także mleko czy jaja [1, 16.02.2019]. Kolejnymi gałęziami bułgarskiej gospodarki rolnej są pszczelarstwo oraz rybołówstwo. Pszczelarstwo oraz produkcja miodu w Bułgarii spełniają najwyższe standardy, produkuje się wiele jego odmian, w tym ziołowy. Produkuje się tam także propolis, który jest eksportowany do innych krajów Unii Europejskiej.

Klimat Bułgarii, w zależności od panującej pory roku, stwarza różne warunki do uprawy warzyw oraz owoców. Od pory roku zależy też jakie mięsa, podroby

czy wędliny powinno się spożywać. Do menu zimowego należą tzw. mięsa tłuste, czyli wszelkiego rodzaju kotlety wieprzowe, w tym *kebaby*, natomiast konserwowane mięsa solone, jak *саздырма* czy *пастърма* jadane są zazwyczaj w porze letniej [5, s.8]. Taki podział spożycia mięsa wywodzi się z przeszłości, gdy praca fizyczna w wysokich temperaturach, panujących w okresie letnim na Bałkanach powodowała odwodnienie organizmu. Latem znacznie zwiększa się także spożycie owoców i warzyw, szczególnie pomidorów czy zielonej sałaty. W czasie letnich upałów odpowiednią wydolność organizmu zapewniają także produkty mleczne, szczególnie bułgarskie *кисело мляко*. W okresie jesiennym szczególną popularnością cieszą się różnego rodzaju papryki, w tym czerwone, z których produkuje się jadaną cały rok *lutenicę*. Sezonowość przygotowania dań jest w kuchni bułgarskiej bardzo ważna. Wiele przepisów łączy w sobie produkty, które dojrzewają w tym samym czasie lub są dla danej pory roku charakterystyczne[4, s.21].

Oprócz rocznego rozkładu posiłków należy poświęcić uwagę kulturze ich spożywania w ciągu dnia. Typowe bułgarskie śniadanie jest obfite w białko, a także węglowodany. Obiad często składa się z mięsnego lub jarskiego dania głównego oraz przystawki w formie sałatki mającej za zadanie pobudzić łaknienie. W Bułgarii jako kraju „południowym“ stosuje się dłuższą przerwę obiadową w pracy, szkole czy na uczelniach. W tym czasie wszystkie restauracje przygotowują się na przyjęcie klientów, uruchamiając m.in grill czyli *skarę*. Po południu przygotowywane są posiłki zasadnicze, zazwyczaj jadane w domach, które składają się z dania głównego mięsno-warzywnego[5, s.8]. W formie przystawki lub dodatku w lecie oraz jesienią jadane są bogate w warzywa, a więc w witaminy, sałatki. Ich podanie w formie aperitifów ma za zadanie pobudzić łaknienie, natomiast sałatka w formie dodatku dopełnia danie główne o dodatkowe składniki odżywcze i witaminy zawarte w warzywach. W okresie zimowym sałatki zastępuje *туршия*, czyli różnego rodzaju produkty poddane jeszcze latem kiszeniu bądź marynowaniu[5, s.8].

Zarówno dzienny, jak i roczny rytm spożycia posiłków w Bułgarii, podyktowane są warunkami klimatycznymi, które powodują, że pozostały one niezmiennione od dziesiątek lat.

Bułgaria to naród czerpiący z wierzeń i legend, pielęgnujący (współcześnie w mniejszym stopniu) ludowe obrzędy i tradycje. Bułgarski kalendarz przepelniają różnego rodzaju święta – te obchodzone prawie na całym świecie jak Wielkanoc, Boże Narodzenie czy Nowy Rok, ale także te, które mają znaczenie wyłącznie w kulturze i historii Bułgarii. Większość dań jest przypisana do danego święta. Nie wyklucza ich to jednak ze spożycia codziennego, natomiast konwencja obowiązująca w kuchni „świętecznej“ czyni kuchnię narodową jeszcze bardziej specyficzną i ukierunkowaną na konkretny krąg kulturowy, którym jest w tym wypadku cały naród bułgarski.

Pory dnia oraz roku, a także klimat i gospodarka powodują, że niektóre produkty w Bułgarii spożywane są często i cieszą się popularnością, inne z kolei jadane są rzadziej, nie mając wielkiego udziału w kuchni bułgarskiej.

Bułgaria to kraj różnorodnych sałatek, warzywa grają więc w kuchni bułgarskiej ważną rolę. Jak zostało wspomniane, sałatka zrobiona z różnych warzyw to nieodłączna część obiadu. Z warzyw najbardziej popularne są dojrzewające w słońcu zdrowe, czerwone pomidory oraz czerwone papryki, zwane *чышкы* lub *пиперкы*. Bułgaria dysponuje wieloma odmianami papryki, które różnią się między sobą kształtem, kolorem oraz smakiem [4, s.33]. Kolejnymi popularnymi warzywami są bakłażan oraz dynia, natomiast najbardziej odżywcza jest fasola. Fasola to warzywo, z którego Bułgar potrafi przyrządzić niezwykle dania. Fasola, jako łatwo dostępne, sycące i tanie warzywo, była niegdyś w Bułgarii symbolem biedy. Swoją szeroką dostępnością zapoczątkowała jednak kulturę jej jadań. W czasach współczesnych fasola kojarzona jest już z bogatym w białko warzywem, stanowiącym jeden z podstawowych składników kuchni bułgarskiej. Wartość fasoli w kuchni bułgarskiej można przyrównać do wartości ziemniaka na polskim stole. Nie oznacza to jednak, że ziemniaki w Bułgarii nie są jądane. Są one popularną jarzyną i stanowią częsty element składowy wielu, szczególnie jarskich dań. Bułgarzy eksponują w swojej kuchni także ważną rolę, mających rodowód już w starożytności, cebuli oraz czosnku. Oprócz walorów smakowych dopełniających różne potrawy spożywa się je ze względu na właściwości zdrowotne [4, s.50].

Kuchnia bułgarska to jednak nie tylko kuchnia jarska. Rozwijająca się od wieków hodowla owiec spowodowała, że najczęściej spożywanym mięsem na tych terenach była baranina oraz jagnięcina [5, s.36]. Popularne w Bułgarii jest mięso mielone, odznaczające się jednak wysoką jakością. Najczęściej łączy się w różnych proporcjach mięso jagnięce, cielęce lub wołowe, dodaje się też, jednak w nieznacznych ilościach, mięso wieprzowe [5, s.11]. Bułgarzy jadają wieprzowinę oraz drób, które mogą być dodatkiem bardziej urozmaiconego dania lub stanowić jego główny element w postaci smażonego lub pieczonego kotleta. Charakteryzując kuchnię bułgarską pod względem spożycia mięsa, nie sposób nie wspomnieć o wędlinach, a także podrobach. Popularność podrobów ściśle wiąże się z rozpowszechnioną hodowlą owiec. Najpopularniejsze są więc podroby jagnięce, jak wątroba, serce, jagnięce flaki czy płuca. Bywają one łączone w jednym daniu lub jądane osobno. Z wędlin popularne są kielbasy – szczególnie tzw. *луканка*, a także jej odmiana w kształcie podkowy *суджук* lub kielbaski wyrabiane w cielęcych jelitach *наденици* [5, s.25-26]. Bułgarzy jadają także ryby, aczkolwiek nie są one sztandarowym elementem tej kuchni.

W Bułgarii bardzo ważny w codziennym odżywianiu jest nabiał, w tym bułgarski jogurt *кисело мляко*, określane jako specjalność narodowa. Produkowany jest z mleka owczego, krowiego, a także koziego i bawolego [5, s.36]. Przetwórstwo mleczne w Bułgarii to także produkcja serów, przede wszystkim *сирене* (ser biały) i *кашкавал* (ser żółty).

W Bułgarii, tak jak w większości krajów europejskich, o czym już wcześniej wspomniano, uprawiane są różnego rodzaju zboża. Najpopularniejsza jest pszenica, z której produkowana jest mąka na chleb. Najczęściej spotykane chleby w Bułgarii to chleby pszenno-kukurydziane, spożywane często do wielu

pożytków, w tym obiadowych [5, s.12]. Kultura jedania kasz w Bułgarii nie jest rozpowszechniona, znikoma jest także ich różnorodność. Najczęściej spotykaną kaszą jest kasza *bulgur*. Pomimo, że *bulgur* w języku polskim to nazwa odmiany kaszy, w języku bułgarskim *bulgur* oznacza po prostu kaszę. Jest to dowodem na to, że w Bułgarii jadeny jest tylko ten jeden rodzaj kaszy, natomiast kasze pozostałych zbóż nie są rozpowszechnione.

Bułgaria jako kraj znajdujący się na południu Europy, cechujący się szczególnie w porze letniej wysokimi temperaturami i słoneczną pogodą, ma warunki do uprawy owoców, co ma wpływ na ich spożycie. Owoce w Bułgarii mogą być synonimem przede wszystkim lata, natomiast podobnie jak warzywa cechuje je pewna sezonowość. Najczęściej jadanymi przez Bułgarów owocami są morele, brzoskwinie, śliwki, cytryny, a także winogrona (szczególnie w porze jesiennej).

Wszystkim przyrządzanym bułgarskim potrawom, podobnie jak na całym świecie, właściwego smaku dodają przyprawy. W różnych krajach, a niekiedy nawet regionach używa się innych przypraw, co jest uwarunkowane występowaniem danych roślin, warzyw i ziół. Bardzo ważną przyprawą i najczęściej używaną, szczególnie do mięs, jest czubryca (*чубрица*). Charakterystyczna w kuchni bułgarskiej jest także mięta, jednak nie pieprzowa, a zielona, również komponowana z mięsami i warzywami. W bułgarskiej kuchni używa się także czosnku (jako przyprawy) oraz kopru.

Dopełnieniem do jakichkolwiek spożywanych produktów czy potraw są napoje. Jak wszędzie, dzielą się one na alkoholowe i niealkoholowe. Bułgarzy pijają wiele soków owocowych, ale także napoje mleczne – *ајран* (*ajran*), oraz pszeniczne – *буза*. Najpopularniejszym napojem bezalkoholowym jest, podobnie jak na całym Bałkanach, mocna kawa. Herbata natomiast pijana jest przez Bułgarów rzadko, najczęściej w czasie przeziębienia lub choroby. Wśród alkoholowych napojów zdecydowanie pod względem częstości spożycia przeważa produkowana z owoców (najczęściej winogron lub śliwek) rakija. Bułgaria słynie także z produkcji unikalnych win – czerwonych, białych, a także deserowych, które eksportuje do innych krajów, w tym Polski. Natomiast oprócz win w Bułgarii produkuje się także doskonałe koniaki [5, s.57].

Współczesna kuchnia bułgarska to głęboko osadzone w tradycji i kulturze elementy kuchni starobułgarskiej. Zapiekanie lub duszenie w glinianym garnku we własnym sosie potrawy, zawsze z dodatkiem minimalnej potrzebnej ilości tłuszczu, sięgają głęboko do historii. Kiedyś potrawy takie pozostawiane były w żarze ogniska lub gorącym popiele, dzisiaj taką technikę zastępuje gotowanie na małym ogniu. Cel jest jednak ten sam – aby zachować właściwości smakowe i zapachowe. Do tego celu doskonale służy gliniane naczynie – *гјувец*. *Гјувец* to nie tylko określenie naczynia, ale także potrawy w nim podawanej. Są to jedne z najpopularniejszych dań w Bułgarii. Dzielą się na mięsne – przyrządzane z młodych i tłustych mięs, oraz bezmięsne zawierające zazwyczaj ryż, grzyby oraz warzywa. Danie to jest klasyfikowane do grupy tzw. „dań lekkich” [5, s.10].

Kuchnia bułgarska dysponuje szeroką gamą dań jarskich, spożywanych

nie tylko przy okazji Wigilii Bożego Narodzenia czy innych świąt, ale także na co dzień. Różnorodność tej kuchni dopełnia fakt, że zalicza się do niej wiele potraw, które pozostając przy tej samej nazwie, w zależności od kreatywności przyrządzającego, mogą być mięsne lub jarskie. Przykładem może być zapiekanka - *musaka*, której obecność na bułgarskim stole jest ewidentnie wynikiem prężnego kontaktu Bułgarii z Grecją. Popularna jest także *jachnija*, której składniki dusi się do ich miękkości. Zarówno *musaka*, jak i *jachnija* mogą, ale nie muszą, zawierać mięsa [5, s.10]. Jako danie jarskie w Bułgarii rozślawione są *сарми*, czyli gołąbki, do zawijania których używa się najczęściej kiszonych liści kapusty lub liści winogron.

Bezspornie do grupy dań jarskich zaliczają się wspomniane już sałatki ze świeżych warzyw. Kultura jedzenia sałatek jako przystawki nie wyklucza jednak kultury jadań zup. Istotną rzeczą w poznawaniu kuchni bułgarskiej, a jeszcze bardziej przy próbie przekazania jej szeroko pojętych właściwości odbiorcom z innej kultury, jest rozróżnienie, czym w Bułgarii jest *супа*, a czym *чорба*. Autorki książki „*Z pomidorem w herbie*” określają *чорbę* jako pikantną zupę, która może być podawana zarówno na ciepło, jak i na zimno [5, s. 9]. *Supa* natomiast również jest określeniem zupy rozumianej jako płynne danie, zazwyczaj stanowiące pierwsze danie obiadowe, które od *чорбы* odróżnia sposób przygotowania. *Чорbę* gotuje się na „małym ogniu”, łącząc od razu wszystkie produkty, *supę* natomiast przygotowuje się w wysokiej temperaturze, dodając składniki stopniowo [5, s.9]. *Чорbę* można podawać jedynie z kawałkami mięsa, podrobami, z warzywami bądź z ryżem, natomiast *supę* łączy się z kluskami lub makaronem [5, s.9]. Autorzy *Боб и метафизика* [...] twierdzą jednak, że *чорба* jest wytworem barbarzyńców, bezczeszczących sztukę kulinarną i jedzących surowe mięso. Dlatego *чорба* ma starszy rodowód, *supa* natomiast jest uważana za wytwór cywilizacji i ludzi doceniających postęp [2, s.105-106].

Charakterystycznymi dla kuchni bułgarskiej daniami typowo mięsnymi są wszelakie dania zawierające mięso pieczone naruszcie zwanym *скара*, tłumaczonym często na język polski jako *grill*. Taki ruszt znajduje się w większości restauracji, a prawie każde restauracyjne menu zawiera *кебабчета на скара* i *кюфтета на скара*. Stanowią one niejako podstawę menu, zaczynając mięsną kartę dań. Oprócz wymienionych wyrobów z mięsa mielonego, z rusztu podaje się także szaszłyki - *шешчета* i kotlety schabowe *пържоле*, a także podroby jagnięce [5, s.10].

Różnorodność produktów oraz potraw na bułgarskim stole (nie tylko świątecznym) świadczy o zamiłowaniu Bułgarów do jedzenia, a także dzielenia się nim. Bułgarska kultura wymaga, aby każdy z możliwych posiłków jaden był w towarzystwie – rodziny, znajomych czy też gości. W Bułgarii w dosadny sposób daje się wyraz południowej gościnności, ceniąc dzielenie się z gośćmi tym, co się ma. Bułgarzy lubią towarzystwo, toteż akcentują znaczenie swojej kuchni i potraw także podczas spotkań towarzyskich. Dużą popularnością cieszą się wszelakie lokale gastronomiczne, takie jak klasyczna restauracja czy sięgająca do ludowości i czasów pierwszego i drugiego carstwa bułgarskiego

цьому плані й Україна, частина території якої охоплена війною.

Гуманітарна акція Ватикану «Папа для України» стала наймасштабнішим благодійним проектом, спрямованим на постраждале населення Донбасу та вимушених внутрішніх переселенців. Ця програма реалізовувалась завдяки власній ініціативі папи Франциска, який 3 квітня 2016 року під час богослужіння на площі св. Петра у Римі звернувся до католиків із проханням фінансово підтримати тих, хто страждає від війни на сході України. Благодійний фонд гуманітарної ініціативи становив 16 млн. євро, 11 з яких було зібрано у католицьких храмах Європи, а 5 млн. виділено з особистого фонду понтифіка.

Кошти, зібрані у результаті оголошення благодійної акції, призначались виключно для цивільного населення, що постраждало внаслідок війни, незалежно від релігійної, мовної чи етнічної приналежності потребуючого. Допомога розподілялась по всій зоні ведення бойових дій та прилеглих територіях, а також у регіонах з найбільшою концентрацією внутрішньо переміщених осіб (ВПО) – Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Київська області та місто Київ. Перевага надавалась особам, які не потрапили під жодну існуючу програму допомоги, що попередньо проводилась державою чи іншою благодійною організацією.

У межах гуманітарної ініціативи папи можна виокремити чотири пріоритети або ж вектори допомоги: заходи для підтримки постраждалого населення у зимовий період, медичне обслуговування, забезпечення нужденних продуктами харчування та першої необхідності, психологічна реабілітація дітей.

Особливий акцент організатори благодійних проектів, реалізованих за сприяння папської гуманітарної ініціативи, ставили на психологічній реабілітації дітей, які пережили війну чи мешкають у зоні бойових дій. Серед таборів, що проводили таку роботу слід згадати «Лісову заставу» поблизу Києва, де під час першої хвилі (влітку 2017 року) оздоровилось 800 дітей зі сходу України, а з 2 січня до 28 лютого 2018 року – 180 дітей з прифронтових територій (віком від 7 до 17 років) [4, с. 1], табір у с. Зарічани на Житомирщині, у якому мали змогу відпочити більше сотні дітей із сімей ВПО (віком від 5 до 14 років), літній дитячий табір у прифронтовій Кам'янці (41 дитина), табір оздоровлення та відпочинку «Брусіно» у Донецькій області, де відпочило 105 дітей із м. Северодонецьк, м. Старобільськ та Станиці Луганської [3, с. 1]. Організовували виконавчі партнери акції й відпочинок дітей за кордоном (Хорватія, м. Савудрія).

Загалом на психосоціальну підтримку дітей та їх батьків (проведення дитячих денних таборів у прифронтових містах, підтримка діяльності дитячого табору з реабілітації та психоемоційного розвантаження, підтримка діяльності центру з психологічного відновлення, надання індивідуальної психологічної допомоги, консультування сімей) з фонду «Папа для України» було взято більше 1 млн. євро. Щодо кількості осіб, котрі мали можливість скористатись такою допомогою, то їх налічується

майже 15 тис. [6, с. 1].

Найбільше ресурсів акції «Папа для України» було виділено на закупівлю продуктів харчування. За попередніми даними на цей сектор витрачено 35% усіх наявних коштів гуманітарної ініціативи римського понтифіка [2, с. 1]. А це більше ніж на медицину, засоби гігієни, відновлення житла чи забезпечення житлових приміщень опаленням.

Для забезпечення людей гарячими обідами, з фонду було виділено кошти на закупівлю обладнання для модульних мобільних пунктів – наметів швидкого реагування та польових кухонь. Такі пункти були розгорнуті у Запоріжжі, Харкові та Маріуполі, у місцях, де переважно проживали люди похилого віку, сім'ї з малолітніми дітьми, особи з обмеженими фізичними можливостями.

Активно використовувалась практика поширення ваучерів чи сертифікатів, за якими видавались продукти харчування, засоби гігієни, медикаменти чи кошти на їх придбання. Приблизно, 2,5 тис. постраждалих від воєнних дій на Сході України, надавалась «точкова фінансова допомога», що проводилась у Харківській, Запорізькій та Донецькій областях.

Практикувались так звані сільськогосподарські проекти, що полягали у створенні можливостей підтримати себе завдяки власній праці на уцілілих присадибних ділянках. У цілому на проекти, спрямовані забезпечити потребує продуктами харчування та засобами гігієни було витрачено – більше 5,7 млн. євро. Skorистались такою допомогою більше 319 тис. осіб [6, с. 1].

Надзвичайно важливими були проекти, орієнтовані на підтримку постраждалого від війни населення у зимовий період. Організації-партнери забезпечили надходження у «сіру зону» та на території, де тимчасово мешкали ВПО, паливні брикети та твердопаливні котли, газові пічки, «буржуйки», а також інші засоби обігріву помешкань. *Першочерговою допомогою надавалась* людям з обмеженими фізичними можливостями, людям похилого віку, самотнім матерям, багатодітним родинам та особам, будівлі яких зазнали руйнувань внаслідок обстрілів. У пріоритеті також знаходились мешканці «червоної» зони.

Надавалась допомога для відновлення пошкодженого житла. Постраждали отримували будматеріали та грошову підтримку для організації ремонтних робіт. Чимало коштів із фонду «Папа для України» було виділено для відновлення роботи дошкільних та спеціалізованих закладів освіти. Загалом для забезпечення тепла у зимовий період, куди входило постачання палива, встановлення/відбудова засобів обігріву, утеплення будинків та закладів соціального призначення, відбудова житла, забезпечення теплим одягом, було використано більше 6,2 млн. євро (охоплено 107 тис. осіб) [6, с. 1].

Значна кількість проектів спрямовувалась на забезпечення та надання медичного обслуговування. Партнерами гуманітарної ініціативи «Папа для України» було організовано безкоштовні лікарські консультації, розроблено

систему отримання хворими медикаментів, проведено реабілітацію та стаціонарне лікування переселенців та осіб, що знаходились у зоні воєнного конфлікту. Активно працювали також виїзні мобільні бригади, які надавали практично увесь спектр медичних послуг у найбільш віддалених місцях. За загальними підсумками, з фонду благодійної акції, на охорону здоров'я було виділено 2,4 млн. євро (більше 440 тис. осіб) [6, с. 1].

Отже, гуманітарна ініціатива папи Франциска стала яскравим прикладом того, що соціальне служіння і надалі займає вагоме місце у діяльності Ватикану. Благодійний проект «Папа для України» черговий раз засвідчив, що допомогу Апостольська столиця надає, незалежно від національної чи релігійної приналежності потребуючих, їх політичних переконань чи життєвих пріоритетів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Ворон О.П., Ворон О.П. Становлення та функціонування Римо-католицької церкви в незалежній Україні (1991-2016 роки): монографія. – К.: «Центр учбової літератури», 2018. – 200 с.
2. Єпископ Я. Собіло про деталі реалізації Акції на Сході України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://popeforukraine.com.ua/uk/tag> (дата звернення: 17.09.20016).
3. Завершився табір для дітей-переселенців у Зарічанах від «Карітас-Спес» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua/zavershivsya-tabir-dlya-ditey-pereselenciv-u-zarichanah-vid-karitas-spes> (дата звернення: 13.07.17).
4. Папська Ініціатива вдруге фінансує програму підтримки та реабілітації дітей війни в таборі «Лісова застава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua/rapska-iniciativa> (дата звернення: 01.02.2018).
5. Переселенці у Запорізькій області отримали медичну допомогу від папи Франциска [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://popeforukraine.com.ua/uk> (дата звернення: 02.03.2017).
6. Підведено підсумки Акції «Папа для України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://crs-center.org/pidvedeno-pidsumki-aktsiyi-papa-dlya-ukrayini/> (дата звернення: 26.12.2018).
7. «Caritas-Spes» допомагає переселенцям дитячим взуттям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://popeforukraine.com.ua/uk/caritas-spes> (дата звернення: 2.07.1).

ПЕРЕДВИБОРЧІ КАМПАНІЇ І РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ: ПОЗИЦІЯ ТА ПРІОРИТЕТИ

Ворон Олена Петрівна

кандидат історичних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

olenavoron1@gmail.com

Церква як релігійна інституція, маючи безпосередній вихід та значний вплив на електорат, часто викликає інтерес українських політиків і політичних партій. Особливо яскраво це простежується у період передвиборчих перегонів, коли окремі церковні лідери стають «гарантами» високоморальності потенційного народного депутата чи президента.

Сьогодні римо-католицьке духовенство, на відміну від попередніх століть, не бере на себе тягар сталого опікуна держави, а тому свою роль у суспільно-політичних процесах вбачає виключно у захисті права людини вільно обирати державну владу.

В основі католицького розуміння природи державної влади лежить відомий та спільний для всіх християн євангельський постулат, сформульований апостолом Павлом у листі до римлян: «Нема бо влади, що не була б від Бога; і ті існуючі влади, встановлені Богом» (І Рим. 13:1–6). Однак це положення не заперечує здатність людини змінювати існуючий лад, а відтак не є заклик до пасивної позиції у праві вибору, бо, згідно з соціальним вченням Католицької церкви, народ виступає основним джерелом влади. Таке тлумачення виводиться з «Душпастирської конституції про Церкву в сучасному світі», де зазначено, що «політична спільнота і публічна влада ґрунтуються в людській природі, а тому належать до Богом даного устрою, хоча визначування правління і правителів залишається свободній волі громадян [1, с. 595]».

Церква вважає, що тільки вільне волевиявлення здатне забезпечити опосередковану або безпосередню участь особистості в розв'язанні соціальних проблем і досягненні спільного блага: «вповні відповідає людській природі, щоб було винайдено такі політично-правні устрої, які запевняли б усім громадянам щораз кращу і вільну від усякої дискримінації дійсну спроможу брати свободну і дійову участь і в установлюванні основних законів політичної громади, і в правлінні публічними ділами, і в визначуванні компетенції та меж різних установ, і в визначуванні правителів. Отож, нехай усі громадяни пам'ятають про своє право й, одночасно, про обов'язок вживання свого виборного права на загальне благо [1, с. 596]».

РКЦ визнає, що формування активної позиції віруючих у суспільних процесах країни, передусім тих, що визначають вектори майбутнього розвитку держави, є одним із найважливіших її завдань. Байдужість до

виборів, – неодноразово підкреслювалось у виступах архієпископа І. Юрковича, – неправильний, нехристиянський вибір.

Закликаючи відповідально ставитись до передвиборчих процесів, Церква також пропонує необхідні критерії вибору та розпізнання тих, хто насправді покликаний керувати суспільством. Голосувати, переконані римо-католицькі священники, завжди потрібно за своєю совістю, відстоюючи загальнохристиянські та демократичні засади.

Категорично негативним є ставлення РКЦ до участі в передвиборчих перегонах священнослужителів, що підкріплено відповідним церковним документом – «Кодексом канонічного права». Приміром, про обмеження права духовенства в суспільно-політичній царині йдеться в каноні 285, де чітко прописано: «Духовним особам забороняється займати публічні посади, з якими пов'язана участь у виконанні світської влади [6, с. 141]». Натомість «Кодекс канонічного права» не забороняє римо-католицькому духовенству брати участь у виборчих процесах як виборцям.

Та все це не дає підстави стверджувати, що РКЦ цілковито відмежовує себе від суспільно-політичного життя держави. Навпаки, – таку поведінку слід розцінювати як прагнення Церкви не втручатись у сферу, що не входить до її безпосередньої компетенції. «Наївно думати, – як зазначає єпископ Станіслав Широкоградюк, – що Церква може дати добру пораду в політичних виборах. Церква може дати добру пораду тільки у справах, що стосуються покликання людини, а саме у справі спасіння». Разом з тим, продовжує єпископ, «якщо Церква стає доброю політичною силою, то відразу ж вона стає поганою Церквою. Адже вона не може служити двом господарям [3, с. 33]».

Але в разі несправедливості, що обмежує вільне волевиявлення особистості чи несе їй будь-яку загрозу, РКЦ не стоїть осторонь, виявляючи підтримку, яка є їй близькою. Зокрема, як зазначає ординарій Одесько-Сімферопольської дієцезії Б. Бернацький, – «ми вказуємо нашим вірним орієнтири, яких вони мають дотримуватися... закликаємо голосувати за цінності, на захист яких виступає Церква – це повага до прав та свободи громадян, релігійна толерантність, захист кожного людського життя з моменту зачаття і до природної смерті, допомога обездоленим [5, с. 1]». У вченні Церкви такі цінності визначаються, як спільне благо, що сприяє всебічному розвитку людини й суспільства та зобов'язує кожного брати участь у виборах, бо саме так, виходячи із практичних рекомендацій РКЦ, ми можемо показати, що дбаємо про суспільство. Якщо ж наші голоси дістаються людям, котрі не усвідомлюють цінності суспільного служіння, то саме ми несемо за це відповідальність [2, с. 9].

«Церква не може пов'язувати себе із скороминучими подіями політики, беручись вирішувати ті питання, які не належать до її компетенції. Спроби ж окремих політиків або релігійних діячів під час виборчої кампанії розмінювати високий суспільний авторитет Церкви на політичні дивіденди є шкідливим та незаконним [4, с. 1]». Натомість римо-католицькі єпископи

України закликають свідомо виконувати обов'язок кожного громадянина – проголосувати відповідно до своїх переконань.

Отже, з моменту проголошення незалежності України та отримання права самостійно обирати парламент і президента, РКЦ постійно займала позицію невтручання у державні справи, що відповідає як церковним канонам, так і українському законодавству. Позатим, Церква завжди активно реагувала на деструктивні зміни у суспільно-політичному житті країни, висловлюючи свої міркування та демонструючи принципову позицію.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Документи II Ватиканського Собору. – Л.: Свічадо, 1996. – 753 с.
2. Християни та вибори, або деякі речі, які належить знати напередодні виборів // Парафіяльна газета. – 2006. – № 5. – С. 9.
3. Церква і політика: від президентських виборів 2004 року до парламентських виборів 2006 року // Матеріали круглого столу 17–18 лютого 2005 року / Упоряд.: А. Колодний та Л. Филипович. – К., 2005. – 151 с.
4. Звернення керівників християнських Церков України до українського народу з приводу виборів Глави Української держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/ecumene_doc/election2004/round (дата звернення: 01.02.2006).
5. Інтерв'ю Броніслава Бернацького кореспондентові Католицького Медіа-Центру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://religstudies.org.ua/main.php?display=element&SID> (дата звернення: 15.11.2006).
6. Кодекс канонического права. – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. – 624 с.

UŻYTECZNOŚĆ I ESTETYKA WYROBU RZEMIEŚLNICZEGO W ŚWIATLE PRZEMIAN KULTUROWYCH EUROPEJSKICH I POLSKICH CECHÓW RZEMIEŚLNICZYCH

Wróbel Aleksandra

WSTĘP I METODOLOGIA

Wywołane przez nowe technologie zmiany kulturowe, społeczne i osobiste przyczyniają się do ewoluowania wartości, postaw oraz motywacji współczesnych konsumentów. W wyniku postępu technologicznego, rzemieślnicy zostali zastąpieni przez pracowników w fabrykach – ich kompetencje do wykonywania zawodu bardzo różnią się od siebie, choć obie grupy wytwarzają nowe przedmioty. W efekcie masowa produkcja rzeczy przyczyniła się do wywołania zjawiska presumpcji. Choć konsumenci z różnych stron świata posiadają synonimiczne potrzeby oraz w podobny sposób starają się je zaspokoić to w przypadku poszukiwania produktów oryginalnych i niszowych konieczne jest, aby produkt

został wytworzony przez rzemieślnika, który posiada specjalistyczną wiedzę wypracowaną przez mistrza. Wyroby rzemieślnicze są unikatowe i użyteczne, ale muszą sprostać wymaganiom współczesnych konsumentów. Ze względu na zwiększający się popyt na produkcję masową należy zastanowić się, czy wyroby rzemieślnicze ze względu na użyteczność i estetykę mają szansę na przetrwanie wobec przemian społeczno-kulturowych?

W związku z powyższym wyznaczono w pracy badawczej następujące cele:

- zdefiniowanie rzemiosła, rękodzieła i chałupnictwa
- przedstawienie historii rzemiosła i zachodzących zmian społeczno-kulturowych oraz technologicznych,
- wskazanie przyczyn zanikania zawodów rzemieślniczych,
- zdiagnozowanie zapotrzebowania na produkty niszowe w kontekście antropologii rzeczy,
- zdiagnozowanie stanu przygotowania do zawodu nowych rzemieślników,
- zdiagnozowanie stanu Cechów Rzemiosł Różnych.

Metodą badawczą zastosowaną w pracy jest analiza porównawcza wykonana metodą semiotyczno-strukturalną za pomocą narzędzia, którym jest badanie terenowe. Realizacja badań odbywać się będzie na terenie Polski oraz Europy (Francja, Hiszpania, Szwajcaria) w wybranych cechach rzemieślniczych i szkołach, które z nimi współpracują. Badania terenowe zostaną wykonane z rzemieślnikami, nauczycielami oraz uczniami w celu ukazania różnych perspektyw i oczekiwań wobec różnych zawodów rzemieślniczych.

OPIS POSZCZEGÓLNYCH CZĘŚCI PRACY

Praca doktorancka zostanie podzielona na dwie części – teoretyczną i praktyczną. Część teoretyczna będzie składała się z dwóch bloków tematycznych. W pierwszym bloku zostaną podjęte tematy dotyczące zdefiniowania podstawowych pojęć. Rzemiosło, rękodzieło i chałupnictwo bardzo często traktowane są tożsamo. Problem z definiowaniem rzemiosła, rękodzieła i chałupnictwa jest związany z podejściem odbiorców do przemysłu ludowego oraz jakością nauczania przedmiotów artystycznych. Zgodnie z unijnymi normami, uczeń kończąc trzecią klasę szkoły podstawowej powinien w zakresie percepcji sztuki rozróżniać dziedziny twórczej człowieka m.in. rzemiosło artystyczne i sztukę ludową¹.

Kulturowy kontekst przedsiębiorczości traktowany jest pobieżnie. Wartości wypracowane w tradycyjnym podejściu do pracy mierzą się z ponowoczesnością, sukcesami i „wyścigiem szczurów”. W zakresie gospodarki rynkowej przedsiębiorcy związani z przemysłem ludowym mają zapewnioną swobodę transakcji. Drobną wytwórczość rozumiana jest, jako działalność, która

¹ Podstawa programowa z komentarzem *Edukacja artystyczna w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum muzyka, plastyka, wiedza o kulturze, historia muzyki, historia sztuki, język łaciński i kultura antyczna, zajęcia artystyczne*, t. 7, s. 40-41.

opiera się na małych zakładach produkcyjnych, produkcyjno-usługowych bądź usługowych. Pojawia się jednak problem, co do kryteriów, które pozwoliłyby definiować drobną wytwórczość, gdyż zdarza się, że jest ona rozumiana, jako chałupnictwo. I. Przychocka podaje kilka definicji, z których wynika, że drobna wytwórczość to sfera usług przemysłowych i wymagających pracy nakładczej. W jej skład wchodzi m.in. przemysł drobny, chałupnictwo, rzemiosło, przemysł domowy, ludowy i artystyczny. Odmiennego zdania jest C. Niewiedzi, który uważa, że drobna wytwórczość obejmuje niewielkie przedsiębiorstwa ukierunkowane na tradycyjne formy wytwórczości, czyli rzemiosło, przemysł domowy, ludowy i artystyczny a także te, które związane są z rzemiosłem niewielkich rozmiarów np. gastronomią².

W celu usystematyzowania pojęć rzemieślnicy to osoby wykonujące działalność gospodarczą poświęconą jednemu rodzajowi rzemiosła i stają się w tej dziedzinie specjalistami. Rzemiosło to rękodzieło będące wytwórczością o charakterze przemysłowym i obejmujące wykonywanie lub naprawianie przedmiotów codziennego użytku z wykorzystaniem prostych narzędzi i maszyn³. Rękodziełem nazywa się rzeczy wykonane ręcznie, które mogą posiadać wartość użytkową, artystyczną, estetyczną itp. Zdarza się, że posiada ono elementy typowe dla folkloru, więc wytworzone przez rzemieślników rzeczy są utożsamiane z cepelią. Problem w definiowaniu rzemiosła i rękodzielnictwa polega na tym, że oba pojęcia mogą obejmować wytwarzanie tych samych rzeczy np. kowalstwo artystyczne, pieczenie oryginalnych pierników, wykonywanie biżuterii, scrapbooking czy ceramikę. W przeciwieństwie do rzemiosła – rękodzieło musi być wykonywane jedynie przy użyciu własnych rąk lub urządzeń napędzanych ręcznie. Przykładowo rękodziełem będzie rzecz wykonana przy użyciu dziurkacza, bindownicy czy sztancy, ale rękodziełem nie będzie rzecz wycięta ploterem CNC czy wycięta ploterem laserowym. Chyba, że urządzenia te wytwarzają półprodukt do wstępnej obróbki np. skrzynie. Dobrym przykładem są stolarze, którzy produkują przedmioty przy użyciu sprzętu takiego jak tokarki, wyrzynarki itp.; są rzemieślnikami, ale nie zawsze rękodzielnikami.

Oprócz rzemieślnictwa i rękodziela funkcjonuje jeszcze termin „chałupnictwo”, który ma pejoratywne skojarzenia. Jednak rzeczy wytworzone przez artystów czy rzemieślników także są kojarzone z chałupnictwem lub kreatywnym tworzeniem na własne potrzeby. Brak znajomości definicji chałupnictwa sprawia, że jest ono kojarzone w niewłaściwy sposób. Chałupnikami są rzemieślnicy, ale wykonujący pracę u siebie w domu na zlecenie przedsiębiorcy z jego surowców⁴. Błąd w pojmowaniu definicji wynika z promowania „przemysłu ludowego” w Polsce Ludowej. Został on utworzony na mocy uchwały Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów Spółdzielczo-

2 I. Przychocka, *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce*, Warszawa 2002, s. 10.

3 K. Kieljan, *Rękodzieło i rzemiosło – pozarolnicza działalność na obszarach wiejskich*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2014.

4 Rozporządzenie Rady Ministrów z 31 grudnia 1975 r. w sprawie uprawnień pracowniczych osób wykonujących pracę nakładczą (Dz.U. 1976 nr 3 poz. 19, ze zm.)

Państwowa Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego⁵ a jego głównym zadaniem było organizowanie wytwórczości oraz rynku zbytu dla chałupnictwa. W rezultacie w świadomości społeczeństwa chałupnictwo stało się synonimem cepelii, rękodzieła a nawet rzemieślnictwa.

Zdarza się również, że osoby wykonujące drobną wytwórczość uznawane są za artystów ludowych. Tym bardziej, że ich twórczość może być związana z folklorem lub dotyczy działalności niszowej. Rzemiosłem artystycznym jest wytwarzanie przedmiotów o wysokich walorach estetycznych z wysokiej jakości materiałów, ale z użyciem ręcznej technologii. Dodatkowo wytworzone przedmioty są egzemplarzami unikatowymi i realizowanymi na zamówienie indywidualne⁶. Przykładem jest produkcja przedmiotów skierowanych dla jeźdźców konnych. Każdy element związany z siodłem i innymi częściami rzędu końskiego oraz jeździeckiego wymaga solidnej i rzetelnej pracy rzemieślnika. Na specjalne zamówienie siodła posiadają zdobienia, które wymagają misternej pracy rzemieślników. Należą do nich takie elementy jak lęk, derka (bardzo często grawerowana lub wyszywana inicjałami jeźdźcy), siedzisko, popręg, puśliska, strzemiona, czaprak czy też terlica. Dodatkowo rzemieślnicy tworzą różne rodzaje siodła w zależności od zapotrzebowania odbiorców. Należą do nich siodła skokowe, ujeżdżeniowe, wyścigowe, westernowe, rajdowe, wojskowe, jak również siodła przeznaczone do gier i bezterlicowe. Wówczas odbiorca produktu może stać się prosumentem produktów niszowych, gdyż przedmioty te są wykonywane na indywidualne zamówienie i dostosowane do jeźdźca. Wytworzona rzecz zyskuje dwojakie znaczenie. Z jednej strony jest związana z odbiorcą i musi być dopasowana do kształtu anatomicznego a odbiorca produktu niszowego odczuwa satysfakcję i prestiż w związku z jej posiadaniem. Z drugiej strony rzemieślnik wytwarzając przedmiot nadaje cechy rzeczom i pozostawia w nich część własnej osobowości. Wytwarzając rzecz rzemieślnicy zostawiają w nich część własnej podmiotowości.

Przytoczone definicje wskazują, że rzemieślnicy są artystami, ale artyści nie zawsze są rzemieślnikami. W świetle przedstawionych definicji zostanie także podjęty temat dotyczący historii rzemieślnictwa oraz jego rozwoju na terenie Polski i Europy. To w efekcie będzie punktem wyjścia do rozważań na temat ginących zawodów, które kilka dziesięcioleci temu cieszyły się dużą popularnością. Rzemiosło, pomimo przemian społeczno-kulturowych, przetrwało rewolucję przemysłową i społeczną. Choć wiele rzemiosł w wyniku tych przemian obumarło (konwisarz, siodlarz, zecer) to z drugiej strony pojawiły się zupełnie nowe formy rzemiosła, które nie opierają się przemysłowi i działalności technicznej. W efekcie przemysł przyczynił się także do rozwoju rzemiosła, które musiało dostosować się do nowych warunków w postępie techniczno-ekonomicznym⁷.

5 Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z 17 XI 1949 (MP 1949, nr 91).

6 K. Kielian, *Rękodzieło i rzemiosło – pozarolnicza działalność na obszarach wiejskich*, Centrum doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2014, s. 3.

7 H. Graszewicz, *Pojęcie i miejsce rzemiosła w gospodarce narodowej* [z:] <https://>

W zależności od kierunku rozwoju rzemiosła zmienia się zapotrzebowanie i sposób podejścia odbiorców, czyli konsumentów do wytwarzanych rzeczy. W związku z tym należy podjąć także rozważania dotyczące antropologii rzeczy ze szczególnym uwzględnieniem rzeczy, jako nośnika pamięci oraz prosumpcji (ale rozpatrywanej nie pod względem ekonomicznym lecz zachowań społecznych). Skoro przedmioty kształtują tożsamość konsumenta to z każdym zakupem zwiększa się chęć posiadania rzeczy świadczących o statusie materialno-bytowym. Konsument wpada w pułapkę zastawioną przez producentów (ale również przez samego siebie), przeciętny konsument uwierzył, że to co posiada, świadczy o jego uznaniu i prestiżu społecznym. Wówczas prowadzi to do nadkonsumpcjonizmu, który kreuje konsumenta biernego, podatnego na bodźce. Pojawia się prosumpcja, która pozornie prowadzi do zadowolenia i szczęścia konsumenta. **Prosumpcja** pochodzi od zestawienia dwóch słów: produkcji i konsumpcji. Są to procesy związane z połączeniem tych dwóch rzeczy, w których konsument staje się jednocześnie producentem i ma wpływ na kształtowanie się przedmiotu⁸. Zdaniem A. Siudy prosumpcja bezpośrednio wpłynęła na sposób produkowania. Wytworzona rzecz w czasie postindustrialnym nie musi być namacalna, fizyczna czy materialna. Nowy wymiar rzeczy ma znamiona niematerialności (*immaterial labour*), więc pomysł (koncept) na jego wytworzenie oraz faktyczne wytworzenie nie musi odbywać się w murach fabryki a jedynie w fabryce społecznej (*social factory*). Ważniejsze od rzeczy stają się pomysły i idee. Wartościowe dla tworzenia marki jest *know-how*. Angażowanie konsumenta w wytwarzanie rzeczy skracając drogę w udoskonaleniu produktu oraz umożliwiając szybkie reagowanie na występujące błędy. Dodatkowo **odbiorca staje się „twórcą znaczeń, którymi ona obrasta”**⁹. Odbiorca produktu chce mieć wpływ na tworzenie rzeczy oraz pojawienie się nowych funkcji. Z resztą producenci sami angażują konsumentów do udoskonalania produktów przez zachęcanie do wypełniania ankiet oraz innych czynności marketingowych¹⁰. W związku z tym należy zadać pytanie: czy potrzeba szuka produktu, czy jest odwrotnie?

Konsument, przywiązując się do rzeczy, nadaje przedmiotom znaczenie i wytwarzają z nimi więź emocjonalną. Spersonalizowanie rzeczy prowadzi do **animizmu i fetysyzmu**, co wpływa na jakość życia codziennego. Ujmując to

repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/19462/1/017%20HENRYK%20GRASZEWICZ.pdf (2.04.2018).

8 A. I. Baruk, *Prosumpcja jako wielowymiarowe zachowanie rynkowe. Zakres aktywności marketingowej współczesnych nabywców*, PWE, Warszawa 2017, s. 14-15.

9 P. Siuda, T. Żaglewski, *O potrzebie odkrycia trzeciej drogi w badaniu prosumpcji [z:] Prosumpcja: pomiędzy podejście apokaliptycznym a emancypującym*, pod red. P. Siudy, t. Żaglewskiego, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2014, s. 11.

10 E. Szul, *Prosumpcja jako aktywność współczesnych konsumentów – uwarunkowania i przejawy [z:] M.G. Woźniak (red.), Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy. Kryzys finansowy publicznych – przyczyny, implikacje, perspektywy spójności społeczno-ekonomicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013, s. 347-355.

syntetycznie, w pierwszym przypadku wszystko to, co bytuje, posiada duszę, a w drugim odbiorcy czczą przedmioty nadając im cechy nadprzyrodzone. Współcześnie nabyte dobra materialne stają się niezbędne do wykonywania czynności, a ich brak powoduje pustkę, dezorientację i frustrację. Jednak w społeczeństwie postindustrialnym wyrazisty jest **totemizm konsumpcyjny**. W klasycznym rozumieniu totemizm to uznawanie pochodzenia grupy ludzi od obiektów naturalnych tj. roślin, zwierząt, ciał niebieskich. Utrzymują oni pokrewieństwo ze światem natury. W sensie antropologicznym D. Miller dostrzega zależność pomiędzy kształtowaniem się tożsamości a przynależnością do grupy zawodowej. Rzeczy, którymi otacza się człowiek wpływają na jego codzienne życie oraz interakcje z otoczeniem. Jest to szczególnie dostrzegalne w grupie nastolatków, którzy w zależności od statusu materialno-bytowego wyróżniają się na tle innych oraz eksponują „posiadane rzeczy”. Zdarza się również, że utożsamiają się z nimi tak mocno, iż skupiają wokół siebie ludzi o podobnych zainteresowaniach konsumpcyjnych. Rzecz narzuca kierunek porządkowania kultury. Jednocześnie wymiana i konsumpcja dóbr materialnych wpływa na dynamikę trendów. Niewątpliwie rzecz wartościuje jednostki, grupy, okoliczności, funkcje i sytuacje, w których znajduje się konsument¹¹.

W społeczeństwie postindustrialnym odbiorcy **uzależniają się od technologii** i dążą do posiadania przedmiotów wyposażonych w nowe funkcje. Są to nie tylko przedmioty obsługiwane przez dorosłych, ale również dzieci otrzymują zabawki, które podporządkowują ich życie. Dzieci zachęcane są do kolekcjonowania obrazków, figurek oraz innych przedmiotów, jak również oglądają seriale i inne programy. Dzieci i młodzież ma też dostęp do internetu, w którym przegląda treści, które zachęcają ich do częstego korzystania z urządzeń mobilnych¹².

Rzeczy w życiu codziennym Polaków zyskują nowe znaczenie. Proces **enkulturyzacji**¹³ następuje nieświadomie w społeczeństwie nowoczesnym przez obcowanie z rodziną oraz środowiskiem lokalnym (szkoła i grupa rówieśnicza). Wszystkie trzy grupy równocześnie wywierają wpływ na młodego człowieka, który stara się sprostać oczekiwaniom społeczeństwa. W życiu rodzinnym bardzo mocno odznacza się brak czasu dla życia rodzinnego i odpoczynku, wykonywania prac domowych i życia towarzyskiego. W efekcie upraszcza się wszystko – włącznie z przygotowaniem posiłków¹⁴. Dodatkowo konsumenci coraz częściej decydują się na różne formy spędzania wolnego czasu, usługi dotyczące zdrowia, samodoskonalenia oraz produkty luksusowe (odzież, kosmetyki,

11 Por. J. Barański, *Świat rzeczy: zarys antropologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.

12 Ł. Iwasiński, *Socjologiczne dyskursy o konsumpcji*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2016, s. 123-124.

13 W. J. Burszta, *Antropologia kultury*, Zyska i S-ka, Poznań 1998, s. 85.

14 A. Olejniczek-Merta, *Wpływ nowoczesnych technologii na zachowania konsumentów* [z:] E. Rudawska, J. Perens (red.), *Relacyjne aspekty zachowań konsumenckich*, Zeszyty Naukowe nr 608, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010, s. 137-156.

samochody)¹⁵. Posiadanie rzeczy jest środkiem, który świadczy o statusie społecznym oraz przynależności do różnych grup. Okazuje się, że dokonywanie zakupów ma wymiar społeczny i dotyczy nie tylko zaspokajania potrzeb, ale również kształtuje nowe kontakty interpersonalne oraz może być powiązane z formą spędzania wolnego czasu wśród rodziny i przyjaciół¹⁶. Zwiększające się potrzeby konsumentów wpływają na ich świadomość w dokonywaniu zakupów. Klienci zwracają coraz większą uwagę na jakość produktów oraz ich cenę¹⁷. Nabyte rzeczy dają konsumentom poczucie komfortu oraz bezpieczeństwa, motywują do działania oraz dają indywidualną satysfakcję. Zmiany społeczno-kulturowe oraz osobiste ewoluują w postawach i motywacjach konsumentów. Nastąpiła zmiana z tradycyjnych wartości (m.in. rodzina, zwyczaje, gotowość do poświęceń i hojność) na wartości istotne dla nowoczesnych rodzin (efektywność, komfort materialny, samorealizacja i zdrowie). Jak wskazuje R. Roguszewska współczesna rodzina stopniowo wymienia wartości tradycyjne na rzecz polepszenia sytuacji materialno-bytowej, zwiększenia wykształcenia oraz samodoskonalenia i kwalifikacji zawodowych¹⁸.

Wraz z rozwojem epoki industrialnej pojawiła się nieograniczona liczba znaków i towarów. W komunikacji pomiędzy producentem a nabywcą pojawia się produkt posiadający kod, komunikat i kontekst. Przedmioty tworzą spójny dyskurs umożliwiający komunikowanie się ze współczesnym społeczeństwem postindustrialnym¹⁹. Materia, z której składa się przedmiot ewoluje i przekracza granice fizyczne i semantyczne. W wyniku interakcji przedmiot staje się ważny w życiu człowieka, kształtuje jego nawyki oraz wpływa na jakość życia codziennego²⁰. W myśl tej koncepcji należy podzielić rzeczy w kulturze na cztery kategorie. Pierwsza kategoria to **rzeczy wartościowe**. Dotyczą one ceny, jaką inny nabywca mógłby za nią zapłacić. Najczęściej należą do nich rzeczy zbywalne takie, jak nieruchomości, samochody i inne dobra materialne. Druga kategoria to **rzeczy sentymentalne**, które z pozoru są niskowartościowe a ich wartość jest nieoceniona dla jego posiadacza. Oznacza to, że rzeczy nawiązują do wspomnień i tworzą niewidzialną więź z właścicielem. Utrata rzeczy sentymentalnej jest trudna i wywołuje traumę. Trzecia kategoria to **rzeczy**

15 H. Mruk, B. Pilarczyk, H. Szulce, *Marketing, uwarunkowania i instrumenty*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007, s. 54.

16 E. Maleszyk, *Procesy koncentracji w handlu wewnętrznym*, „Handel Wewnętrzny”, 2004, nr 1–2, s. 18–19.

17 I. Białecki, *Międzynarodowe badania, debata i polityka edukacyjna*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, 2008 nr 1, s. 3.

18 Szerzej w: R. Boguszewski, *Rodzina jej współczesne znaczenie i rozumienie. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa, wrzesień 2013.

19 R. Rogoziński, *Konsumpcja jako mit społeczeństwa postindustrialnego. O Baudrillardowskim pojęciu konsumpcji*, „Przegląd Socjologiczny” tom LXIV/3 2015, s. 27–52.

20 A. Rybus, *Czy rzecz może być sprawcą? Perspektywa humanistyczna i nauk społecznych [z:] Ludzie w świecie przedmiotów/przedmioty w świecie ludzi. Antropologia wobec rzeczy*, red. Nauk. A. Rybus, M.W. Kornobis, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 51–54.

codziennego użytku, z którymi odbiorca nie ma związku emocjonalnego. Służą one do realizowania codziennych czynności higienicznych, żywieniowych, zdrowotnych i innych. Ostatnia – czwarta kategoria to **rzeczy uzależniające**. Są to przedmioty, bez których człowiek czuje się źle oraz wykazuje nieustanną chęć posiadania jej przy sobie. W tej kategorii należy wyliczyć przedmioty będące amuletami (przynoszącymi szczęście) oraz urządzenia technologiczne, które umożliwiają komunikację. Są to urządzenia z dostępem do internetu takie jak telefony komórkowe, smartphony, laptopy, komputery i inne urządzenia mobilne. Potrzeba komunikacji jest związana z globalizacją kultury. Człowiek potrzebuje być w nieustannym kontakcie z innymi ludźmi oraz potrzebuje dostępu do aktualnych informacji.

Kultura, dzisiaj nie dostarcza składników do pełnej ekspresji własnej osobowości czy wyrażania samego siebie. Ze względu na fakty społeczne²¹ konsument jest zmuszony do realizowania czynności zgodnych z oczekiwaniami społecznymi. Rzecz stała się nośnikiem informacji lub pamięci. Za jej pomocą **konsument wyraża samego siebie** – przez manifestację ubiorem oraz otaczającymi go przedmiotami można zidentyfikować jego poglądy i idee. Przykładem może być subkultura hip-hopu, która jest kulturą miejską. To powoduje, że opisuje się tę zbiorowość obywateli – jako konsumentów i użytkowników przestrzeni miejskiej. Ich działalność oddziałuje na promocję miast, gdyż w zależności od występujących problemów (np. przestępczość, wojny gangów) może to zniechęcić potencjalnych nabywców nieruchomości lub inwestorów. Jednocześnie raperzy tworzą wizytówkę miast i zazwyczaj tworzą pozytywny obraz miasta. Tym samym w tekstach hip-hopowych polskich twórców znajdują się odnośniki do potrzeby posiadania dób materialnych oraz konsumpcjonizmu²².

Zatem rzecz może być **nacechowana pozytywnie lub negatywnie** i jako nośnik pamięci posiada emocjonalne naznaczenie. E. Klekot pisze o „**historycznejciągłej tożsamości przedmiotu**”. W jej rozumieniu przedmioty bez kontekstu kulturowego lub tożsamości podmiotu, do której należą są tylko rzeczami bez znaczenia. Dopiero przynależność odwołująca się do pamięci historycznej, indywidualnej lub zbiorowej nadaje wartość przedmiotom. Ta sama rzecz może mieć inne znaczenie dla każdego odbiorcy, gdyż przedmiot zmienia się ze względu na upływ czasu, historię i jego tożsamość²³. Jest to zgodne z koncepcją J. Łotmana, który uważał, że przedmiot istnieje w kulturze w

21 A. Giddnes, *Nowe zasady metody socjologicznej*, Zakład wydawniczy Nomos, Kraków 2001, s. 139-140.

22 J. Krasowska, *Działalność polskich artystów tworzących kulturę hip-hopową jako narzędzie promowania miast i metropolii polskich* [z:] <http://socialspacejournal.eu/Czwarty%20numer/J.Krasowska%20-%20Dzia%C5%82aIno%C5%9B%C4%87%20polskich%20artyst%C3%B3w%20tworz%C4%85cych%20kultur%C4%99%20hip-hop%20jako%20narz%C4%99dzie%20promowania%20miast%20i%20metropolii%20polskich.pdf> (19.02.2018).

23 E. Klekot, *Tożsamość rzeczy*, „Antropologia rzeczy” 3/2008, s. 97-98.

formie bezpośredniej i metaforycznej. W pierwszej istotna jest **funkcjonalność przedmiotu**, czyli praktyczne zastosowanie. W drugiej najważniejsze jest znaczenie **symboliczne** związane z abstrakcyjnością przedmiotu. Podobny podział zastosował J. Baudrillard dzieląc je na **funkcjonalne i mitologiczne**. W obu koncepcjach przedmiot ma służyć człowiekowi, ale przez jego użytkowanie właściciel nobilituje przedmiot nadając mu symboliczno-magiczne znaczenie²⁴. Przedmiot staje się częścią jego właściciela i często mu towarzyszy, jako talizman przynoszący szczęście lub charakteryzuje go np. wujek z fajką, policjant nosi kajdanki.

Przedmioty przynależą do kultury materialnej a ich związek z człowiekiem jest skomplikowany. Nie każda rzecz pozostaje w ścisłym związku z człowiekiem, ale posiadanie jej może działać uzależniająco lub wpływać na jakość życia codziennego. W rezultacie przedmiot to nie tylko materia z której się składa, ale istotne jest jego zastosowanie oraz satysfakcja, którą odczuwa użytkownik. Im większa satysfakcja tym większa więź pomiędzy człowiekiem a rzeczą²⁵. Warto zaznaczyć, że życie przedmiotu jest dłuższe niż życie właściciela. Zatem pamięć o człowieku i jego nawykach można na nowo odkryć za pomocą przedmiotu. Natomiast przedmioty przekazywane z pokolenia na pokolenie mają wartość symboliczną oraz są świadectwem przynależności do zamkniętej grupy.

W drugim bloku tematycznym pracy doktoranckiej zostanie zaprezentowany stan rzemieślnictwa i Cechów Rzemiosła. Rzemieślnicy posiadają gruntowne wykształcenie oraz mogą udokumentować umiejętności. Wielu z nich kończy szkoły, w których zdobywa się dyplomy, świadectwa lub certyfikaty zaświadczające o poziomie oraz jakości posiadanych przez nich umiejętności. Po zakończeniu szkoły mają możliwość doskonalenia się podczas kursów, szkoleń, warsztatów itp. Oprócz tego organizowane są targi branżowe, gdzie prezentowane są najnowsze osiągnięcia i techniki – często połączone z warsztatami. Nowo poznane techniki wykorzystują w pracy i poszerzają ofertę dla klientów. Trzeba również podkreślić, że rzemieślnicy zrzeszają się w Cechach Rzemieślniczych, które działają w większości polskich miast²⁶.

Rękodzielnicy nie wymagają zdobywania kwalifikacji zawodowych, jak to jest w przypadku rzemieślników (dyplom szkoły, dyplom mistrza w zawodzie, świadectwo czeladnicze, tytuł mistrza). Oceną wytwórczości ludowej i artystycznej zajmują się komisje etnograficzno-artystyczne (Stowarzyszenie Twórców Ludowych, Fundacja „Cepelia” – Polska Sztuka i Rękodzieło, Fundacja Ochrony i Rozwoju Twórczości Ludowej, Poland/Handmade – Polskie rękodzieło). Wyroby rękodzieła ludowego i artystycznego otrzymują atest na podstawie sposobu wytwarzania wyrobu. Zmiana technologii unieważnia otrzymany atest²⁷.

24 R. F. Muniak, *Personages, czyli antropomorfizacja przedmiotu*, „Antropologia rzeczy” 3/2008, s. 143-145.

25 T. Rakowski, *Antropologia rzeczy: wprowadzenie*, „Antropologia rzeczy” 3/2008, s. 6-7.

26 Ibidem.

27 Por. K. Kielian, *Rękodzieło i rzemiosło – pozarolnicza działalność na obszarach*

WNIOSKI I PODSUMOWANIE

Podsumowując, wywołane przez nowe technologie zmiany kulturowe, społeczne i osobiste przyczyniają się do ewoluowania wartości, postaw oraz motywacji współczesnych konsumentów. Wciąż jeszcze na pierwszym miejscu hierarchii wartości Polaków znajduje się rodzina, lecz stopniowo traci swą pozycję na rzecz dobrej sytuacji materialnej oraz wysokiego wykształcenia i kwalifikacji zawodowych.

Konsumentów są przywiązani do rzeczy, które posiadają oraz nadają im nowe znaczenie (symboliczne, mitologiczne). Znaczenie rzeczy zależy też od sposobu i częstotliwości użytkowania i utożsamiania się z rzeczą (atrybut).

Bezpośredni wpływ ma dostęp do technologii oraz internetu. Uzależnienie konsumentów od rzeczy w społeczeństwie postindustrialnym zostało wywołane przez przedsiębiorców, którzy chętnie angażują odbiorców w udoskonalanie produktów. W ten sposób prosumpcja stała się powszechna. Produkty niszowe ze względu na niewielką ilość odbiorców oraz wysoką cenę i jakość wytworzonych rzeczy wymagają współpracy z klientem, aby spełniały jego oczekiwania.

Traktowanie rzemieślnictwa, rękodzieła i chałupnictwa tożsamo, budzi wiele kwestii spornych i jest spuścizną po Polsce Ludowej. Do popularyzacji rzemieślnictwa i rękodzieła przyczynił się dostęp do mediów, gdzie prezentowane są filmy instruktażowe „zrób to sam”. Choć rzemieślnictwo i rękodzieło wymaga gruntownego przygotowania merytorycznego i technicznego to wiele osób decyduje się na podjęcie działalności gospodarczej w tym zakresie. W rezultacie, nieestetycznie wykonane przedmioty oraz chęć szybkiego i łatwego wzbogacenia się, wpływa na niewłaściwą ocenę wartości przedmiotów wykonywanych przez rzemieślników i rękodzielników. Ponadto, artystą ludowym może stać się również osoba bez wykształcenia kierunkowego, która jest otwarta na zdobywanie wiedzy i doświadczenia oraz doskonali własny warsztat.

Drobną wytwórczością zajmują się pasjonaci, którzy nie posiadają przygotowania zawodowego. Wówczas nie są oni zaliczani do rzemieślników i nie mogą być zrzeszeni w cechach. Choć mają prawo sprzedawać wytworzone przedmioty to nie posiadają atestów i certyfikatów, a ich twórczość nie jest zaliczana do rzemiosła artystycznego.

Zdobyte informacje będą dokumentacją sytuacji społeczno-kulturowej cechów rzemieślniczych na terenie wybranych ośrodków w Polsce i Europie. Jednocześnie otrzymane rezultaty badań mogą zostać wykorzystane do praktycznego udoskonalenia działalności cechów rzemieślniczych w Polsce, mogą również służyć jako diagnoza będąca punktem wyjścia do nawiązania współpracy międzynarodowej pomiędzy szkołami rzemieślniczymi w Polsce i zagranicą.

BIBLIOGRAFIA

1. *70 lat Cechu Rzemiosł Różnych i Małej Przedsiębiorczości w Bolesławcu 1946-2016,*

wiejskich, Centrum doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2014.

Bolesławiec 2016.

2. Afeltowicz Ł., Sojak R., *Arystokraci i rzemieślnicy. Synergia stylów badawczych*, Toruń 2015.
3. Benedict R., *Wzory kultury*, Warszawa 2002.
4. Barański J., *Świat rzeczy: zarys antropologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
5. Baruk A.I., *Prosumpcja jako wielowymiarowe zachowanie rynkowe. Zakres aktywności marketingowej współczesnych nabywców*, PWE, Warszawa 2017.
6. Białecki I., *Międzynarodowe badania, debata i polityka edukacyjna*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, 2008 nr 1.
7. Boguszewski R., *Kontrowersje wokół różnych zjawisk dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa, marzec 2008.
8. Braudel F., *Kultura materialna gospodarcza i kapitalizm*, t. 1, Warszawa 1992.
9. Burszta W.J., *Antropologia kultury*, Zyska i S-ka, Poznań 1998.
10. Chwalba A., *Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, Warszawa 2004.
11. Czerwiński M., *Profile kultury*, Warszawa 1980.
12. Dant T., *Kultura materialna w rzeczywistości społecznej. Wartości, działania, style życia*, Kraków 2007.
13. Davis N., *Europa*, Kraków 2004.
14. Durkheim E., *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa 1968.
15. Frączek L., *Rzemieślnicy szczekocińscy od XVIII do połowy XX wieku*, Szczekociny 2016.
16. Gabrys-Cichacz K. i in., *Słownik sztuki*, Kraków 2008.
17. Gardawski J., *Rzemieślnicy i biznesmeni. Właściciele małych i średnich przedsiębiorstw prywatnych*, Warszawa 2013.
18. *Handel i rzemiosło na Śląsku musi być polskie*, Katowice 1931.
19. Giddens A., *Nowe zasady metody socjologicznej*, Zakład wydawniczy Nomos, Kraków 2001.
20. Graszewicz H., *Pojęcie i miejsce rzemiosła w gospodarce narodowej* [z:] <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/19462/1/017%20HENRYK%20GRASZEWICZ.pdf> (2.04.2018).
21. Iwasiński Ł., *Socjologiczne dyskursy o konsumpcji*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2016.
22. Kalinowska D., *Janusz biznesu, cwaniak, złodziej i wyzyskiwacz? Portret polskiego przedsiębiorcy* [z:] <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/522539,trudno-zerwac-z-folwarkiem-rozmowa-dgp-wywiad-beata-glinka-przedsiębiorca-biznesmen-janusz-biznesu.html> (4.04.2018).
23. Karczewska M., *Determinanty zachowań konsumenckich na rynku*, Materiały Krakowskiej Konferencji Młodych Uczonych, AGH, Kraków 2010.
24. Kieljan K., *Rękodzieło i rzemiosło – pozarolnicza działalność na obszarach wiejskich*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2014.
25. Kiryk F., *Cechowe rzemiosło metalowe. Zarys dziejów do 1939 r.*, Warszawa 1972.
26. Kiryk F., *Rzemiosło krzeszowickie na tle dziejów wsi i miasta. W stuleciu powstania Cechu Rzemiosł Różnych w Krzeszowicach 1885-1985*, Krzeszowice 1986.
27. Kiryk F., *Statut Cechu Płócienniczego z 1466 roku w Rymanowie w języku polskim*, Kraków 2012.
28. Klekot E., *Tożsamość rzeczy*, „Antropologia rzeczy” 3/2008.
29. Kopański W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2002.
30. Krasowska J., *Działalność polskich artystów tworzących kulturę hip-hopową jako narzędzie promowania miast i metropolii polskich* [z:] <http://socialspacejournal.eu/Czwarty%20numer/J.Krasowska%20-%20Dzia%C5%82alno%C5%9B%C4%87%20polskich%20artyst%C3%B3w%20tworz%C4%85cych%20kultur%C4%99%20hip-hop%20jako%20narz%C4%99dzie%20promowania%20miast%20i%20metropolii%20polskich.pdf> (19.02.2018).

31. Łętowska E., *Prawo umów konsumenckich*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 1999.
32. Maleszyk E., *Procesy koncentracji w handlu wewnętrznym*, „Handel Wewnętrzny”, 2004, nr 1–2.
33. Mączak A., *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, Warszawa 1981.
34. Miron D., *Zachowania nabywców na rynku- trendy i wpływy na działanie przedsiębiorstw*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2010.
35. Moszkowicz M., *Zarządzanie strategiczne. Systemowe koncepcje biznesu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005.
36. Muniak R.F., *Personages, czyli antropomorfizacja przedmiotu*, „Antropologia rzeczy” 3/2008.
37. Mruk H., Pilarczyk B., Szulce H., *Marketing, uwarunkowania i instrumenty*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007.
38. Nowadzi Cz., *Małe przedsiębiorstwa przemysłowe w gospodarce narodowej. Przemysł drobny i rzemiosło*, Warszawa 1958.
39. Okuszek W., *Rzemiosło w liczbach. Trzeci plan pięcioletni 1966-1970*, Warszawa 1973.
40. Olejniczek-Merta A., *Wpływ nowoczesnych technologii na zachowania konsumentów* [z:] E. Rudawska, J. Perens (red.), *Relacyjne aspekty zachowań konsumenckich*, Zeszyty Naukowe nr 608, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010.
41. *Podstawa programowa z komentarzem Edukacja artystyczna w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum muzyka, plastyka, wiedza o kulturze, historia muzyki, historia sztuki, język łaciński i kultura antyczna, zajęcia artystyczne*, t. 7.
42. Postman N., *Technopol: triumf techniki nad kulturą*, Warszawa 2004.
43. Przychocka I., *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce*, Warszawa 2002.
44. Rakowski T., *Antropologia rzeczy: wprowadzenie*, „Antropologia rzeczy” 3/2008.
45. Rogoziecki R., *Konsumpcja jako mit społeczeństwa postindustrialnego. O Baudrillardowskim pojęciu konsumpcji*, „Przegląd Socjologiczny” tom LXIV/3 2015.
46. Rozporządzenie Rady Ministrów z 31 grudnia 1975 r. w sprawie uprawnień pracowniczych osób wykonujących pracę nakładczą (Dz.U. 1976 nr 3 poz. 19, ze zm.).
47. Rybus A., *Czy rzecz może być sprawcą? Perspektywa humanistyki i nauk społecznych* [z:] *Ludzie w świecie przedmiotów przedmioty w świecie ludzi. Antropologia wobec rzeczy*, red. Nauk. A. Rybus, M.W. Kornobis, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
48. Siuda P., Żaglewski T., *O potrzebie odkrycia trzeciej drogi w badaniu prosumpcji* [z:] *Prosumpcja: pomiędzy podejściem apokaliptycznym a emancypującym*, pod red. P. Siudy, t. Żaglewskiego, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2014.
49. Smyczek S., Sowa I., *Konsument na rynku. Zachowania, modele, aplikacje*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2005.
50. Szul E., *Prosumpcja jako aktywność współczesnych konsumentów – uwarunkowania i przejawy* [z:] M.G. Woźniak (red.), *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy. Kryzys finansów publicznych – przyczyny, implikacje, perspektywy spójności społeczno-ekonomicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013.
51. Tatarczuch S., *Rzemiosło i drobny przemysł w Polsce*, Lwów 1938.
52. Wernic H., *Co i jak robią rzemieślnicy. Opis rzemiosł dla młodzieży tudzież Przewodnik przy wyborze powołania*, Warszawa 1898.
53. *Zabytki cechowe Śląska*, red. M. Kornel-Kwaśna, Wrocław 2002.
Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z 17 XI 1949 (MP 1949, nr 91)

WYBRANE PRZEPISY PRAWNE W ASPEKTCIE UCHODźCÓW W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM I KRAJOWYM

Glazowska Monika

studentka prawa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

monajka002@gmail.com

recenzent – dr Paweł Stobiecki, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie

Wstęp

Problem uchodźstwa jest problemem ponadczasowym i nieustającym, który nasilił się w sposób szczególny w XX w. Pierwsze regulacje dotyczące prawa uchodźczego pojawiły się już po I wojnie światowej. W odpowiedzi na dramatyczne warunki życia Rosjan tworzących diaspore uciekinierów w Europie przed prześladowaniami ze strony komunistów, przewodniczący Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża Gustave Ador zwrócił się o pomoc do Rady Ligi Narodów. W 1921 r., powstał Urząd Wysokiego Komisarza Ligi Narodów ds. Uchodźców, którego pierwszym zwierzchnikiem został Fridtjof Nansen. W 1938 r. utworzono podobną instytucję - Międzyrządowy Komitet ds. Uchodźców (ang. *Intergovernmental Committee on Refugees*, w skrócie IGCR). Należy podkreślić, że aż do końca II wojny światowej Radzie Ligi Narodów nie udało się stworzyć dokumentu, który w sposób kompleksowy określiłby status uchodźcy, a dopiero jej zakończenie stało się podstawą do rozpoczęcia prac nad aktami z zakresu regulacji prawa humanitarnego, jak i prawa uchodźczego [1, s. 294]. W 1949 r. w Genewie przyjęto cztery Konwencje Genewskie dotyczące problematyki prawa humanitarnego, zaś zobowiązania międzynarodowe regulujące status uchodźców zostały określone w Konwencji Genewskiej z 1951 r. (Polska przystąpiła do niej 27 września 1991 roku) [2], która została zmieniona Protokołem nowojorskim z 1967 r. [3].

Do regionalnych instrumentów ochrony uchodźców o podobnych regulacjach prawnych można zaliczyć Konwencję dotyczącą specyficznych aspektów problemu uchodźców w Afryce uchwaloną w 1969 r. przez Organizację Jedności Afrykańskiej (*Organization of African Unity*) [4, s. 42] oraz Deklarację Kartageny z 1984 r. [5] - dokument wydany przez grupę państw latinoamerykańskich [6, s. 220-222].

Co więcej, w latach 1946-1951 przy Organizacji Narodów Zjednoczonych działała Międzynarodowa Organizacja Uchodźców (*International Refugees Organization* – IRO) [7], zastępując Organizację Narodów Zjednoczonych do Spraw Pomocy i Odbudowy (1943-1947) [8]. Następnie w 1951 r. ustanowiono Urząd Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców (*United Nations High Commissioner for Refugees* – UNHCR) [9].

Celem artykułu jest przedstawienie wybranych przepisów prawnych w aspekcie uchodźców w prawie międzynarodowym i krajowym.

Definicyjne sformułowanie podstawowych pojęć

Według artykułu pierwszego Konwencji Genewskiej dotyczącej sytuacji prawnej uchodźców z 1951 r., uchodźcą jest każda osoba fizyczna, która „na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa, albo nie mając żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa” [10]. Definicja ta miała jedną zasadniczą wadę - ograniczała zakres czasowy obowiązywania Konwencji do zdarzeń mających miejsce przed 1 stycznia 1951 r. Ograniczenie to zniósł Protokół nowojorski z 1967 r. Zatem, w rozumieniu tych aktów prawnych, uchodźcą jest osoba, która [11, s. 9]:

- przebywa poza swoim krajem pochodzenia, którego obywatelstwo posiada lub w którym zamieszkiwała na stałe;
- w uzasadniony sposób obawia się prześladowania ze względu na rasę, religię, narodowość, przynależność do określonej grupy społecznej lub poglądy polityczne oraz z powodu tej obawy nie może lub nie chce korzystać z ochrony swojego kraju pochodzenia;
- nie zachodzą wobec niej klauzule wyłączeniowe.

Jednym z warunków uzyskania status uchodźcy jest opuszczenie kraju swojego pochodzenia przez uzasadnioną obawę prześladowania, które stanowi poważne naruszenie praw człowieka. Definicja zawarta w Statucie Rzymskim ustanawiającym Międzynarodowy Trybunał Karny (w art. 7) [12] pokrywa się zasadniczo z definicją przedstawioną w jednym z orzeczeń, gdzie Międzynarodowy Trybunał ds. Jugosławii stwierdził, że prześladowanie to „masowe zaprzeczanie w sposób dyskryminacyjny podstawowych praw leżących u podstaw międzynarodowego prawa pisanego lub zwyczajowego” [13, s. 223]. Uzupełnieniem definicji prześladowania był wyrok Najwyższego Sądu Administracyjnego z dnia 29 stycznia 1999 roku, sygn. akt V SA 1499/SA, stwierdzający że „elementami konstytuującymi prześladowanie jest oprócz poważności zagrożenia prześladowaniem stan bierności władz państwowych” [14, s. 223].

Według ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, prześladowanie może polegać na [15]:

- „użyciu przemocy fizycznej lub psychicznej, w tym przemocy seksualnej;
- zastosowaniu środków prawnych, administracyjnych, policyjnych lub sądowych w sposób dyskryminujący lub o charakterze dyskryminującym;
- wszczęciu lub prowadzeniu postępowania karnego albo ukaraniu, w sposób, który ma charakter nieproporcjonalny lub dyskryminujący;
- braku prawa odwołania się do sądu od kary o charakterze

nieproporcjonalnym lub dyskryminującym;

- wszczęciu lub prowadzeniu postępowania karnego albo ukaraniu z powodu odmowy odbycia służby wojskowej podczas konfliktu, jeżeli odbywanie służby wojskowej stanowiłoby zbrodnie lub działania (...);
- czynach skierowanych przeciwko osobom ze względu na ich płeć lub małość

Jedną z przesłanek prześladowania jest „rasa” rozumiana jako termin obejmujący wszystkie rodzaje grup etnicznych [16, s. 16], czy też „narodowość”. Zgodnie z pkt. 74 podręcznika UNHCR „terminu narodowość nie należy rozumieć jedynie jako obywatelstwa, pojęcie to odnosi się również do przynależności do grupy językowej (...). Prześladowania z powodu narodowości mogą polegać na podejmowaniu wrogich kroków skierowanych przeciwko mniejszościom narodowym” [17, s. 17]. Z kolei pojęcie „określona grupa społeczna” obejmuje osoby o podobnych zwyczajach, pochodzeniu, czy statusie społecznym. Jednym z orzeczeń definiujących to określenie jest orzeczenie w sprawie Acosta. W orzeczeniu tym „prześladowanie z powodu przynależności do określonej grupy społecznej oznacza prześladowanie skierowane przeciwko jednostce, będącej członkiem grupy osób, z których wszystkie dzielą wspólną, niezmienną charakterystykę. Ta charakterystyka może być dziedziona, jak na przykład płeć, kolor czy więzy rodzinne lub w pewnych warunkach może to być także wspólne, przeszłe doświadczenie, jak na przykład wcześniejsze przywództwo wojskowe lub posiadanie ziemi” [18]. Prześladowanie z powodu wyznawanej wiary może przybierać formę zakazu udziału w obrzędach publicznych, zakazu nauczania religii czy też innej poważnej formy dyskryminacji określonej grupy religijnej. Przekonania polityczne to zaś opinie, poglądy czy myśli w sprawach dotyczących podmiotów, które dopuszczają się prześladowań czy też ich metod działania [19, s. 17].

Należy także zwrócić uwagę na charakterystykę prawa międzynarodowego i prawa krajowego (wewnętrznego). Stosunki społeczne nie zamykają się w granicach jednego państwa. We współczesnym świecie istnieje ponad 190 suwerennych państw utrzymujących ze sobą wzajemne relacje (różnorodne pod względem treści i formy), które coraz bardziej stają się zróżnicowane i ściśle na podstawie intensywnego rozwoju społecznego. Zadaniem prawa międzynarodowego jako zespołu norm jest regulowanie stosunków międzynarodowych w szerokim znaczeniu: nie dotyczy tylko stosunków międzypaństwowych, ale również stosunków między państwami a innymi podmiotami prawa międzynarodowego oraz między tymi innymi podmiotami prawa międzynarodowego (np. powstańcy, naród walczący o niepodległość, organizacje międzynarodowe, przedsiębiorstwa, osoby fizyczne) [20, s. 20].

Do cech charakterystycznych prawa międzynarodowego zaliczamy [21, s. 24-27]:

- tworzenie prawa międzynarodowego (brak ustawodawcy);
- przymus w prawie międzynarodowym (brak zorganizowanego aparatu przymusu);

- brak obowiązkowego sądownictwa międzynarodowego;
- stosowanie prawa międzynarodowego i jego moc wiążąca.

Podporządkowane prawu międzynarodowemu jest prawo krajowe (wewnętrzne). Obejmuje ono zbiór aktów normatywnych obowiązujących na terenie danego kraju i opisuje relacje wewnątrz państwa. Źródłami prawa wewnętrznego mogą być: ustawy, konstytucję, zasady prawa zwyczajowego, rozporządzenia, dekrety, orzecznictwo, a ponadto Uchwały Rady Ministrów oraz zarządzenia Prezesa Rady Ministrów [22].

Porównując prawo krajowe z prawem międzynarodowym, należy wysnuć wniosek, że prawo wewnętrzne jest bardziej szczegółowe od prawa międzynarodowego, z tego względu, iż opisuje wszelakie dziedziny życia społeczeństwa i nadal jest rozbudowywane.

Status prawny uchodźców w prawie międzynarodowym

Należy przypomnieć, że definicja uchodźcy zawarta jest w art. 1 Konwencji Genewskiej z 1951 r. oraz Protokole Nowojorskim z 1967 r. Wobec tego, w rozumieniu tych aktów prawnych uchodźcą jest osoba spełniająca następujące warunki: przebywa poza swoim krajem pochodzenia, którego obywatelstwo posiada lub w którym zamieszkiwała na stałe; w uzasadniony sposób obawia się prześladowania ze względu na rasę, religię, narodowość, przynależność do określonej grupy społecznej lub poglądy polityczne oraz z powodu tej obawy nie może lub nie chce korzystać z ochrony swojego kraju pochodzenia; nie zachodzą wobec niej klauzule wyłączające [23, s. 9].

W 1953 r. weszła w życie Europejska Konwencja Praw Człowieka (EKPC), która chroni również uchodźców, ponieważ odnosi się do każdej osoby, bez względu na to, w jakim państwie członkowskim się znajduje i czy jest jego obywatelem. Istotnym aktem prawnym jest również rozporządzenie Dublin III (wcześniej Dublin II), określając w nim sposób ustalania państwa właściwego do rozpatrzenia wniosku o nadanie statusu uchodźcy. Teoretycznie wniosek o nadanie statusu uchodźcy można złożyć tylko w jednym państwie i to w tym, którego granicę uchodźca przekroczył jako pierwszą. Nie ma przy tym znaczenia, w jakim kraju osoba chciałaby złożyć wniosek [24, s. 65-66].

Udzielenie azylu terytorialnego określono w przyjętej w 1967 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Deklaracji dotyczącej azylu terytorialnego mianem aktu o charakterze pokojowym i humanitarnym [25, s. 432]. W kontekście art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, który stanowi, że każdy człowiek ma prawo do ubiegania się i korzystania z azylu przed prześladowaniem [26, s. 15], azyl – który ogólnie jest pojęciem szerszym i pozostaje uznaniowy – przyznawany osobom prześladowanym, stanowi narzędzie ochrony, a przyznawany osobom objętym zakresem definicji uchodźcy sformułowanej w art. 1A Konwencji Genewskiej, stanowi integralny element ochrony uchodźców [27, s. 111].

Warto też wspomnieć o prawie do ubiegania się o azyl, które jest zawarte w art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, choć nie uwzględnia go ani Międzynarodowy Pakt

Praw Obywatelskich i Politycznych ani Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Jednakże jest obecne w art. 22 § 7 w Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, gdzie wskazuje się, iż każdy ma prawo zwracać się o azyl oraz uzyskać azyl na obcym terytorium, zgodnie z prawem międzynarodowym i prawem tego państwa. Podobne gwarancje zawiera art. 12, ust. 3 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów: „każda osoba ma prawo w sytuacji gdy jest prześladowana, zwracać się o azyl i uzyskiwać azyl w innych krajach, zgodnie z prawem tych krajów oraz konwencjami międzynarodowymi” [28, s. 115].

W ramach ONZ zostało powołane do życia dnia 14 grudnia 1950 roku Biuro Wysokiego Komisarza NZ ds. Uchodźców (UNHCR). Agencja jest upoważniona do prowadzenia i koordynacji działań międzynarodowych na rzecz ochrony uchodźców i rozwiązywania związanych z tą kwestią problemów na całym świecie. Jej podstawowym celem jest ochrona praw i dobrobytu uchodźców. Biuro dąży m.in. do zapewnienia, aby każda osoba mogła skorzystać z należnego jej prawa do ubiegania się o status uchodźcy [29].

Status uchodźców w Polsce

Podstawowym aktem prawnym regulującym udzielanie ochrony cudzoziemcom w Polsce jest obecnie ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Określone są w niej zasady, warunki i tryb udzielania cudzoziemcom ochrony w Polsce jak i organy właściwe dla tych kwestii, korzystając z dorobku Konwencji dotyczącej statusu uchodźców, sporządzonej w Genewie dnia 28.07.1951 r. oraz Protokołu dotyczącego statusu uchodźców, sporządzonego w Nowym Jorku dnia 31.01.1967 r. z którymi jest zgodna. Dodatkowo, część polskiego prawa uchodźczego stanowią również przepisy prawa europejskiego w formie bezpośrednio stosowanych rozporządzeń oraz dyrektyw, których normy wdrożone są w ustawie [30, s. 10].

Przesłanki nadania statusu uchodźcy, określone w ustawie o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, wynikają również z Konwencji Genewskiej. Zgodnie z tymi aktami prawnymi uchodźcą jest cudzoziemiec, który na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem w kraju pochodzenia z powodu rasy, religii, narodowości, przekonań politycznych lub przynależności do określonej grupy społecznej nie może lub nie chce korzystać z ochrony tego kraju (art. 13) [31].

Zgodnie z art. 15. wyżej wspomnianej polskiej ustawy, cudzoziemcowi, który nie spełnia warunków do nadania statusu uchodźcy, udziela się ochrony uzupełniającej, w przypadku gdy powrót do kraju pochodzenia może narazić go na rzeczywiste ryzyko doznania poważnej krzywdy przez: orzeczenie kary śmierci lub wykonanie egzekucji, tortury, nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie, poważne i zindywidualizowane zagrożenie dla życia lub zdrowia wynikające z powszechnego stosowania przemocy wobec ludności cywilnej w sytuacji

międzynarodowego lub wewnętrznego konfliktu zbrojnego – i ze względu na to ryzyko nie może lub nie chce korzystać z ochrony kraju pochodzenia [32].

Zgodnie z art. 90 Ustawy, cudzoziemcowi można na jego wniosek udzielić azylu w Rzeczypospolitej Polskiej, gdy jest to niezbędne do zapewnienia mu ochrony oraz gdy przemawia za tym ważny interes Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa wprowadza zatem dwie przesłanki, których spełnienie może stanowić podstawę do przyznania azylu: „konieczność zapewnienia ochrony” i „ważny interes Rzeczypospolitej Polskiej” [33, s. 16].

Pobyt tolerowany jest formą ochrony subsydiarną wobec statusu uchodźcy i ochrony uzupełniającej. W ustawie znajdziemy katalog przesłanek, które uniemożliwiają wydalenie cudzoziemca, odsyłając do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r. w zakresie prawa do życia, prawa do wolności i bezpieczeństwa, zakazu tortur, zakazu niewolnictwa i pracy przymusowej, prawa do sprawiedliwego procesu, zakazu karania bez podstawy prawnej oraz do Konwencji o prawach dziecka z 1989 r. Zgoda na pobyt tolerowany wydawana jest z urzędu w postępowaniu wydaleniomym, postępowaniu o nadanie statusu uchodźcy, postępowaniu ekstradycyjnym, postępowaniu o pozbawienie statusu uchodźcy lub azylu albo w odrębnym postępowaniu. Wyjątek stanowi sytuacja, gdy udziela się jej na wniosek cudzoziemca, którego wydanie jest niedopuszczalne na podstawie wyroku sądu lub rozstrzygnięcia Ministra Sprawiedliwości. Zgody na pobyt tolerowany udziela wojewoda, Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców lub Rada do Spraw Uchodźców. Szef UDSC jest organem wyższego stopnia w stosunku do wojewody [34, s. 16].

Wniosek o nadanie statusu uchodźcy można złożyć na granicy, albo przebywając już na terytorium RP. Chęć złożenia wniosku o nadanie statusu uchodźcy w Polsce należy zgłosić funkcjonariuszowi Straży Granicznej podczas kontroli granicznej [35, s. 20]. Cudzoziemiec, tak samo jak obywatel polski, ma wiele praw w postępowaniu administracyjnym, które bezwzględnie muszą być zagwarantowane podczas postępowania [36, s. 28].

W rozdziale 5 opisano pomoc dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy. Cudzoziemcowi, który ubiega się o nadanie statusu uchodźcy na terenie Polski oraz osobom objętym jego wnioskiem zapewnia się przede wszystkim pomoc socjalną i opiekę medyczną. Pomoc socjalna obejmuje m. in. pomoc poprzez umieszczenie w ośrodku dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy lub azylu [37].

Dnia 10 września 2015 r. wprowadzono zmiany w ustawie o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W ustawie dodano nową siatkę pojęciową (postępowanie o udzielenie ochrony międzynarodowej) oraz zmodyfikowano i doprecyzowano procedurę dotyczącą udzielenia ochrony międzynarodowej (np. w zakresie przesłanek dotyczących uznania wniosku za niedopuszczalny, rozpatrzenia wniosków trybie przyspieszonym oraz umorzenia postępowania). Zmiany te wpływają pozytywnie na cały proces [38, s. 52].

Podsumowanie

Szacuje się, że liczba uchodźców na świecie wynosi około 50 mln. Zjawisko to nie dotyka swoim zasięgiem tylko i wyłącznie Afryki, czy Azji, ale stanowi duże wyzwanie dla krajów Europy, które obecnie zmagają się z kryzysem migracyjnym spowodowanym m.in. Arabską Wiosną oraz wojnami na Bliskim Wschodzie. Dlatego też, przepisy dotyczące regulacji statusu uchodźców w prawie międzynarodowym i krajowym we współczesnym świecie odgrywają istotną rolę. Ważne jest to, by państwa dążyły do podwyższania poziomu standardów ochrony prezentowanej kategorii osób, a prawo uchodźcze i humanitarne wzajemnie się przeplatały i uzupełniały. Przepisy prawne w aspekcie uchodźców w prawie międzynarodowym i krajowym, których powstawanie i rozbudowywanie jest wynikiem obawy przed napływem ludności, można uznać za kompleksowe. Konwencja Genewska z 1951 r. dokładnie reguluje sytuację prawną uchodźców, ich warunki bytowe, pracę zarobkową, czy środki administracyjne z których mogą korzystać. Na szczególną uwagę zasługuje również prawo do skutecznego środka odwoławczego, zwłaszcza tam, gdzie może wchodzić zastosowanie zasady *non-refoulement*. Zgodnie z art. 33 Konwencji nie można wydalic uchodźcy do państwa, gdzie jego życie i wolność narażone byłyby na niebezpieczeństwo. Co więcej już sama nowelizacja polskiego prawa o cudzoziemcach z 2008 r. przyznaje i gwarantuje wyższe standardy pomocy i ochrony uchodźców na terytorium RP (wprowadzono nową instytucję w postaci ochrony uzupełniającej oraz szeroko sformułowane przesłanki dotyczące pobytu tolerowanego).

Można wysnuć wniosek, że normy prawa ponadpaństwowego, jak i normy prawa wewnętrznego spełniają wymagania współczesnego świata, odpowiadając problemom i potrzebom jakie wiążą się z uchodźstwem, a co za tym idzie – migracjami na świecie.

Bibliografia

1. Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
2. *Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r.* (Dz.U. 1991 nr 119 poz. 515).
3. *Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r.* (Dz.U. 1991 nr 119 poz. 517).
4. Zaręba S., *Legalność i skuteczność muru granicznego jako instrumentu służącego ograniczeniu napływu uchodźców z punktu widzenia Konwencji genewskiej z 1951 r.*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” Tom 6, nr 1.
5. *Cartagena Declaration on refugees*, <https://www.unhcr.org/45dc19084.html>, 17.02.2019.
6. Falkowski Z., Marcinko M., *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014.
7. *Refugees and Displaced Persons*, <https://www.unhcr.org/3ae69ef14.html>, 18.02.2019.
8. *Polska Kronika Filmowa o UNRRA w Polsce*, <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/search/site/unrra>, 18.02.2019.
9. *Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees*, https://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3b66c2aa10.pdf?fbclid=IwAR24YPXdQGNcUZxWBDTrpGzp2Eo3mkh0zeD9tca6nbSe_0c8P6iA1b3XRUY, 17.02.2019.

10. *Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r.* (Dz.U. 1991 nr 119 poz. 515).
11. Wierzbicki B., *Uchodźcy*, PWN, Warszawa 1993, s. 9.
12. Art. 7.1. (h) prześladowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci w rozumieniu ustępu 3 lub z innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się niniejszy ustęp lub z jakąkolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału; Art. 7.2 (g) prześladowanie oznacza celowe i dotkliwe, sprzeczne z prawem międzynarodowym, pozbawianie podstawowych praw jakiegokolwiek grupy lub wspólnoty z powodu jej tożsamości. [w:] *Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r.* (Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708).
13. Łubiński P., *Ochrona ludności cywilnej. Ochrona cudzoziemców* [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014.
14. Łubiński P., *Ochrona ludności cywilnej. Ochrona cudzoziemców* [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, red. Z. Falkowski, M. Marcinko, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014.
15. *Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. 2003 nr 128 poz. 1176).
16. *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy Zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r.* Podręcznik, red. I. Kurz, Warszawa 2007.
17. *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy Zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r.* Podręcznik, red. I. Kurz, Warszawa 2007.
18. *Matter Of Acosta, In Deportation Proceedings, A-24159781, Decided by Board March 1, 1985*, <http://www.justice.gov/eoir/vll/intdec/vol19/2986.pdf>, 18.02.2019.
19. *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy Zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r.* Podręcznik, red. I. Kurz, Warszawa 2007.
20. Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
21. Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
22. *Prawo wewnętrzne*, <http://prawniczafirma.pl/prawo-wewnetrzne/>, 18.02.2019.
23. Wierzbicki B., *Uchodźcy w prawie międzynarodowym*, PWN, Warszawa 1993.
24. Książczak A., Szczepaniak-Jaworska B., Łopatka Ł., Pawlik K., *Uchodźczynie i uchodźcy. Podręcznik dla kadry pedagogicznej*, NOMADA Stowarzyszenie na Rzecz Integracji Społeczeństwa Wielokulturowego, Wrocław 2016.
25. Kowalski M., *Pomiędzy uznaniowością a zobowiązaniem: podstawy prawnomiędzynarodowej ochrony uchodźców*, „Politeja”, 2006, nr 1 (5).
26. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r.* [w:] *Prawa człowieka: dokumenty międzynarodowe*, red. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Comer, Toruń 1996.
27. Markiewicz-Stanny J., *Sytuacja prawna cudzoziemców a respektowanie praw człowieka: wybrane problemy*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego”, 2011, nr 2.
28. Markiewicz-Stanny J., *Sytuacja prawna cudzoziemców a respektowanie praw człowieka: wybrane problemy*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego”, 2011, nr 2.
29. *Biuro Wysokiego Komisarza NZ ds. Uchodźców*, <https://www.unhcr.org/pl/152-plo-nas.html.html>, 18.02.2019.
30. *Prawa i obowiązki uchodźców w Polsce*, red. T. Sieniowa, Fundacja Instytut na rzecz Państwa Prawa, Lublin 2010.
31. *Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. 2003 nr 128 poz. 1176).
32. *Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium*

Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2003 nr 128 poz. 1176).

33. Zdanowicz M., *Formy ochrony cudzoziemców w Polsce* [w:] *Status prawny cudzoziemca w Polsce*, red. nauk. M. Zdanowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Białostockiego, Białystok 2007.

34. Zdanowicz M., *Formy ochrony cudzoziemców w Polsce* [w:] *Status prawny cudzoziemca w Polsce*, red. nauk. M. Zdanowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Białostockiego, Białystok 2007.

35. Zdanowicz M., *Formy ochrony cudzoziemców w Polsce* [w:] *Status prawny cudzoziemca w Polsce*, red. nauk. M. Zdanowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Białostockiego, Białystok 2007.

36. Zdanowicz M., *Formy ochrony cudzoziemców w Polsce* [w:] *Status prawny cudzoziemca w Polsce*, red. nauk. M. Zdanowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Białostockiego, Białystok 2007.

37. *Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. 2003 nr 128 poz. 1176).

38. Fermus-Bobowiec A., Lis E., *Udzielanie ochrony międzynarodowej cudzoziemcom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, „*Studia Iuridica Lublinensia*”, 2016, vol. XXV, nr 4.

ІНТЕРНЕТ-ФОЛЬКЛОР: ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

*Григоренко Ірина Василівна,
НПУ імені М.П.Драгоманова,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри укр. літ.
iragrigenko@ukr.net*

Зі стрімким розвитком цифрових та мережевих технологій відбуваються тектонічні зрушення в народній культурі, зокрема видозмінюється і фольклор відповідно до нових реалій постмодерного, або цифрового, або інформаційного суспільства. Феномен новітнього фольклору, зокрема мережевого, став об'єктом пильної уваги науковців-філологів з кінця минулого століття.

У російській науковій традиції найбільш розповсюдженим є термін *інтернет-фольклор* і *мережевий фольклор*, рідше використовують термін *віртуальний фольклор* та *інтернетлор*. У США найбільш популярними термінами є *internet folklore* і *netlore*, а також *computerlore*, *computer folklore*, *virtual folklore*, *cyberlore*, *e-Folklore*, *digital folklore* [1]. В Україні порівняно з Росією та США феномен інтернет-фольклору став об'єктом наукового пізнання відносно недавно, тому серед вітчизняних науковців домінує термін *постфольклор*, який практично «вбирає» семантику усіх попередніх дефініцій [2; 3; 5; 6].

Новітня теорія інтернет-фольклору має тенденцію до відокремлення від фольклористики в дисципліну, що межує з цифровою етнографією, мережевою антропологією та масмедійною теорією. Водночас інтернет-фольклор варто розглядати як феномен комунікації, що виник завдяки симбіозу креативності (художності), анонімності (колективності або

відмови від авторства), варіативності (мінливості), масовості (глобальності), мультимедійності (технологічності). Визначальною особливістю новітнього інтернет-фольклору є гібридне поєднання усних, письмових, візуальних, аудіальних форм комунікації, тобто його мультимедійність, із застосуванням комп'ютера (смартфон, планшет, ноутбук) як засобу комунікації.

Найбільш влучним вважаємо визначення, запропоноване М. Алексєєвським, який інтернет-фольклором називає тільки ті фольклорні форми, які існують і поширюються переважно (а здебільшого і виключно) в Інтернеті [1, с. 157]. Таке тлумачення, на нашу думку, дозволяє чітко окреслити понятійні межі між інтернет-фольклором та фольклором в Інтернеті, якщо наголосити додатково і на тому аспекті, що інтернет-фольклор виникає, продукується виключно в мережі, зокрема у різноманітних соцмережах завдяки можливостям середовища WEB 2.0.

Web 2.0 – це інформаційні технології, які, на відміну від першого покоління, дозволяють користувачам створювати та поширювати власний контент у всесвітній павутині. Таким чином користувач стає співрозробником, читач стає співавтором, а інтернет-мережа – своєрідним спільним колективним розумом і водночас велетенським сховищем інформації. Сервіси мережі Інтернет Web 2.0 закріпили діалогічність, навіть полілогічність, у процесі якої тексти новітнього фольклору, постфольклору вдосконалюються і шліфуються, набуваючи згодом популярності та поширення. Завдяки особливостям інтернету як засобу масової міжкультурної комунікації фольклор як вид мистецтва та як своєрідна форма суспільної свідомості твориться безперервно, водночас поширюючись миттєво. Порівняно з традиційними засобами фіксації фольклору, інтернет-фольклор насправді “позбувся” кордонів між державами та культурами, ставши продуктом міжкультурним, здатним до тематичної й естетичної інтернаціоналізації, чутливим до глобалізаційних впливів.

Тому пропонуємо наступне визначення *інтернет-фольклору*: *це мультимедійні фольклорні форми народної мультикультурної творчості, які виникають, існують (в тому числі трансформуються) і поширюються переважно та/або виключно за допомогою другого покоління сервісів мережі Інтернет (Web 2.0)*. Визначення інтернет-фольклору як гібридної народної творчості в умовах нових комунікаційних можливостей, заснованих на інтернет-технологіях, є суттєвою ознакою феномена. При цьому пріоритетним є середовище поширення (Інтернет/інтернет), яке і стає генератором форм, жанрів, типів та тем фольклорної комунікації.

Текстам українського інтернет-фольклору властива специфічна мережева лексика, якій притаманна експліцитна та імпліцитна метамовна рефлексія. Мовна своєрідність мережевої комунікації охоплює усі рівні мови: фонетичний, лексичний, морфологічний та синтаксичний. Окрім цього, заслуговує на увагу графіка та орфографія мережевої мови. Лінгвосеміотичній природі мережевих текстів властиві використання полісеміотичних (гібридних) знаків і повідомлень; використання не

менше ніж двох алфавітів (кирилиці та латиниці) і не менше ніж двох мов (російської, української, англійської) [4, с. 61]. Крім того, дуже популярним в оформленні текстів українського інтернет-фольклору є суржик (найбільше українсько-російський, менше українсько-англійський або українсько-російсько-англійський суржик).

Інтернет-фольклор, створений користувачами мережі, як і класичний фольклор, є безавторським. Навіть якщо і можна віднайти автора (реального чи такого, що використав нікнейм), то сам принцип функціонування інтернету вже апіорі передбачає вільне і неконтрольоване поширення цих творів під іншими іменами, на інших сайтах з додаванням іншого тексту, окремих деталей, які створюють варіанти першопочаткового тексту. Інформаційний простір інтернету суттєво вплинув на функціонування новітнього українського фольклору. Однією з величезних переваг інтернету є відсутність тиску на авторів (відсутність цензури), мультикультурність у комунікації користувачів, а також висока актуальність теми та проблематики фольклорного тексту, який виникає в мережі та розповсюджується за допомогою мережі.

Список використаної літератури:

1. Алексеевский М. Интернет в фольклоре или фольклор в Интернете? Современная фольклористика и виртуальная реальность. *От Конгресса к Конгрессу. Навстречу Второму Всероссийскому конгрессу фольклористов*. 2010. С. 151-166.
2. Бережний В. Жанрова специфіка анекдоту і постфольклор. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. 2015. Вип. 18-20. С. 32-41.
3. Висоцька О. Споживання масмедіа в контексті цінностей постмодерну. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2016. Вип. 2. С. 68-76.
4. Воловенко І., Григоренко І. Метамовна рефлексія мережевих текстів. *Intercultural Communication* (ISSN - 2451-0998; e-ISSN - 2543-7461). 2018. Вип. 1(4). С. 57-69. Режим доступу: <file:///C:/Users/Vitalik/Downloads/Metalanguage%20Network.pdf>
5. Денисюк Ж. Постфольклор у парадигмі постмодерну: до постановки проблеми. *Культура і сучасність*. 2017. Вип. 1. С. 3-8.
6. Лисюк Н. Специфіка постфольклору України. *Літературознавчі студії*. Вип. 40(2). 2013. С. 9-14.

NAUKOWIEC – CZŁOWIEK CZY MASZYNA? MYŚL NA BIEGUNACH NAUKI

mgr Marta Dargiewicz,

*doktorantka w Instytucie Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej
Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*

Promotor –

doktor habilitowany nauk humanistycznych Katarzyna Wyrwas

„Wszyscy stają się – by tak rzec – mechanikami. W teorii całym sercem lgną do tego, co można traktować jako niewątpliwe, łudzą się, że bezpieczeństwo odnajdą w tym, co zdaje im się absolutnie pewne i niepodważalne. Kochają się w solidnych śródkach, metodach, technikach, rozpaczliwie nisko zaś cenią to, do czego już nie są zdolni, a czego w gruncie rzecz każdy kiedyś oczekiwał od poznania. Wydaje nam się, że jesteśmy dorośli, gdy nie marzymy i nie bawimy się myślami. Jakże często widuję starych profesorów, którzy – także w debatach ze studentami dotyczącymi spraw studenckich – są młodszy i bardziej wolnomyślni niż sami studenci. Myśl, która nie daje się bezpośrednio weryfikować i realizować w praktyce, budzi odium jako coś płochego, jałowego”¹.

Max Horkheimer

* * *

BRZASK

Niebo się rozjaśnia, ciemność, ta zła, pęka, co rusz przenikana pierwszymi, cieniutkimi strzałkami światła, w których, jeśli dobrze się przyjrzeć, wirują pyłki, może odłamki atomów; w wąskim paśmie światła kotłuje się szeroki świat. Budzi się zapowiedź, zmienia energia – impuls światła zaczyna tańczyć, jak mleko w czarnej kawie tworzy wiry, dotyka brzegów naczynia. Znowu z ciemności wylania się biały dzień...

Dostając mundur naukowca – kiedy epolety jeszcze bez szlifów, pęknięć i belekkrzyczą pustką, w której widać bolesny brak, a nie tętniącą inspiracją niezapisaną przestrzeń – młody badacz odbiera uniform i ze świętych tablic czytuje słowa dziesięciorga przykazań. Kategorie opisujące styl naukowy nie pozostawiają wątpliwości co do rozumienia usankcjonowanych granic: prawda, pełność, jasność, racjonalność, logika w uogólnianiu i wnioskowaniu². Albo, jak podaje Bożena Witosz: jednoznaczność (precyzja), zwięzłość, jasność wyводу i prostota języka³.

Tyle wytyczne.

Ale są i odbiegające on nich dalej lub jeszcze dalej realizacje: całe spektrum tekstów, których lektura świadczy z jednej strony o przynależności

1 [1, s.31]

2 [2, s.62]

3 [3, s.245]

do naukowej rodziny (wszak artykuły czytają adepci i ich mistrzowie, co czyni z naukowców grupę uprzywilejowaną); z drugiej – te nierzadko hermetyczne tekstualiabiezłotnie wytyczają kierunek. Pisz, a więc w doMYŚLE: MYŚL tak jak inni. I już na starcie ubiera się konstrukt myślowy w naukową maskę albo, jak dobitnie nazwałby to Witold Gombrowicz, przyprawia musię gębę. Tak rozumiana myśl funkcjonuje w obrębie konkretnej instrukcji obsługi (maszyny naukowej?), skąd już niedaleko do wszczępieniāmłodemu naukowcowi wirusa powtarzalności, którą można uznać za jeden z przymiotów szeroko rozumianej mechanizacji. Jeśli kandydat na naukowca wyrazi na ten zabieg zgodę...

Nie sądzę, aby wytyczanie granic miało się z celem – wtedy straciłaby rację bytu choćby genologia, i nie tylko ona – pragnę jedynie podkreślić, że adept nauki, człowiek młody, jeśli nie wiekiem, to przynajmniej doświadczeniem, tak bardzo pragnie stać się częścią naukowej społeczności, że często wybiera... drogę naśladownictwa. Nie ma w tym niczego złego, naśladownictwo zawsze było, jest i będzie sposobem poznania, chciałoby się nawet powiedzieć, że sposobem najpierwotniejszym. Stawianie kroków w już odbite ślady gwarantuje nie tylko dotarcie do celu, ale umożliwia również dołączenie do grona starszych kolegów i posmakowanie choć odrobiny spijanej przez nich śmietanki. Tą odrobiną można się jednak zakrzusić, można nie przeczuwać, że prawdziwej nauce i prawdziwej mądrości bliżej do NIE WIEM – niepewności i otwartości dziecka, które na samym początku nie ocenia, ale pozwala, żeby przepływał przez nie świat – niż do kategoriycznego i niepodważalnego TAK starca.

W ten sposób dochodzimy do paradoksu. Dziecko – młody naukowiec – neguje swoje dziecięctwo: tupiąc nogami, krzycząc, zwykle chce stać się jak najszybciej dorosłe. A kiedy dorasta, kiedy materia czasu się kurczy, ze zdumieniem odkrywa, że to, co najcenniejsze, zależy teraz od tego, za co siebie kiedyś besztowało, co z siebie rugowało.

Tylko czy starczy czasu?

Do nauki, do niezależnego myślenia chyba się dorasta.

To proces – od mechanicznego powtarzania, błędzenia i błędu do wstrząsającej, samodzielnej myśli.

* * *

WSCHÓD SŁOŃCA

W blasku słońca rodzą się idee, te najświeższe, wolne od ciężaru mroku. I już szybują, wznoszą się ku spadzistym dachom katedr, opadają na dachy szop, eksplodują. Tyle hulaśliwych myśli, tyle trajkoczących ptaków, tyle chmur i kominów – palców miasta dziurawiących niebo...

Metoda, technika, symulacja, mechanizm, aparat–nauka zgromadziła spory zasób słów krążących semantycznie wokół motywu maszyny, zresztą i samą naukę możemy określić jako maszynę... naukową.

Żeby nie zostać pochłoniętym przez żadną z bezlitosnych maszyn (zwykle maszynie przypisuje się cechy pejoratywne, jednak być może maszyna naukowa stałaby się w tym kontekście wyjątkiem, przeciwzwiąznięty w jej tryby człowiek

powinien się rozwijać), żeby nie być w żadnej maszynie nic nie znaczącym trybikiem – trzeba MYŚLEĆ. To wydaje się jedynym ratunkiem, jedynym remedium na utratę człowieczeństwa, gdyż maszyna nie myśli⁴, maszyna nie czuje.

Dychotomię CZŁOWIEK – MASZYNA uwypuklił w zbiorowej świadomości łańcuch intensywnych zmian technologicznych związanych z postępującą cyfryzacją (na uwagę zasługuje imiesłów zestawiany zwykle z etapami choroby, np. postępujące porażenie kończyn), rozwojem internetu, nowych mediów i technologii, także komunikacyjnych. Świat rzadko kiedy tak przyspiesza, jak ostatnimi czasy. Potwierdzają to również globalizacja i wszechogarniająca komercjalizacja, zjawiska XX i XXI wieku, które zdają się nosić symptomy epidemii. Do tego dochodzą narodziny tzw. pokolenia Y – ludzi dotkniętych pewną przypadłością⁵.

Pokolenie Y zostało po raz pierwszy opisane przez amerykańskich autorów Joeri'ego Van den Bergha i Mattiasa Behrera, którzy przyjęli, że tworzą je osoby urodzone w latach 1980–1996, nazywane również pokoleniem Milenium, następną generacją czy pokoleniem kłapek oraz i-podów⁶. Choć inni badacze podają różną rozpiętość czasową przyjścia na świat wspomnianego pokolenia, nazewnictwo jest tu wymowne.

To ludzie obeznani z maszynami.

Komputery, laptopy, tablety, telefony, smartfony, zderzacze hadronów – maszyny zaprzęgnięto do nauki. Nikt dotąd nie pokusił się o opisanie przyszłych i obecnych naukowców będących reprezentantami pokolenia Y, nie wiadomo więc, jakimi cechami odznacza i będzie się odznaczać ta szczególna grupa, ale znane są cechy i predyspozycje psychiczne oraz społeczne osób urodzonych w określonym ramami czasie. Małgorzata Baran zestawiała je w mocne i słabe strony, których podaje naprawdę sporo, ale znamienne wydają się: znajomość nowych technologii, nastawienie na zmiany, wysoka samoocena, łatwość w szukaniu i odnajdywaniu informacji, dbanie o równowagę między pracą a życiem prywatnym czy też niechęć do podporządkowania się regułom, postawa roszczeniowa wobec pracodawcy, trudności w kontaktach bezpośrednich, niewielkie umiejętności w zakresie samodzielnego podejmowania decyzji, brak cierpliwości, a w końcu niska etyka pracy⁷.

I raczej nie jest zasadne snucie rozważań, czy przedstawiona lista nastroja optymistycznie, czy też nie (takie rozważania uwypuklałyby jedynie konflikt pokoleń, a po pokoleniu Y przyjdą następne). O wiele ważniejsze zdaje się coś zupełnie innego. Czynniki ludzki, obeznani z maszynami, wręcz z nimi zaprzyjaźniony i coraz bardziej od nich zależny, a nawet uzależniony, będzie

4 W tym miejscu można by poruszyć zagadnienie tzw. sztucznej inteligencji, jednak „procesy myślowe” u robotów przebiegają według zupełnie innych zasad niż u ludzi. Zob. [4].

5 Obszerną charakterystykę pokolenia Y przedstawia publikacja [5].

6 [6, s.34]

7 [7, s.924]

odcisnął swe piętno na nauce – toraczej nie budzi wątpliwości, ale jaki wymiar zyskanowa nauka?

I czy nowy człowiek nauki będzie pamiętał, żeMYŚLEĆ...

To wydaje się jedynym ratunkiem, jedynym remedium na utratę człowieczeństwa, gdyż maszyna nie myśli, maszyna nie czuje.

* * *

POŁUDNIE

Myśl ogrzana, zahartowana w słońcu – prześwietlona światłem na wskroś. Myśl nie spalona: żyje, rozwija się, błyszczy, naroztopionym horyzoncie drga. Pantarhei!

Heraklit – następca jońskich filozofów przyrody, entuzjasta ruchu, który uważał za synonim i zasadę życia – widział świat poskładany z par dopełniających się przeciwieństw zwanych dychotomiami. To one, przeciwieństwa, tworzą rzeczywistość, na ich styku powstają wyładowania, tam rodzi się życiodajna energia. Jedna wartość dopełnia sens drugiej, druga rozmywa się, traci zasadność, gdy znika pierwsza⁸.

Dobro – zło, miłość – nienawiść, światło – ciemność, odwaga – tchórzostwo, zdrowie – choroba, praca – lenistwo, życie – śmierć. Opozycji i zachodzących między nimi walk i bitew jest nieskończona ilość, w ich nieustannie zmieniający się bieg można by wpleść jeszcze jedną: człowiek – maszyna.

Herakliteski wariabilizm niesie za sobą niemal optymistyczne przesłanie, nadzieję na równowagę w świecie pomyślanym jako dopełniająca się całość, w której nic nie jest przypadkowe, ale idąc nurtem rozważań filozofa, należałoby konsekwentnie poszukać i przeciwieństwa dla samej równowagi, dla której musi istnieć przeciwstawny ekwiwalent⁹. Byłoby zatem niezbędne zachowywać równowagę, ale i jej nie zachowywać, pozwolić rzeczywistości, by utonęła w chaosie, by w materii myśli zatriumfowała entropia. Na chwilę, na moment – po czym wszystko wróciłoby również na chwilę, na moment, nasweustalone-nieustalonych¹⁰.

Jednoczesność przeciwieństw?

Czy zatem nie byłoby dobrze, gdyby człowiek zamieniał się na jakiś czas w maszynę? Maszyna, człowiek; człowiek, maszyna – tryb naprzemienny. Nie:

8 [8, s.40-47]

9 Terminu *wariabilizm* w odniesieniu do koncepcji filozoficznej Heraklita używam za Władysławem Tatariewiczem. Zob. [9, s.31].

10 Bardzo ciekawe rozważania na temat równowagi przedstawia w swojej książce dr. V. E. Frankl, profesor neurologii i psychiatrii Uniwersytetu Wiedeńskiego, twórca trzeciej wiedeńskiej szkoły psychoterapii: „Widać zatem wyraźnie, że podstawą zdrowia psychicznego jest pewien stopień napięcia – rozdzielić pomiędzy tym, co już osiągnęliśmy, i tym, co jeszcze musimy osiągnąć, albo tym, kim jesteśmy, a kim powinniśmy”. (...). W kwestii higieny psychicznej za wysoce błędne i niebezpieczne uważam przekonanie, jakoby człowiek potrzebował przede wszystkim równowagi lub, jak się to określa w biologii, homeostazy rozumianej jako stan pozbawiony wszelkich napięć”. [10, s.159]

przełączany jakimś guzikiem, którego lokalizacji nie sposób ustalić, ale zależny od naturalnych okoliczności. Spontaniczny, pozbawiony lęku, że oto zamieniamy się w mechaniczne, nieczułe monstrum. Tu przecież, motywowana Heraklitem, uaktywnia się zasadnicza cecha świata: różnorodność.

Maszyny działają zwykle bez zarzutu, czasem się psują, owszem, ale przełączanie się na tryb mechaniczny może przynieść istocie myślącej korzyści. Maszyny bywają przecież różne. Respirator podtrzymuje życie, wyrzutnia raket może je zniszczyć. Ludzie także bywają różnorodni: raz okrutni, innym razem kochający, wspaniałomyślni, potem znowu nieczuli albo empatyczni. Ale szczególną trudnością sprawia człowiekowi bycie konsekwentnym, a na tym polu maszyny triumfują. Wytrwałość w działaniu, regularność, systematyczność – to pożądane cechy, a w służbie nauki wręcz nieocenione.

Takie rozumienie mechaniczności (wyselekcjonowanie pozytywów, następne przeniesienie ich na grunt człowieczeństwa) ustawiłoby postrzeganie maszyny w nowej roli: nieustraszonego i konsekwentnego naukowca. Dla nauki podobna optyka mogłaby się okazać wręcz zbawienna.

Tyle że wszędzie tam, gdzie zapomnimy o etyce, mogą zdarzyć się kłopoty z widzeniem. Dlatego etyka powinna wyznaczać główny kierunek, a na drogowskazie powinien być wykaligrafowany Kantowski imperatyw: człowiek jako cel, a nie środek do celu. MYŚLENIE jako główny cel wyprawy, MECHANICZNOŚĆ jako czasowy, potrzebny w naukowej przygodzie podróży tryb.

Szerokiej drogi!

* * *

ZMIERZCH¹¹

Opadają powieki, opadają myśli znużone wędrówką z nocy w dzień, z dnia w noc. Łąkną bezimpulsywnienia, rozpuszczeniaw przezroczystym śnie. Liliowywidnokrąg kołysz eo ddech, rozpięzchnięte obrazy błędną, głośnie linia podziału. Materia ciemniej jak pomalowane tuszem rzęsy, jedno spojrzenie, drugie...

Jeśli założymy, że wszystko, każda najważniejsza wartość, każdy nieistotny drobiazg, jest zbudowane według prostej zasady fizycznej (plus i minus), która nawiązywałaby do koncepcji Heraklita, okazałoby się, że wszystko i nic może mieć dwie odsłony, dwie odmienne twarze. W tym ujęciu można by MYŚLEĆ za dużo i można by MYŚLEĆ nie dość. Obie postawy, jako odbiegające od środka biegunów, byłyby niewłaściwe (jeśli uznać by równowagę za złoty środek). Myśleniu według tej tezy moglibyśmy przypisać wartość dodatnią, ale i ujemną.

Profesor Tadeusz Kotarbiński, wieloletni nauczyciel akademicki, rektor Uniwersytetu Łódzkiego i wielki przyjaciel studentów, mawiał: „Rozum, gdy się go nadużywa, przestaje być rozumem”¹². Idąc za tą myślą, pokuszę

¹¹ Pełną i interesującą charakterystykę poszczególnych pór dnia i nocy podaje w swoim opracowaniu Anna Brzozowska-Krajka. Zob. [11].

¹² [12, s. 9]

się o stwierdzenie, że coś można PRZEmyślić (forma *przemysleć* jest już zarezerwowana i nie oddaje właściwego znaczenia, tworzę zatem nową), tak jak można przekombinować, przedobrzyć czy przesadzić.

MYŚL to arcydelikatna substancja – potrafi uderzyć do... głowy. Bytowanie myśli na skrajnym biegunie sprawdza się w sztuce i nauce (myśl buduje wtedy upragniony pomnik, utrwala nietrwałego człowieka), ale za ten nadmiar myślenia można słono zapłacić. Píše o tym przejmująco William Styron, amerykański pisarz, laureat nagrody Pulitzera (1968), w utworze *Ciemność widoma. Esej o depresji*¹³.

Geniusz i szaleństwo, z lektury eseju Styrona wylania się zależność oparta na myślach i emocjach jako tkanki obrastające artystów w nadmiarze. Padają znane nazwiska osób nadwrażliwych, cierpiących na depresję – za dużo myślących, za dużo czujących – wśród których można wymienić: Vincenta van Gogha, Virginie Woolf, Sylwii Plath, Ernesta Hemingwaya, Władimira Majakowskiego i wielu innych¹⁴.

Listę zmagających się z problemami psychicznymi dopełniają nazwiska uczonych (np.: Izaak Newton, Albert Einstein, John Nash, Michalina Wisłocka), choć niektórzy znaleźli się w tym towarzystwie jako podejrzani, a nie zdiagnozowani. Kalkę choroby przykładają do ich zachowań i upodobań biografowie.

Wykaz artystów i naukowców zmagających się z szaleństwem, jak górnolotnie określilibyśmy zaburzenia i choroby psychiczne, ciągnie się w nieskończoność¹⁵. Wielkie odkrycia, wielka twórczość, wielka choroba? Postawiony w tym miejscu znak równości byłby wielkim uproszczeniem, pozostaje jednak faktem, że szwedzcy naukowcy odkryli zależność pomiędzy myśleniem kreatywnym a chorobą psychiczną: „(...)osoby kreatywne i schizofrenicy mają na wzgórzu mniej receptorów dopaminy, neuroprzekaźnika układu nagrody, niż zdrowi uczestnicy”¹⁶.

To, co ważne i wartościowe, nie przychodzi łatwo – inaczej byśmy tego nie doceniali. Dotyczy to również nauki, która, nocą i dniem, zasiada na tronie poznania jako wymagająca, a czasem również kapryśna królowa. Nie obiecuje sukcesów, nie daje pewności, za to oczekuje dyscypliny, poświęcenia i wyrzeczeń.

A nagrody?

Może będą wręczone, a może nie...

Bibliografia:

1. Horkheimer M., *Odpowiedzialność i studia*, przeł. H. Walentowicz, [w:] „Kronos” 2011, nr 2.
2. Gajda S., *Styl naukowy*, [w:] *Współczesny język polski*, (red.) Bartmiński J., Lublin 2001.
3. Witosz B., *Naukowy język polski wobec metodologii ponowoczesnej*, [w:] *Oblicza*

13 [13]

14 [Tamże, s. 57]

15 Na poruszany temat polecam również książkę J.A. Kottlera. Zob. [15].

16 [16, s. 169]

полської. *Прzewodnik po stylistyce polskiej*, (red.) Malinowska E., Żydek-Bednarczuk U., Kraków 2013.

4. Hawkins J., Blakeslee S., *Istota inteligencji*, Gliwice 2006.
5. Baran M., Kłos M., *Pokolenie Y – prawdy i mity w kontekście zarządzania pokoleniami*, Warszawa 2014.
6. Van den Bergh J., Behrer M., *Jak kreować marki, które pokocha pokolenie Y*, Warszawa 2012.
7. Baran M., Kłos M., *Pokolenie Y – prawdy i mity w kontekście zarządzania pokoleniami*, Warszawa 2014.
8. Wesoly M., *Heraklit w świetle najnowszych badań*, „Studia Filozoficzne” 1989, nr 7-8, s. 40-47.
9. Tatkiewicz W., *Historia filozofii*, T. 1, Warszawa 1993.
10. Frank V. E., *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, Warszawa 2015.
11. Brzozowska-Krajka A., *Symbolika dobowego cyklu powszedniego w polskim folklorze tradycyjnym*, Lublin 1994.
12. Kotarbiński T., *Myśli i słowa*, Zielona Góra 1991.
13. Styron W., *Ciemność widoma. Esej o depresji*, Warszawa 2012.
14. Styron W., *Ciemność widoma. Esej o depresji*, Warszawa 2012.
15. Kottler J. A., *Boskie szaleństwo. Geniusz i psychoza wielkich twórców*, Warszawa 2007.
16. Nordenbergen K., *Mózg. Twój niezastąpiony narząd rządu*, Warszawa 2018.

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОДУКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗВО

Шамне А. В.,

*доктор психологічних наук,
доцент, професор кафедри психології НУБіП України
Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

Демченко Н. Ю.,

*магістрантка 1 року навчання,
напряму підготовки «Педагогіка вищої школи»
гуманітарно-педагогічного факультету
Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

Проблема розвитку креативності студентської молоді, яка здобуває фах викладача закладу вищої освіти, є однією з ключових проблем сучасної педагогічної психології. Її актуальність зумовлена тим, що сьогоднішня вимагає від майбутніх викладачів креативного способу мислення, адже саме це є запорукою успішного навчання сучасних студентів. Креативний спосіб мислення викладача дає можливість формування знань, умінь та навичок не лише стандартизованими способами, а також за допомогою

творчих методів, форм та засобів, які можуть в повній мірі розкрити зміст навчальної дисципліни та разом з тим розширити світогляд майбутніх фахівців, навчити їх нестандартно мислити тощо.

Теоретичний аналіз досліджень дозволив визначити основні аспекти та напрямки дослідження цієї проблеми: загальні основи феномену креативності (Дж. Гілфорд, В. Моляко, Р. Стернберг, П. Торренс та ін.), механізми креативного мислення (Дж. Гілфорд, В. Моляко, П. Торренс та ін.) тощо. Креативність розглядають як різновид інтелектуальної поведінки (Г. Айзенк, Д. Векслер, Р. Стернберг); як основу інноваційної педагогічної діяльності (Т. Ф. Башина); як чинник формування креативності викладача вищої школи в системі безперервної освіти (О. В. Морозов).

В контексті цих досліджень метою дослідження був аналіз поняття «креативність» та його значення в структурі педагогічної діяльності.

Креативність – це здатність людини відмовитися від стереотипних способів мислення та здатність до руйнування загальноприйнятого, звичайного порядку породження ідей у процесі мислення» (Курочкіна А.Ю., 2009, с. 632). Дж. Гілфорд вважав, що креативність – це здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення. Саме він окреслив різницю між двома типами мисленневих операцій – конвергенцією і дивергенцією. В своїх роботах Дж. Гілфорд охарактеризував операції дивергенції та перетворення, що є безпосередньо основою креативності.

Дивергентним (від лат. *divergentis* – той, що розходить у різні сторони) у психології називають альтернативне мислення, що відбувається у супереч причинно-наслідковим зв'язкам. Дж. Гілфорд виділив основні критерії діагностики креативності: швидкість – кількість ідей, що виникають за одиницю часу; гнучкість – здатність переключатися з однієї ідеї на іншу; оригінальність – здатність виробляти ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих поглядів; здатність до розробки гіпотези; здатність вирішувати проблеми, тобто здатність до аналізу та синтезу (Гілфорд Дж. 1965, с. 443–456).

За теорією креативності Р. Стернберга розвиток творчої активності особистості забезпечується наявністю таких взаємопов'язаних компонентів: *здібності*, які побудовані на основі уміння по-новому бачити проблему, дивергентне мислення, уміння аналізувати й оцінювати ідеї та уміння знаходити абстрактним ідеям практичне застосування; *знання*, спираючись на які людина може перейти до творчої діяльності, креативно використовувати теоретичні відомості на практиці; *особистісні якості*, серед яких найважливішими є уміння долати перепони й невпевненість, виправдано ризикувати; *мотивація*, що допомагає людині зосередитися на творчій роботі; *оточуюче середовище*, оскільки без підтримки середовища креативність не може виявитися і розвиватися (Стернберг Р., Григоренко Е., 1997, с. 186-213).

Український учений В. Моляко визначає креативність як здібність, що відображає глибинну можливість людей створювати оригінальні цінності,

приймати нестандартні рішення. Він виділяє п'ять ознак креативності: оригінальність, фантазію, активність, чіткість, чуттєвість (Моляко В.О., 1989, с. 25).

Багато вчених не визнають факт існування креативності як автономної, універсальної здібності. Вони вважають, що творчість завжди безпосередньо пов'язана з певним видом діяльності. Тобто, на їхню думку, не можна говорити про творчість взагалі: є художня творчість, наукова творчість, технічна творчість та ін. Однак більшість учених схиляються до думки, що природа творчості єдина, а тому і здатність до творчості універсальна.

У процесі дослідження даної проблематики було з'ясовано, що багато вчених вважає креативність обов'язковою характеристикою представників будь якої професії, проте, для педагогічної діяльності це є найважливіший чинник, адже саме викладач ЗВО має можливість надати не лише знання а й розвинути креативність у майбутніх представників різних сфер діяльності.

Креативність в структурі професійної компетентності відображає творчі досягнення педагога на різних етапах професійної діяльності і розуміється як здатність до створення нових професійних продуктів і високих результатів діяльності за рахунок реалізації креативних здібностей особистості. Традиційно креативність розглядають в структурі педагогічного мислення, оскільки творчість необхідна педагогу як для вирішення оперативних педагогічних завдань, пов'язаних з виникненням непередбачених ситуацій і обставин, так і для виконання конструктивно-проективних дій (Морозов А. В., 2004, с.5).

Важливою складовою педагогічної діяльності є впровадження інноваційної педагогічної діяльності, а це можливо лише за умови високої рівня креативності для того, щоб на основі власних знань впроваджувати різні інновації, в основу яких безпосередньо буде покладена неklasична парадигма освіти: забезпечення умов для самовизначення і самореалізації особистості студента; формування дивергентного мислення і здатності отримувати корисну інформацію; забезпечення суб'єкт-суб'єктної, партнерської взаємодії викладача та студента; організації спільної творчої діяльності суб'єктів освітнього процесу.

Згідно з підходом М.М. Кашапова, існують ситуативний і надситуативний рівні педагогічного мислення, які в свою чергу побудовані на основі таких критеріїв сформованості педагогічного мислення: професійна ефективність, професійна результативність, професійна продуктивність і, вищий рівень – професійна зрілість. Саме критерій «професійна зрілість» є вагомим показником того, що вчитель здатен адекватно пізнавати і творчо вирішувати педагогічні проблемні ситуації. Характеристикою педагогічного мислення є також його творчий характер, що зумовлено специфікою педагогічної діяльності. Основними механізмами педагогічного мислення є аналіз педагогічної ситуації; механізм професійної ідентифікації; механізм переходу з ситуативного рівня професійного мислення на надситуативний і

механізм творчої рефлексії (Кашапова М.М., 2006).

У дослідженнях сучасних науковців А. Сисоевої, В. Фрицюк, А. Шадріної, О. Ярошинської, О. Антонової узагальнено різні класифікації особистісних характеристик креативної особистості загалом і представника педагогічної професії зокрема. На думку вчених, креативність педагога – це: здатність особистості до нестандартного, нешаблонного, мислення та творче ставлення до своєї професійної діяльності; здатність особистості виходити за межі заданої ситуації, приймати оригінальні, нестандартні та ефективні рішення, створювати оригінальні цінності; наявність креативного потенціалу є обов'язковою характеристикою представника педагогічної професії (Антонова О.Є. 2012. с.14-41).

Аналіз теоретичних досліджень із проблематики креативності в педагогічній діяльності та розвитку креативності майбутнього педагога ЗВО дозволив нам зробити висновок про те, що креативність є не тільки психологічним, але й педагогічним явищем, тому що від механізмів, які сприяють розвитку креативності, залежить активність особистості та її професійна результативність.

Як показали результати констатувального експерименту у НУБіП України, розвитку креативної компетентності майбутніх викладачів вищої школи сприяє пошук ними нестандартних прийомів вирішення конкретних завдань і аргументів для доведення своєї точки зору; розвиток критичного мислення; створення ситуацій, що містять внутрішню колізію і вимагають від них прийняття творчих рішень. Розвитку креативної компетентності майбутніх викладачів вищої школи сприяє також використання активних методів навчання, наприклад, застосування проблемного методу навчання; рефлексія діяльності викладача тощо.

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУЧАСНИХ ЕСТРАДНИХ ВИДОВИЩАХ

*Деркач Світлана Миколаївна,
канд. мистецтвознавства, професор,
професор кафедри режисури естради
та масових свят Київського національного
університету культури і мистецтв,
засл. діяч мистецтв України
snderkatch@ukr.net*

Мистецтво естради, котре опинилося на межі між мистецтвом театру та сучасним простором шоу-бізнесу, на сучасному етапі розвитку української

культури, повинне одночасно задовольняти функціональні потреби обох згаданих сфер суспільної діяльності: мати художню цінність продуктів творчої діяльності, а також створювати видовищний ефект у свідомості глядача, який є не тільки співучасником дії, він повністю проникає у всі сфери та етапи створення естрадного видовища. Саме тому досягнути максимального видовищного ефекту у практичному сенсі видається доволі складно.

В арсеналі естради сценографія стає одним із рухомих дієвих образних засобів вираження. На даний момент новітні технології переважно налаштовані на реформацію візуального образу, котрий виводить їх в окрему категорію мистецтва. Але використання їх в постановочному процесі багато в чому виправдано, тому що дія стає насамперед універсальною на шляху створення естрадного видовища.

До теми сценічної техніки та технологій звертались науковці (Т. Астаф'єва, В. Базанов, В. Ігнатов, Л. Михайлов, В. Ривін, К. Уінслоу та ін.). Ця проблематика стає об'єктом дослідження українських дослідників (А. Доколова, М. Крипчук, О. Лішафай, А. Попова, К. Юдова-Романова та ін.).

Однак, як вважає автор дослідження, проблемі використання новітніх технологій в сучасному естрадному видовищі приділяється недостатня увага. Бракує системного мистецтвознавчого дослідження.

Сучасні естрадні режисери-постановники воліють створювати саме «медійні» дії, завойовуючи інтерес публіки. Інноваційні технології в рішенні світлових і звукових інсталяцій, в костюмах і декораціях, спецефектах не лише забезпечують видовищність образів, але і в першу чергу, супроводжують підтримку емоційного середовища постановки, яке органічно супроводжує акторів і глядачів. Сьогодні режисерам-постановникам доступна широка палітра спектру технологічного обладнання: системи освітлення і звукового оформлення, відеопроєкції, зображення і меппінгу. Як вважають деякі дослідники «набуває великого попиту використання у масових шоу візуальних засобів виразності. Серед них – різноманітні екрани < ... > і система безекранної інтерактивної відеопроєкції» [2, с. 80].

Безумовно, використання медіаінструментів сценографами впливає на стиль художнього образу мислення. Так само як художник в пошуках ширшої палітри засобів виразності впливає на прогрес і розвиток образотворчих можливостей технологій.

Розвитку сучасної сценографії сприяли досягнення нових інформаційних технологій, які дозволяють створити новий художній синтез в сценографічних рішеннях. Домінуючим засобом виразності сьогодні стають світлове оформлення, використання різних екранів і відеопроєкцій, керованих комп'ютерними системами. Завдяки ним створюється певна атмосфера, необхідна по ходу сценічної дії. Динамічна кольорово-світлова партитура дозволяє простежити найтонші відтінки емоційно-сміслові

структури художнього образу. Але така творча робота вимагає відповідної технічної оснащеності майданчика. Таким чином, сьогодні новітні режисерські технології мають величезний вплив на розвиток естради як виду мистецтва: з'являються унікальні форми видовищ, нові спеціальності, специфічні технології постановочної творчості.

У XXI ст. уявлення про мистецтво сценографії достатньо змінилося. Вона знаходиться на новому етапі розвитку, який можна охарактеризувати як етап інноваційного оформлення сценічного простору. Сучасний процес глобалізації руйнує традиційні стереотипи уявлення про естрадні форми.

Сучасна естрада змушена сьогодні вирішувати одне з основних завдань, яке поставила перед нею глобалізація культури – необхідність поєднати високотехнологічну цивілізацію і співіснування в ній традиційних форм культури. У художньому просторі розвиток інформаційних (мультимедійних, проєкційних, аудіовізуальних) технологій відбувається дуже динамічно, вони стають затребуваними багатьма видами мистецтва. Нові технології в більшій мірі орієнтовані на створення візуальних образів.

Сьогодні естрадні постановники воліють завойовувати інтерес глядачів «медійною» сценографією. Сценографи використовують в своїх декораціях різні технічні, інтерактивні засоби виразності, що часто робить декорацію самостійним художнім твором. Така декорація може існувати в дійстві окремо від акторів, а інколи навіть формувати саме видовище.

В сучасних естрадних постановках широко використовуються відеопроєкції, електронні декорації з мультимедійними екранами, безліч світлових спецефектів, світлодіодні костюми, конструктивні елементи і майданчики з дистанційним управлінням. Сьогодні комп'ютерна графіка перетворилася в широкодоступний інструмент сценографа. Нині застосування передових технологій на естраді є невід'ємною умовою її популярності та існування взагалі.

Незважаючи на те, що постмодернізм передбачає відмову від будь-якої традиції, будь-якого загальноновизнаного авторитету, будь-якої системи поглядів, в сучасному естрадному мистецтві відбувається синтез традиційних технологій (виробництво жорстких та м'яких декорацій, живопис аніліновими і акриловими фарбами на традиційних матеріалах, аплікація, художні скульптурні роботи для виготовлення деталей декорацій, бутафорії – меблів та реквізиту) – з сучасними мультимедійними технологіями: світлодіодні табло, проєкційні натяжні екрани, плазмові панелі з різними діагоналями, мультифункціональні світлові прилади, інтерактивна підлога, інтерактивне скло.

Сучасні режисери та сценографи намагаються розкрити нові можливості технологій для збагачення вербальної ідеї. Наприклад, технологія відеомепінга використовується для створення ілюзії тривимірного віртуального простору, в якому можна легко створювати і змінювати один антураж на інший без використання складних і дорогих декорацій. На відміну від традиційного інтер'єру в цьому артисти повинні

займати задалегідь продумані місця всередині світлових проєкцій, приблизно так, як у кіно. Це потрібно для того, щоб вони не губилися в світлових потоках і візуально сприймалися глядачами в залі. Як вважає А. Доколова, «звертаючись до сучасного етапу розвитку аудіовізуального мистецтва < ... > ще одним вектором < ... > можна назвати мультимедійну сценографію, тобто використання технологій мультимедіа та засобів комп'ютерної графіки [1, с. 123].

Комп'ютерне моделювання сценографії дозволяє коригувати початковий художній задум і особливості його втілення. Завдяки використанню синтезу технологій в сценографії постановочний процес набуває нової якості, стає винахідливішим, точнішим у виборі методів створення художньої форми естрадного видовища, стає досконалішим, отримуючи можливість комплексного вирішення постановочних завдань.

Робота на межі естради, театру і кіно створює прецедент нового жанрового явища. Від артистів вимагається специфічний підхід до сценічної дії в штучно заданому середовищі. Якщо традиційні декорації дозволяють відчувати сценічний простір, як звичне середовище існування, то відеомеппінг, миттєво змінює один простір на інший, створює чіткі асоціації з кліповою свідомістю сучасної людини.

Отже, сьогодні використання можливостей нових технологій на естраді є невід'ємною частиною і запорукою успішного здійснення постановки. Технологія займає усе більш значне місце в процесі розробки сценічного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доколова А. С. 3D mapping як сучасне візуальне мистецтво. Культурологічний альманах. Вінниця : ТВОРИ, 2018. Вип. 10. С. 122 – 125.
2. Крипчук М. В., Єгорова Н. П. Проблеми використання технічних засобів у сучасних шоу-програмах. Гуманітарний корпус. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. Вип. 17. С. 79 – 81.

ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Ляшенко Олексій Андрійович

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри теоретичної та
консультативної психології
НПУ імені М.П. Драгономава*

Достатня Олександра Андріївна
*студентка 2 курсу, 22 МГПС групи
спеціальності «Психологія»*

Проблема самовизначення в наш час набуває особливого значення. Самовизначення має ціннісно-сміслову природу, яка впливає на досягнення певного рівня включеності особистості у систему соціальних взаємин, на основі якого виробляються вимоги до особистості в її майбутній професії.

Юнацький вік - період, в якому відбуваються найбільш значні зміни в психіці особистості. Цей вік характеризується активним ростом самосвідомості, що пов'язано із розвитком особистісної рефлексії. Юнак поглиблено вивчає себе, свої взаємостосунки з оточуючими, власні можливості і домагання, свої сильні і слабкі сторони, збагачуючи самосвідомість новим матеріалом. Така рефлексія протягається з минулого в майбутнє, тобто з'єднує його переживання про себе в дитинстві з його очікуваннями від себе в дорослому житті. Юнак постійно аналізує навколишній світ, інших людей, самого себе і навіть власну рефлексію. Саме тому, особливості цього вікового періоду, відповідно до поглядів В.І. Слободчикової і Г.А. Цукермана, визначаються формуванням нового типу пізнавальних інтересів, які призводять до виникнення внутрішньої рефлексії [2,3].

Професійне самовизначення є значущим компонентом професійного розвитку особистості в юнацькому віці та виступає критерієм професійного становлення як однієї із форм особистісного розвитку. Це утворення розглядається як перший в житті старшокласників значущий та серйозний вибір та важлива характеристика соціально-психологічної зрілості особистості. Старшокласнику, закінчуючи шкільне навчання, необхідно визначити подальший життєвий шлях та розпочати процес професійного самовизначення, який відбувається протягом чотирьох етапів. Перший – відбувається у вигляді дитячої гри, в ході якої діти приймають на себе різні професійні ролі і програють окремі елементи пов'язані з їх тим чи іншим шаблоном поведінки. Другий етап підліткових фантазій відбувається тоді, коли старшокласники дивляться на себе у мріях як на представника обраної майбутньої професії. Третій етап, який охоплює весь підлітковий

та юнацький вік, визначає попередній вибір професії. Різні види діяльності в юнацькому віці оцінюються та сортуються з точки зору інтересів та захоплень старшокласника. Останній, четвертий етап - це безпосередній вибір професії, який включає два головні компоненти: визначення рівня кваліфікації майбутньої праці та тривалості необхідної підготовки до нього, тобто вибір конкретної спеціальності [5].

Водночас, юнацьке самовизначення має комплексний характер, так як розповсюджується не тільки на професійну сферу (вибір майбутньої трудової діяльності), а й на сімейну (вибір шлюбного партнера, створення сім'ї), громадянську (активна соціальна позиція, вибір друзів) тощо.

Проаналізувавши дослідження [1,3,6,7,8], спрямовані на вивчення професійного самовизначення у юнацькому віці, ми змогли визначити основні чинники становлення професійного самовизначення юнаків та поділити їх на групи: зовнішні, пов'язані з впливом соціуму, та внутрішні, які залежать від особистісних психологічних якостей. Важлива роль у першій групі відводиться сім'ї. Батьки різними способами здійснюють свій вплив: стимулюють до прямого успадкування власної професії дітьми або продовження сімейного бізнесу. Вони впливають, навчаючи своєї професії, стимулюючи відповідні інтереси у дітей з самого раннього віку, впливаючи своєю сімейною атмосферою.

Другим важливим чинником визначення бажаної професії є позиція близьких друзів, товаришів та однокасинок. Більшість молодих людей погоджують свої професійні плани і з батьками, і з друзями (під впливом товаришів можуть за компанію обрати той чи інший навчальний заклад).

Також на професійний вибір юнаків впливають вчителі в старших класах. Педагоги можуть побачити задатки і схильності школяра та спрямувати до вибору певної професії або зацікавити власними прикладом до певної дисципліни.

Досить актуальним є вплив наявності навчальних закладів на території проживання майбутніх абітурієнтів. Часто в невеликих містах і тим більше в сільській місцевості немає достатнього спектра навчальних закладів, а отже більшість юнаків будуть вузько орієнтовані.

Не останню роль займає і престижність певної спеціальності. З цим пов'язаний вибір старшокласниками «модних» спеціальностей, які не завжди є затребуваними на ринку праці. Окремо варто звернути увагу на малу проінформованість учнів старших класів про особливості кожної професії, професійні вимоги, обов'язки ін. Водночас, статево-рольові стереотипи можуть сприяти тому, що юнаки проявляють більший інтерес до науково-технічних дисциплін, а дівчата більш схильні до сфери мистецтва або обслуговування.

До групи внутрішніх чинників становлення професійного самовизначення особистості в юнацькому віці можна віднести:

- здібності, спрямованість, що допомагають учню в тій чи іншій діяльності, сприяють знаходженню ефективних способів вирішення

поставлених завдань та породжують особливий інтерес до виконуваної діяльності. Багато юнаків роблять нереалістичні вибори, мріють про високопрестижні професії, для яких у них немає необхідних задатків. Однак, інтерес та мотивація впливають на досягнення успіху на обраному професійному шляху не в меншій мірі, ніж здібності;

- інтернальний локус контролю — суб'єктивне сприйняття відповідальності за події, які відбуваються в житті особистості, результати своїх дій та професійний вибір;

- рівень самооцінки, який відображає ступінь розвитку почуття самоповаги, відчуття особистої цінності і позитивного самоставлення до себе. Самоцінку співвідносять із мірою впевненості у собі, із «силою Я», що пов'язана з рівнем розвитку вольових якостей та емоційної стабільності. Чим адекватніше юнаки будуть оцінювати свої можливості, тим краще це буде впливати на становлення професійного самовизначення;

- рівень домагань, що відображається в розумінні своїх можливостей, актуальних установок, цінностей особистості, тобто того, що для юнака має першочергове значення в даний період життя. Ситуація будь-якого життєвого вибору передбачає вплив не тільки особистої думки, але і різних зовнішніх факторів;

- рівень мотивації до навчальної діяльності, який пов'язаний зі співвіднесенням мотивів та мети навчальної діяльності. На основі цілеспрямованості можливі реалізація актуальних і народження нових мотивів професійного навчання;

- зацікавленість у майбутній професії, яка характеризується усвідомленою потребою в адекватному виборі професії та проявляється у вигляді набутої активності;

- гендерн-статеві відмінності юнаків проявляються в тому, що жінки віддають перевагу роботі з людьми і надають великого значення якості виробничих відносин, тоді як чоловіки надають великого значення свободі і автономії діяльності; для дівчат характерні — об'єднання стереотипно «жіночих» цінностей життя (світ і ієрархія соціальних відносин). Вибір юнаків дозволяє припустити формування двох різних типів чоловічої самоідентифікації. Перший з яких орієнтований на традиційний стереотип чоловіка, який включає відвагу, натиск, боротьбу, а другий включає нейтральні, незалежні від статі характеристики. Хлопці та дівчата подібним чином визначають ведучі та неприйнятні життєві установки, однак сам профіль життєвих пріоритетів трохи видозмінюється в залежності не тільки від статі, а й вибору професії. Порівняння між профілем фемінних і маскуліних якостей для старшокласниць, які обрали стереотипно «жіночі» (психологія і соціальна робота) або більш «чоловічі» (інформатика або бізнес) спеціальності, також вказує на зв'язок особистісних властивостей і віддається перевага стилю життя; більшість юнаків обирають професії, відповідні їх гендерної ролі;

- рівень рефлексивності як ключовим чинник становлення

професійного самовизначення. В процесі розвитку особистості рефлексія виступає на різних рівнях і в різних формах. Як властивість індивіда, рефлексивність є здатністю відобразити не лише свій образ «Я», а й усвідомлювати сутність своєї взаємодії з іншими людьми. В міжособистісних стосунках рефлексія виступає важливим компонентом моральності поведінки індивіда.

На нашу думку, одним з найважливіших чинників становлення професійного самовизначення юнаків є рефлексивність. Саме розвиток цього утворення, на думку О.А. Ляшенка, визначає розвиток більшості вищезгаданих чинників, зокрема самооцінки, ціннісних мотивацій, усвідомленні власних здібностей та постановці адекватних цілей у професійному розвитку. Водночас розвиток цього утворення стимулює становлення власної суб'єктності юнака, а отже і власного свідомого вибору професії [4].

Важливість створення рефлексивного середовища згадується в роботах І. М. Семенова. Він вважає, що рефлексивне середовище пов'язане з відкриттям, включенням для осмислення і переосмислення всіх компонентів діяльності: предметно-інтелектуального, організаційно-регулятивного, комунікативно-кооперативного, особистісно-мотиваційного, що створює актуальне поле для свідомого вибору перспектив в плані цінностей, смислів, форм і засобів самореалізації та саморозвитку, дає можливість виробити унікальний спосіб життєтворчості, випробувати його та виявити власний конструктивний потенціал [2, 5].

Оволодіння рефлексією як здатністю до критичного самоаналізу збагачує Я-концепцію людини. Спостерігаючи себе в різних ситуаціях та оцінюючи свої можливості й здібності, порівнюючи себе зі значущими іншими людьми, особистість краще усвідомлює свої сильні і слабкі сторони, індивідуальні особливості своєї особистості. Придбаний в рефлексії досвід самопізнання збагачує і розширює уявлення людини про саму себе. Це дозволяє їй будувати більш адекватні її можливостям цілі на майбутнє.

Проведений нами теоретичний аналіз наукової літератури показав, що на розвиток професійного самовизначення впливає багато чинників, а головне для юнаків у цей період знайти власне бачення майбутньої професії. Серед основних чинників та умов свідомого професійного самовизначення варто виділити наявність можливості вивчати світ професій; здатність адекватно оцінювати свої якості при виборі професії; можливість формувати адекватну оцінку ситуації вибору професії та індивідуальну ієрархію мотивів. Водночас окремим фактором успішного самовизначення у юнацьковій віці є вміння юнака рефлексувати власну поведінку, вміння та здібності та розуміння причин надання переваги певним спеціальностям.

Таким чином можна стверджувати, що потрібна цілеспрямована соціально-психологічна підтримка молодим людям, які переживають труднощі в становленні професійного самовизначення. Така підтримка передбачає розвиток рефлексії, формування стійкої позитивної самооцінки,

підвищенню рівня самоствалення, розширенню знань про свої особистісні якості, здібності та переосмислення власного професійного буття.

Список використаної літератури:

1. Йовайша Л.А. Проблемы профессиональной ориентации школьников: Пер. с лит. – М.: Педагогика, 1983. – 128 с.
2. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики // Психологический журнал, 2003. – Т. 24. – № 5. – 45–57 с.
3. Климов Е.А. М Психология профессионального самоопределения.: Академия, 2004 - 304 с.
4. Ляшенко, О. А. Розвиток рефлексивності як чинника становлення психологічної позиції рівності майбутніх викладачів / О. А. Ляшенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки : зб. наук. праць. - Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. - Вип. 6 (51). - С. 190-196.
5. Разина Т.В. Рефлексия в педагогическом мышлении / Психология профессионального педагогического мышления / Под. ред. М. М. Кашапова. –М.: Институт психологии РАН, 2003. – С. 233 – 282.
6. Побірченко Н.А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності.: Дис. докт. психол. наук / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2000. – 456 с.
7. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М.; Воронеж, НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
8. Формирование личности старшеклассника / Под ред. И.Ф. Дубровиной. – М: Педагогика, 1989. – 168 с.

MIESZKAŃCY LIBII W RELACJI PODRÓŻNICZEJ KAZIMIERZA NOWAKA

Mgr Izabela Dudek

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w

Częstochowie

Izabela_dudek@onet.pl

Promotor: Prof. dr hab. Andrzej Stroynowski

Celem niniejszego artykułu jest opisanie mieszkańców Libii w relacjach polskiego podróżnika Kazimierza Nowaka¹.

Nowak, przemierzając kontynent afrykański, spotkał wielu ludzi o odmiennych od jego poglądach, innej kulturze, innym kolorze skóry, miał też kontakty z białymi. Ich efekty ukazał w listach wysłanych do kraju.

W *Prologu* książki opracowanej przez Łukasza Wierzbickiego można przeczytać:

Przeczytałem wszystko, co tylko było mi dostępne, po czym w roku 1931 powróciłem na Czarny Ląd i ruszyłem w jego głąb swoim własnym szlakiem. [...] Poruszanie się pieszo, na rowerze, konno, łodzią i wielbłędami dało mi możność omijania dróg turystycznych, będących swego rodzaju wystawą, na której znajdzie się tylko to, czym wystawca pragnie przybyśa oczarować².

Pod względem nabytej wiedzy o krainach, które przyszło mu przemierzać, z pewnością był dobrze przygotowany. Tym bardziej, że nie był to jego pierwszy kontakt z Afryką. W artykule Piotra Tomzy zatytułowanym *Fenomen Kazimierza Nowaka, czyli o Afryce nowocześnie* znajduje się informacja, iż od 1924 r. podróżnik zarabkował przesyłając do gazet³ korespondencję i zdjęcia. W 1928 r. przebywał w Afryce Północnej. Śmiało można powiedzieć, że nieznanymi do tej pory kontynent rozpalili jego wyobraźnię. Szybko poczynił starania, by zrealizować pomysł przemierzenia Afryki na rowerze⁴. Jaki jednak obraz Afryki pozostał w jego reportażach? Odpowiedź podał już w *Prologu*:

[...] odkrywałem co dzień inną Afrykę – biedną, szarą, czarną, brudną bez granic⁵.

1 Szerzej zob: I.Dudek, „Obraz „Innego” w pracy Kazimierza Nowaka *Rowerem i pieszo przez Czarny Ląd. Listy z podróży afrykańskiej z lat 1931–1936 na przykładzie Konga Belgijskiego*”: został tam przedstawiony życiorys podróżnika „Zeszyty Historyczne” (Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie) 2017, t.16, s. 385-399.

2 K. Nowak, *Rowerem i pieszo przez Czarny Ląd Listy z podróży afrykańskiej z lat 1931-1936*, wyd. VII, Wydawnictwo Sorus, Poznań 2013, s. 23-24.

3 Piotr Tomza nie podał tytułów pism, które drukowały teksty Kazimierza Nowaka.

4 P. Tomza, *Fenomen Kazimierza Nowaka, czyli o Afryce nowocześnie*, „Afryka”. Wydanie specjalne, Polskie Towarzystwo Afrykanistyczne, Szczecin 2012, s. 98.

5 Tamże, s. 23.

Najbardziej interesowali go ludzie, którzy zamieszkiwali kontynent afrykański. I o nich głównie można przeczytać w jego reportażach. Nawet jeśli Nowak opisywał miasto czy wioskę, to przede wszystkim w jego tekstach widać ich mieszkańców.

Arabowie, Arabo-Berberowie, Żydzi i Murzyni (potomkowie dawnych niewolników), Berberowie, Tuaregowie, Abisyńczycy służący w wojsku włoskim, Beduini, Włosi, Grecy, Polacy (!), Sanussi to mieszkańcy Libii lat trzydziestych XX w.

Trypolis było pierwszym miejscem, w którym Nowak zetknął się z całkowitą innością otoczenia jego mieszkańcami. Nowoczesne, prężnie rozwijające się miasto, lecz jego stare dzielnice o wiele bardziej pociągały podróżnika niż te o europejskim wyglądzie:

[...] skierowałem swe kroki ku starej części, pełnej wąskich uliczek, splełanych w labirynt, po którym godzinami można błądzić. Pełno tu meczetów, składów, pracowni, nieopisany zgłęb i gwar, tłumy Arabów, Arabo-Berberów, Żydów i potomków dawnych niewolników – Murzynów o dużej domieszce krwi arabskiej. Od czasu do czasu chyłkiem przemknie kobita arabska spoglądająca ciekawie zza zasłony jednym tylko okiem lub majestatycznym krokiem przejdzie strojna otyła Żydówka⁶.

Inne miasto, inni ludzie. Kazimierz Nowak zauważył przedstawicieli różnych narodów, głównie mężczyzn, skoro napisał, że „chyłkiem przemknie kobieta arabska”. W kulturze arabskiej rolą kobiety jest być żoną i matką, więc z tego względu w Koranie zapisany jest nakaz okazywania im najwyższego szacunku. Jednak jest ona całkowicie uzależniona od mężczyzn i winna im okazywać absolutne posłuszeństwo. Wyraża się ono m.in. w stroju. W wielu krajach islamskich musi całkowicie osłaniać swe ciało. Jak podają Michał Madej i Zbigniew Pasek ów zwyczaj jest bardzo stary, sięga daleko wstecz, zanim jeszcze powstała tradycja muzułmańska⁷. Analizując króciutki opis wyglądu Arabek, można przypuszczać, że Nowak widział kobiety noszące czador⁸. Przeciwnieństwem Arabek były wystrojone obwieszone złotą biżuterią Żydówki chodzące swobodnie po ulicach. I w tym przypadku widać opozycję wobec tego co bliskie i znane.

Zainteresowanie Nowaka wzbudziła możliwość spędzenia choć kilku chwil z rodakiem:

6 K. Nowak, dz. cyt., s. 30.

7 M. Madej, Z. Pasek, *Kulturowe i prawne aspekty kontrowersji wokół chusty muzułmańskiej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, t. 15, 2012, s. 185-186, [źródło:] http://www.wh.agh.pl/zpasek/wp-content/08_michal-madej-zbigniew-pasek-1.pdf, dostęp: 06.05.2015.

8 Tamże, s. 187. Jest to rodzaj chusty przytrzymywanej rękami od wewnątrz. Pozwala na osłonięcie prawie całej sylwetki łącznie z twarzą tak, by można było przynajmniej jednym okiem widzieć otoczenie.

Przechadzając się krętymi uliczkami, ujrzałem na jednym z domów osobiwy napis „Fratelli Gadziński”. Nie namyślając się długo przekroczyłem bramę. [...] niebawem już gawędziłem z sympatycznym Polakiem urodzonym tu, w Trypolisie. [...] Niestety porozumiewać mogliśmy się tylko w języku włoskim⁹.

Ów człowiek był potomkiem powstańca z 1863 r., którego los rzucił aż do Afryki. Nie mówił jednak po polsku. Nieznane są przyczyny, dla których ojciec nie nauczył go języka przodków. W tym fragmencie reportażu bardzo wyraźnie widać sympatię Kazimierza Nowaka do niego, a z drugiej strony też współczucie. Z pewnością także sposób życia tego mężczyzny różnił się od znanych polskiemu podróżnikowi wzorów – oderwanie od Europy i Polski musiało spowodować zmiany, mimo kontaktów handlowych z Europejczykami.

Kazimierz Nowak poznał w Trypolitanii Włochów i podziwiał ich rozmach i energię. Ze strony gubernatora Trypolitanii gen. Pietro Badoglio spotkał się z uprzejmością, nie miał kłopotów z uzyskaniem pozwolenia na swobodne poruszanie się po kraju. Co więcej radiotelegramy zawiadomiły komendy wojskowe o jego podróży i obligowały komendantów do udzielania mu wszelkiej pomocy¹⁰. Jednak już na wybrzeżu zauważył inne oblicze włoskich kolonizatorów:

Tubylcy, gdy ich spytać o obecny stan rzeczy, są zadowoleni, ci niezadowoleni bowiem nie mają już głosu. Zaslali szkieletami Góry Czerwone oraz okoliczne pustynie i stepy podczas krwawej wojny minionych lat¹¹. Ocaleli z rzezi Beduini pracują dziś karnie przy budowie szos, szkół czy szpitali, nocą zaś bagnety zdobywców do obozowiska ich zapędzają, gdzie wokół zasieków z drutów kolczastych patrole czarnych żołnierzy maszerują i w każdej chwili gotowe do strzału karabiny polyskują w świetle księżyca¹².

Jak napisał P. Tomza:

Na tle białych podróżników przemierzających Afrykę w pierwszej połowie XX wieku był ewenementem: obca była mu pogarda dla „dzikich” i przekonanie o wyższości cywilizacji europejskiej. O kolonizacji kulturowej kontynentu i „brzemieniu białego człowieka” miał zresztą jak najgorsze zdanie¹³.

Z obozem internowanych Beduinów zetknął się podążając wybrzeżem Cyrenajki w okolicach Agheila, które poznał, gdy był zmuszony udać się do

9 Tamże, s. 30.

10 Tamże, s. 32.

11 Mowa o wojnie, która wybuchła w 1911 r. – Włochy zbrojnie upomniały się o kolonie tureckie w Afryce: Trypolitanie i Cyrenajkę. Opór stawiała miejscowa ludność. Wojna zakończyła się w 1912 r. 15 października w Ouchy koło Lozanny został podpisany pokój, Trypolitania i Cyrenajka przypadła Włochom. Patrz: L. Molendowski, *Za nowe imperium rzymskie! Włoskie jednostki kolonialne i sojusznicze w latach 1935-1943 (cz. I)*, [źródło:] <http://histmag.org/Za-nowe-imperium-rzymskie-Wloskie-jednostki-kolonialne-i-sojusznicze-w-latach-1935-43-cz.-I-1499>, dostęp: 30.11.2015.

12 K. Nowak, dz. cyt., s. 33.

13 P. Tomza, dz. cyt., s. 107.

Komendy Strefy (jego samotna podróż wywołała konsternację żandarmerii, a to spowodowało opóźnienia w planach Nowaka). Wrażenie było następujące:

Na nadmorskim piasku stały długimi szeregami rozpięte postrzępione namioty. Panował trudny do opisanego zgiełk, bo nie tylko ludzie ten obóz zamieszkiwali, ale i cały ich inwentarz, jaki nie zmarniał w długim marszu z gór Gebel el Akhdar, gdzie poprzednio koczowali. [...]

Przywyklszy do bezkresnej pustynnej wolności, potrafiłem zrozumieć cierpienia tych koczowników i mękę, jaka im szarpie serce na widok otaczających ich kołających drutów. W obliczu nieszczęścia zamkniętych wraz z całym swym dobytkiem w obozie rodzin poczułem ścisk w piersi. Odwróciłem rower i zdecydowałem się iść dalej, nie zatrzymując się w Agheila¹⁴.

W oazie Maradah poznał włoskiego lekarza przybyłego do Afryki z Rzymu. Polskiemu podróżnikowi groziła utrata wzroku. Chorobę oczu wywołało słońce odbijające się od pisków Sahary. Okulista uratował mu wzrok. Ponadto podarował czarne okulary, by chronił oczy, za co K.Nowak był mu dożgonnie wdzięczny.

Benghazi, które podobnie jak Agheila odwiedził już wcześniej podczas załatwiania pozwolenia na dalszą podróż, teraz przywitało go zgiełkiem, którego uszy Europejczyka nie są w stanie wytrzymać. Ponadto pogon za pieniędzmi wszystkich nacji, które zauważył w mieście, dla człowieka o niewielkich potrzebach była niezrozumiała. Trudno nie zauważyć, że nie był zbudowany postawą Europejczyków, na których zwrócił uwagę. Stwierdził:

Nikt z Europejczyków nie mieszka tu na stałe. Każdy okręt przynosi nowych, chętnych wrażeń „osadników”, zabierając z powrotem starych, zmęczonych życiem kolonialnym, z których lwia część wraca do kraju na wpół zjedzona przez szalejące choroby weneryczne. Nie sposób opisać panującej tu rozpusty i rozluźnienia obyczajów zarówno wśród tubylców, jak i ludności napływowej¹⁵.

Nie pochwalał szukania wrażeń tego rodzaju z powodu nudy czy monotonii życia, dlatego użył cudzysłowu pisząc wyraz osadników. Nowak nie miał czasu na nudę, zajmowało go wszystko. Podróż na drugi koniec świata dla uciech cielesnych lub ucieczki od nudy w domu była dla niego bezsensowna.

Niezwykle interesujący dla Nowaka był Fort Nalut. Zachwyciło go podziemne miasto Berberów i prawie sześćsetletni zamek:

Oryginalny brakiem stylu, budowany przez setki rodzin komórka nad komórką, wysoko strzelający w niebiosa, okien pozbawiony. Warowny ten spichlerz służy do przechowywania zapasów jęczmienia, traw, daktyli i oliwy oraz sprzętów i dobytku okolicznych Berberów¹⁶.

Jadąc przez Saharę obserwował koczowników odprawiających obrzęd przywołania deszczu:

Czarne żony koczowników obnoszą po polach upięte na drewnianym krzyżu szaty, by w ten

14 K. Nowak, dz. cyt., s. 64.

15 Z. Nowak, dz. cyt., s. 65.

16 Tamże, s. 34.

sposób uprosić dobre duchy o życiodajny dla posianego ziarna deszcz¹⁷.

Rytułał był dla Nowaka ciekawostką etnograficzną. Jak wiadomo, był przygotowany merytorycznie, nie dziwi więc pewność, iż to co zobaczył, to wspomniany obrzęd. Beduini zamieszkujący pustynię (a deszcze padają tu raz na kilka lat) są wyznawcami islamu, pięć razy dziennie w pokornej modlitwie do Allaha proszą o deszcz¹⁸. Fakt dokonywania przez kobiety określonych czynności w celu sprowadzenia dżdżu w połączeniu z wyznawaniem religii mahometańskiej nie był najwyraźniej dla podróżnika czymś niezwykłym, skoro nie wyrażał zdziwienia na widok opisanych zachowań. Raczej współczuł doli tych ludzi. Jednocześnie jakby godząc się z nieuniknionym, stwierdzał, że w razie braku deszczu muszą żywić się korzeniami traw, a jeśli ktoś umrze z powodu panującego w czasie suszy głodu, sąsiedzi pochowają go i wrócą do swych zwykłych zajęć¹⁹. Śmierć jest częścią istnienia, a więc jest nieunikniona. Beduin nie rozpacza nad zmarłym pobratymcem.

Opisując wrażenia, jakich doznał nocą na Saharze, zbudowany był pobożnością Tuaregów. Wzbudziła ona jego wielki szacunek i niemal mistyczne odczucia:

Tuareg – syn Sahary, człowiek niewykształcony, którego świat cywilizowany nie uważa nawet za człowieka, w nocie saharyjskie mówił do mnie: „Słyszysz, pustynia się modli...”, a potem umywszy piaskiem, który tu wodę zastępuje, ręce i Koranem przepisane części ciała, padał na kolana i korne słowa pieśni do Allacha płynęły z piersi biedaka-koczownika.

I zda się wtedy, że słychać rozkołysane serce dzwonów, których echo idzie poprzez świat cały, tam z kościółka, w którym modliłem się tak często²⁰.

Obok pobożności Nowak wskazuje wielką wrażliwość mieszkańców pustyni. Wrażliwość, którą tzw. cywilizowane społeczeństwa niemal zatraciły. Tuaregowie kochają pustynię, czczą ją, szanują i widzą jej cuda.

Wspominając w reportażach Tuaregów, przyznawał, że kontakty z nimi były pouczające²¹. Podobnie spotkania z Beduinami:

Pewnego wieczoru popijałem dobrze osłodzoną herbatę z ziół w towarzystwie Beduinów, którzy wędrowali pod wodzą Ali Ben Geida. Był to stary wilk pustyni i znał Saharę doskonale, a tak znakomicie wyrysowywał mapy na wygładzonym dłonią piasku, że kopiując je w notesie, miałem później bezcenne drogowskazy w pustyni, która w południowym kierunku od oazy Gadames jest dzika, groźna, pozbawiona dróg i trudna do wdrówki, jej mapy zaś są niedokładne, że polegać na nich ani trochę nie można²².

17 K. Nowak, dz. cyt., s. 36.

18 Tamże, s. 36.

19 Tamże, s. 36.

20 Tamże, s. 36.

21 Tamże, s. 41.

22 Tamże, s. 41.

Stosunki między Europejczykami a Beduinami były zbyt napięte, mimo iż wojna o kolonie tureckie w Afryce zakończyła się w 1912 r., więc bardzo wątpliwe, by Europejczycy chcieli korzystać z wiedzy miejscowej ludności. Można także przypuszczać, że Beduini i Tuaregowie niechętnie dzielili się informacjami o szlakach pustynnych, skrótach, charakterystycznych ukształtowaniach terenu. Łatwiej było samotnemu podróżnikowi wypytać spotkanych na pustyni lub w oazie tubylców o drogę, niż kartografom legitymującym się poleceniem rządu włoskiego.

Berberów i Tuaregów w swoich tekstach Nowak przedstawiał z jak najlepszej strony, ale zalecał przestrzeganie przyjętych na pustyni zwyczajów:

Pustynia zbliża ludzi, a prawo braterstwa sięga tu granic nieznanych w Europie. Prawa pustyni są niepisane, ale żywe, i biada temu, kto je złamie²³.

Istotną sprawą w podróży po nieznanach krainach jest znajomość języka, którym posługują się ich mieszkańcy. Jak napisał K. Nowak:

Znajomość języka jest kluczem do dusz ludzkich, a tym samym zabezpiecza przed zatargami, które dla wielu podróżników stały się powodem śmierci²⁴.

Polak znał język włoski, także arabski (przynajmniej na tyle, by się porozumieć), stykając się z Tuaregami nauczył się trochę ich narzecza²⁵. Znajomość geografii i języków pomogła mu przetrwać trudy podróży i uniknąć wielu nieprzyjemnych sytuacji.

Tuaregowie, których spotykał byli biedni, ale skromni i uczciwi. Nowak uważał, że to szczęśliwi ludzie – ich domem były namioty, ale z nimi byli ich bliscy i pomimo wielkiej biedy, dziękowali Allahowi za to, co mają. Podziw dla tych ludzi i wdzięczność za udzielaną pomoc i informacje podyktowała podróżnikowi słowa:

Piękna jest Afryka, mili i sympatyczni Tuaregowie, ich brudu nie widzę, bez obrzydzenia jem wspólnie z nimi kaszę rękoma z jednej misy²⁶.

W kolejnym, zdaniu napisał jednak:

Głód wszystko może.

Można wobec tego zastanawiać się, czy mimo swojej asertywności K. Nowak zdecydowałby się na zjedzenie posiłku z nimi, gdyby miał większe

23 Tamże, s. 46.

24 Tamże, s. 50.

25 Tamże, s. 50.

26 Tamże, s. 46.

możliwości finansowe, mógł zabrać większą ilość zapasów jedzenia i ubrań na zmianę. Jego wygląd i warunki ekonomiczne niczym nie różniły się od wyglądu koczowników i ich możliwości, więc łatwo przyszło mu odrzucić zasady panujące w Europie. A wyglądać musiał rzeczywiście strasznie, skoro pasterze wielbłądów w okolicy góry zwanej Trójkątem Diabła (Gasr el-Genum) uciekli w popłochu. Dodatkową przyczyną strachu tych ludzi był rower, którego nigdy wcześniej nie widzieli²⁷. Rower był też przyczyną sensacji w oazie Ghat. Wszyscy mieszkańcy chcieli widzieć rzecz, na której można jeździć, a nie jest wielbłądem. Dzieci, początkowo spłoszone, otoczyły Nowaka i z ciekawością oglądały nieznaną przedmiot²⁸. W reportażu zatytułowanym *Przez ogarnięte wojną pustkowia* Nowak przedstawił spotkanie z Tuaregami, walczącymi o wolność Beduinami i Sanusi, Murzynami z oazy El-Hofra i Abisyńczykami w wojsku włoskim. Jak w poprzednich reportażach Tuaregowie zostali pokazani jako ludzie przyjaźni i gościnni, lecz „ich serca otwarła” Nowakowi znajomość obyczajów; pierwszą reakcją tych ludzi na widok obcego było pochwylenie włóczni:

Pozdrowiłem ich religijnym „Salam allejkum”, na co odpowiedzieli chórem „Allejkum salam”, po czym nastąpiła ceremonia powitania. Ucałowałem – jak oni – własną rękę, przyłożyłem ją następnie do serca i z niskim pokłonem podawałem kolejno dłoń²⁹.

Jak we wcześniejszych fragmentach książki tak i w tym zauważyć można podziw Nowaka wobec tych ludzi – wędrują przez pustynię bez mapy i kompasu i docierają do celu; Abdul przeszedł ją czterdzieści razy. Oprócz Sahary i Sudanu nie znają innych krain³⁰.

Wesela arabskie w niczym nie przypominają europejskich. W Europie jest wielka różnorodność zwyczajów weselnych. W samej Polsce każdy region ma własne. Niekiedy tradycje ślubne i weselne w sąsiednich wioskach różnią się szczegółami. W piątym reportażu Nowak opisał wesele arabskie, które trwa siedem dni³¹. Zwrócił jednak uwagę czytelników, że przepaść pomiędzy światem arabskim i europejskim jest ogromna. Szczególnie trudna jest sytuacja kobiet. W reportażu zatytułowanym *Pierwszy rower u bram Sahary* pokazał kobiety nieco romantycznie. Zachwycał się ich wdziękiem, ich przestrzeń życiową – tarasy domów – nazwał królestwem. W tekście dotyczącym wesela napisał:

Jakże bezdenna przepaść dzieli Arabkę od Europejki! [...] U narodów muzułmańskich rodzina właściwie nie istnieje, a Koran nadaje mężczyźnie prawo pana i władcy, sprowadzając kobietę do poziomu niewolnicy, rodzicielki i nałożnicy

Jeszcze dziś często spotkać można kobiety do pługa zaprzężone, podczas

27 Tamże, s. 47.

28 Tamże, s. 48.

29 Tamże, s. 53.

30 K. Nowak, dz. cyt., s. 54.

31 Tamże, s. 51-53.

gdy ich pan i władca, usiadłszy w cieniu, zapija się herbatą czy sokiem z palmy daktylowej. Najcięższe obowiązki, jak praca w polu czy noszenie wody w wielkich glinianych dzbanach, wciąż należą do kobiet arabskich³².

Podsumowując podróż i jej konteksty posiadają różne konotacje. Podróżnicy wyrażają zachwyt wobec odwiedzanych miejsc, niekiedy lęk, a zazwyczaj zdumienie odmiennością, jeśli odbywają podróż w miejsce o kulturze odmiennej do tej, w której funkcjonowali na co dzień, jak było to w przypadku Kazimierza Nowaka. Podróżnik ukazuje Afrykę jako miejsce przesyczone kontrastami nie tylko na tle kulturowym, ale także architektonicznym czy społecznym. Kontrasty stanowią ważny element diagnozy afrykańskiej rzeczywistości, do którego autor odnosi się w swych listach i relacjach.

Bibliografia:

- Nowak K., *Rowerem i pieszo przez Czarny Ląd. Listy z podróży afrykańskiej z lat 1931-1936*, wyd. VII, Wydawnictwo Sorus, Poznań 2013;
- Tomza P., *Fenomen Kazimierza Nowaka, czyli o Afryce nowocześnie*, „Afryka”. Wydanie specjalne, Polskie Towarzystwo Afrykanistyczne, Szczecin 2012;
- Wilczak S., *Samotnik na Czarnym Lądzie*, „Gazeta Wyborcza”, dodatek „Turystyka”, 23 – 24 czerwca 2007;
- Ząbek M., *Ciągłość i zmiany w polskich obrazach Afryki w kontekście europejskim* [w:] Kontakty polsko-afrykańskie. Przeszłość, terażniejszość, przyszłość. Lublin 2006;
- I. Dudek, „Obraz „Innego” w pracy Kazimierza Nowaka *Rowerem i pieszo przez Czarny Ląd. Listy z podróży afrykańskiej z lat 1931–1936 na przykładzie Konga Belgijskiego*” „Zeszyty Historyczne” Częstochowa 2017.

TUTOR, PROMOTOR, PROJEKTANT ROZWOJU STUDENTA. O ROLI I AUTORYTECIE NAUCZYCIELA AKADEMICKIEGO W RELACJACH Z WYBRANYMI RODZAJAMI STUDENTÓW

Marzec-Józwicka Magdalena,
adiunkt w Katedrze Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
magmar@kul.lublin.pl

Wprowadzenie

Nauczyciele akademicy określani się dziś mianem pracowników naukowo-dydaktycznych, integrujących dwie umiejętności: badaczy oraz wychowawców młodzieży akademickiej [1, s. 116]. O ile zdecydowana większość uczelnianych pedagogów dobrze wywiązuje się z pierwszego obowiązku, o tyle ich poruszanie się w przestrzeni edukacyjnej pozostawia wiele do życzenia. Zwracał już na to uwagę Tomasz Kamiński w artykule z 2013 roku *To was oskarżam*,

32 Tamże, s. 53.

szanowni profesorowie, konstatując: „To nie studenci są winni słabości systemu kształcenia na uczelniach wyższych. Wina leży po stronie profesorów, którzy stworzyli i utrzymują dysfunkcjonalne mechanizmy – szkodliwe, nieefektywne, nieprzystające do wyzwań współczesności” [2]. Nauczyciele akademicy w niewystarczającym stopniu są przygotowani do pracy ze studentami. Nie wszyscy z nich ukończyli program specjalizacji nauczycielskiej. Przełożeni bardzo rzadko weryfikują ich umiejętności dydaktyczne. Zajęcia z dydaktyki uniwersyteckiej (albo dydaktyki w szkole wyższej), które kilka lat temu weszły do programu studiów doktoranckich, nie są obowiązkowym elementem edukacji przyszłych pracowników nauki [3, s. 277-292]. Nauczyciele akademicy często lekceważą wiedzę z zakresu dydaktyki, traktując ją jako dodatkową i niekonieczną. Edukują, jak chcą lub jak im się wydaje, że powinni. Uczą, czego chcą, starając się nie robić studentom problemów na zaliczeniach.

Warto zaznaczyć, że praca na uczelni, zwłaszcza obecnie, nastrocza wiele trudności. Przed nauczycielami akademickimi nieustannie stawiane są wyzwania dydaktyczne. W związku z brakującymi do pensum godzinami, są zobligowani do opracowywania programów i prowadzenia zajęć niezgodnie z kwalifikacjami lub obszarami zainteresowań badawczych, czasem na innych kierunkach studiów, nawet na innych wydziałach. Niejeden wykładowca czuje się w takiej sytuacji niekomfortowo, zdając sobie sprawę z tego, że nie jest specjalistą w zakresie przedmiotu, którego przychodzi mu nauczać na poziomie akademickim. Bywa, że wykładowcy z dnia na dzień dowiadują się o poważnych zmianach, polegających na zawieszaniu zajęć, ich likwidacji czy zmniejszaniu liczby grup ćwiczeniowych. Często we własnym zakresie muszą zdobywać kompetencje, potrzebne do obsługi nowoczesnych narzędzi dydaktycznych lub kształcenia na odległość.

Od wykładowców akademickich wymaga się posiadania licznych kompetencji zawodowych, wśród których Agnieszka Dziedziczak-Foltyn wyróżniła: a) prakseologiczne (skuteczność planowania, organizowania, realizacji, kontroli i oceny procesu edukacji studenta); b) komunikacyjne (skuteczność zachowań językowych w procesie kształcenia i interakcje ze studentami); c) współdziałania (skuteczność zachowań prospołecznych i sprawność działań integracyjnych); d) kreatywne (innowacyjność i niestandardowość działań); e) informatyczne (sprawne korzystanie z nowoczesnych źródeł informacji) oraz f) moralne (znajomość własnych powinności etycznych wobec podmiotów wychowania) [4, s. 68-70].

Poszczególne grupy kompetencji z kolei składają się na cztery główne role nauczyciela akademickiego. Powinien być:

- ekspertem w zakresie nauczanych przedmiotów, sprawnie posługującym się wiedzą na dany temat, prezentującym w sposób przystępny różne stanowiska badawcze, wykazującym się znajomością najnowszej literatury przedmiotu, wreszcie czuwającym nad przebiegiem prowadzonych przez studentów pierwszych badań;
- doradcą dydaktyczno-metodycznym, czyli specjalistą w zakresie

metod i technik uczenia się, wykorzystywania wiedzy w praktyce, w sytuacjach typowych i nowych; pedagogiem, który swoją postawą stanowi przykład do naśladowania, a dzięki swojemu zaangażowaniu potrafi zarazić pasją do wykładanego przedmiotu [5, s. 40];

- doradcą życiowym, oddziałującym na studentów, pomagającym im w wyborze ścieżki zawodowej, odkrywaniu zainteresowań i możliwości [6, s. 41-52];

- jednym z autorytetów, szanowanym przez młodych ludzi nie tylko za dokonania naukowe i twórcze, ale przede wszystkim kulturę osobistą, prawość charakteru oraz sprawiedliwość w postępowaniu wobec innych [7, 8, 9].

Sprostanie powyższym funkcjom wymaga od pracownika naukowo-dydaktycznego wyboru sposobu pracy ze studentami. Ważna jest świadomość wielu możliwości, jakie w tym zakresie posiada. Warto jednak podkreślić, że na to, jaką rolę wybierze dla siebie pedagog akademicki i jaki rodzaj autorytetu zechce budować, największy wpływ mają studenci oraz ich stosunek do obowiązków związanych ze studiowaniem [10, s. 33-48]. Wykładowca pracuje na co dzień z różnymi rodzajami podopiecznych i do każdego z nich powinien starać się dostosować swoje działania.

W Internecie można odnaleźć różne klasyfikacje studentów, którym nadawane są nierzadko żartobliwe określenia, np. cichociemny to student, który spokojnie siedzi na wykładzie, wpatruje się bezmyślnie w okno, nie rzuca się w oczy i nie przeszkadza, ale też niezbyt uważnie słucha tego, co przekazuje wykładowca. Owca zaś to ten student, który każde swoje działanie uzależnia od reakcji grupy. Strateg z kolei to osobnik, który na egzaminach znajduje dla siebie odpowiednie miejsce w otoczeniu osób przygotowanych, licząc na odpowiedzi. Biznesmenem określa się natomiast studenta, dbającego o dobre relacje tylko z tymi osobami, od których czerpie profity. Można jeszcze wskazać m.in. śpiocha, łakomczucha, rysownika albo studenta-widmo, których określenia są na tyle zrozumiałe, że nie wymagają dodatkowych wyjaśnień [11].

W artykule zostaną scharakteryzowane cztery wybrane rodzaje studentów oraz sposoby pracy z nimi. Czy jednak nauczyciel akademicki pójdzie wskazaną drogą, zależy tylko od niego. Każdy pedagog, co warto podkreślić, wybiera bowiem swój własny styl pracy i sposób budowania relacji ze studentami.

Student-spadochroniarz

Spadochroniarz to student, który „zahaczył się” na danym kierunku studiów niczym na gałęzi przy awaryjnym lądowaniu, ponieważ nie dostał się na ten wymarzony. Oczywiście kiedy tylko ma ku temu okazję, informuje wykładowców i innych studentów, że nie jest zadowolony z sytuacji, w której się znalazł. Spadochroniarza cechuje lekceważące podejście do obowiązków studenckich, ponieważ często powtarza, że i tak niebawem zmieni profil studiów. Rzadko uczestniczy w zajęciach, a kiedy już się na nich pojawia, stosuje tzw. strategie ułatwiające mu przetrwanie (np. niechętnie zabiera głos, zadaje niezbyt mądre pytania albo próbuje być niewidoczny, ukrywając się przed

prowadzącym za plecami innych, za filarem lub w nieoświetlonym miejscu sali wykładowej). Taki student ma do wyboru: pogodzenie się z własnym losem i ukończenie np. socjologii zamiast stosunków międzynarodowych (nierazko w pewnym momencie przekonuje się do nieplanowanego kierunku) lub odcięcie od niechcianej gałęzi i poszukanie dla siebie innej drogi rozwoju naukowego.

Nauczyciel akademicki w relacjach z takim studentem może przyjąć postawę promotora, traktującego go jako istotę samodzielną, która – odpowiednio ukierunkowana – jest w stanie dojść do pewnych umiejętności zawodowych i nawet skończyć studia. Takiemu studentowi warto uświadomić, że może stać się konstruktorem własnej wiedzy. Sprzyjają temu sytuacje, w których nauczyciel uwzględnia w programie kształcenia jego właściwości rozwojowe, a także stosuje przemysłany system wzmocnień (np. pochwały ustne, dobre oceny).

W pracy z tego rodzaju studentem wykładowca powinien dbać o to, by ten poczuł się samodzielnym i wolnym. Być może potrzebuje więcej czasu, żeby odkryć, w jakim kierunku chce się rozwijać. Warto zatroszczyć się o to, by rozumiał, że studiowanie stwarza możliwość pogłębiania interesujących zagadnień, uczestniczył w sytuacjach problemowych, brał udział w procesie szukania rozwiązań i wyciągania wniosków. Istotne jest też zachęcanie studenta do czerpania z wiedzy nabytej na wcześniejszych stopniach edukacji, dzięki czemu zaobserwuje ciągłość informacji i zauważy przydatność tego, czego nauczył się wcześniej.

Student-spadochroniarz powinien zrozumieć, na czym polega studiowanie, czyli gruntowne poznawanie wycinka materii naukowej, zgłębianie i badanie tworzących ją zagadnień, zapoznawanie się z problemami badawczymi, jakie wokół niej narastają. Służą do tego różne metody i strategie, wspierające rozumienie i zapamiętywanie wiedzy, np. metoda problemowa, metoda laboratoryjna, indywidualne uczenie się z wykorzystaniem mnemotechnik, samodzielne opracowywanie różnego rodzaju pomocy dydaktycznych, pisanie prac naukowych: monografii, esejów, raportów, sprawozdań. Student powinien pracować i samodzielnie, i podejmując dialog z innymi uczestnikami procesu edukacyjnego, ucząc się we współpracy, powodującej wyzwolenie tzw. energii kolektywnej [12].

Student uzależniony do telefonu

Wielu studentów przejawia dziś zachowania charakterystyczne dla fonoholizmu, czyli uzależnienia od telefonu komórkowego. Fonoholizm należy do uzależnień behawioralnych, tj. związanych z nałogowym wykonywaniem określonej czynności. Do tego rodzaju uzależnień zaliczane są np.: zakupoholizm, hazard, ortoreksja, tanoreksja, bigoreksja czy uzależnienie od gier komputerowych [13]. Jednym z najważniejszych objawów fonoholizmu jest niemożność normalnego funkcjonowania osoby uzależnionej bez smartfona, koniecznie z dostępem do Internetu. Telefon komórkowy takiej osoby jest włączony całą dobę i trzymany w zasięgu ręki. Uzależniony często czuje wewnętrzny przymus korzystania z niego, niezależnie od miejsca i sytuacji,

w jakiej się znajduje. Osoba nałogowo posługująca się telefonem, nie mogą odebrać połączenia, czuje niepokój i rozdrażnienie.

Studenci nie rozstają się z telefonem nawet na chwilę. Na zajęciach co kilka sekund spoglądają na ekran: wysyłają wiadomości, prowadzą rozmowy, grają w gry, przeglądają strony internetowe, a nawet szukają informacji w związku z zagadnieniami, które omawia wykładowca. Zamiast notować, wykonują zdjęcia slajdów przygotowanej przez nauczyciela prezentacji. Zamiast patrzeć wykładowcy w oczy i słuchać ze zrozumieniem tego, co mówi, cały czas siedzą ze spuszczoneymi głowami i koncentrują wzrok na ekranach smartfonów. Rzadko są zainteresowani przełączeniem się na tryb *offline*. Świat wirtualny wydaje im się dużo bardziej atrakcyjny od rzeczywistego [14, s. 265-280].

Studentów uzależnionych od telefonu należy spróbować zainteresować wykładanym przedmiotem na tyle skutecznie, by przekazywane treści okazały się nieco bardziej atrakcyjne (bo: dokładniejsze, opatrzone licznymi przykładami i ciekawostkami oraz sprawdzone!) lub użyteczniejsze od tego, co pojawia się na ekranach ich telefonów. W relacjach z tym rodzajem studentów dobrze poradzi sobie nauczyciel-coach, osoba skoncentrowana na człowieku i wciągająca go w realny świat nauki. W literaturze dydaktycznej określa się ją często mianem tutora, którego cechuje dbałość o to, by tempo procesu uczenia się było dla każdego studenta optymalne. Tutor jest wychowawcą, kierującym indywidualnie pracą przydzielonej mu grupy studentów [15, s. 784], osobą, która swoich podopiecznych prowadzi ku mądrości, pełną szacunku, woli współpracy, ale i stawiającą określone oraz czytelne wyzwania [16]. Tutor powinien dbać o swój własny rozwój i prowokować podobne zachowania wśród młodzieży akademickiej, za którą nie podejmuje decyzji, ale której doradza.

Działania wykładowcy, wybierającego dla siebie rolę coacha, zmierzają do tego, by student – choć na chwilę oderwany od smartfona – odczuwał wsparcie w zakresie zdobywania wiedzy, a przy tym rozwijał w sobie poznawczą ciekawość i kreatywność (to tzw. tutoring naukowy). Ważne jest też, by aktywnie uczestniczył w organizacji procesu dydaktycznego, by obudził w sobie potrzebę wchodzenia w realne, a nie jedynie wirtualne relacje, oparte na zasadach akceptacji, zaufania i wsłuchiwanie się w potrzeby drugiego człowieka.

Nauczyciel akademicki może uczynić takiego studenta swoim asystentem, który choć w pewnym stopniu będzie odpowiedzialny za przebieg zajęć. Warto zaproponować mu też coś w rodzaju doradztwa pedagogicznego, stanowiącego formę pomocy w wyborze osobistej ścieżki rozwoju lub wypracowaniu indywidualnej strategii uczenia się (to tzw. tutoring rozwojowy). Jeśli poczuje potrzebę studiowania, włączy nauczyciela w proces uczenia się, zaznajomi go z problematyką prowadzonych samodzielnie badań lub własnymi projektami i pomysłami badawczymi. Potraktuje go jako bardziej doświadczonego partnera. Efektem takiego działania będzie wzajemność oddziaływań, bo zarówno student, jak i tutor skorzystają z tej relacji, tzn. w pewnym sensie obaj będą się uczyć i rozwijać swój potencjał [17, s. 31-34; 18, s. 71-79].

Student niedojrzały

Kolejny rodzaj studenta to osobnik niedojrzały, często niemający pomysłu na życie, potrzebujący wsparcia nauczyciela akademickiego w zakresie choćby wytyczenia zarysu ścieżki własnego rozwoju. Ten młody człowiek albo posiada niewystarczające kompetencje do tego, by zgłębiać na poziomie akademickim daną dziedzinę wiedzy, albo nie potrafi zaadaptować się do nowej dla niego sytuacji studiowania [19, s. 145-161]. Łatwo się poddaje. Bywa, że po pierwszym niepowodzeniu: niezdanym egzaminie czy niezaliczonym kolokwium, odchodzi z uczelni. Ucieka od odpowiedzialności (np. opuszcza zajęcia, na których ma zaprezentować zagadnienie, nie oddaje na czas prac pisemnych, unika kolokwium), stosując banalne wymówki. Posługuje się informacjami pochodzącymi z wątpliwych źródeł, np. niewiele wartych stron internetowych, nie czując potrzeby cytowania poważnej literatury przedmiotu. Warto zaznaczyć, że nie chodzi o to, by wszyscy studenci już na początku studiów byli samoświadomymi jednostkami, ale o to, by dojrzewali i stawali się samodzielnymi podczas studiowania.

Nauczyciel akademicki, podobnie jak w przypadku relacji ze studentem-spadochroniarzem, może stać się projektantem rozwoju niedojrzałych studentów. Powinien jednak w związku z tym przemyśleć kilka kwestii dydaktycznych, do których należą m.in.: a) stopień ich udziału w planowaniu procesu dydaktycznego (np. w zakresie wyboru treści kształcenia czy sposobów zaliczenia materiału programowego); b) dobór i uhierarchizowanie celów kształcenia, opisujących zarówno proste czynności umysłowe studentów (zapamiętanie i rozumienie wiedzy), jak i o wyższym stopniu skomplikowania (analiza, synteza, projektowanie, planowanie); c) wybór odpowiednich, obiektywnych narzędzi dydaktycznych do pomiaru wiedzy i umiejętności oraz d) sformułowanie kryteriów oceniania, opartych na postępach uczących się, a jednocześnie uwzględniających wewnętrzne standardy uniwersyteckie.

Niedojrzałym studentom warto proponować różne metody kształcenia (tradycyjne, np. metoda wykładu, metoda eksplikacji tekstu, praca z tekstem, i aktywizujące, np. wszelkie wystąpienia, różne odmiany dyskusji, metoda projektu), pokazując, w jaki sposób należy się nimi posługiwać. Ponadto wskazane wydaje się stopniowe przechodzenie od systemu klasowo-lekcyjnego – z tradycyjną rolą nauczyciela jako dostawcy wiedzy i studenta jako jej odbiorcy – w kierunku kształcenia zindywidualizowanego, opartego na samodzielnej pracy poszczególnych studentów. Warto zatem umacniać w nich umiejętności, pozwalające na radzenie sobie w sytuacjach problemowych oraz wymagające podejmowania decyzji i działania w nowych warunkach. Służy temu, jak wiadomo, odpowiednio wzbudzana i podtrzymywana motywacja do działania, której poziom wzrasta, kiedy student rozumie, po co i czego się uczy oraz jak będzie mógł wykorzystać nabytą wiedzę w pracy zawodowej [20, s. 52-56].

Psychologia humanistyczna każe widzieć w motywacji zjawisko emocjonalne, mające kluczowe znaczenie w dążeniu do samorealizacji, do pełnego wykorzystania szans rozwojowych, co z kolei stanowi główną wartość

życia ludzkiego i siłę napędową jego działania [21]. W hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa potrzeba samorealizacji znajduje się na piątym miejscu tuż za potrzebami: fizjologicznymi, bezpieczeństwa, przynależności i miłości oraz uznania. Badacz określił ją mianem „potrzeby wzrostu” lub „metapotrzeby” [22]. Jej odmienność od innych potrzeb polega na tym, że „rośnie w miarę zaspokajania, a nie ustępuje jak pozostałe potrzeby” [23, s. 24]. Najłatwiej wzbudzić ją, wykorzystując do tego odpowiednie motywy samorealizacji. Należą do nich: a) uczestnictwo (dzięki samorealizacji student ma szansę nadążać za tym, co dzieje się wokół niego oraz lepiej przygotować się do stawienia czoła wymaganiom codzienności); b) psychiczny dobrostan (samorealizacja stanowi ucieczkę przed nudą, zwiększa szacunek dla samego siebie, a także wzmacnia poczucie sukcesu); c) korzyści praktyczne (samorealizacja wiąże się ze zdobyciem określonej wiedzy oraz opanowaniem pewnych umiejętności); d) zrozumienie siebie (samorealizacja zmusza do refleksji nad sobą i swoim miejscem w świecie, pomaga w pokonywaniu trudności życiowych) oraz e) intelektualne wyzwanie i przyjemność (samorealizacja wiąże się z nauką służącą zaspokojeniu potrzeb poznawczych) [24].

Student-odkrywca

Odkrywca to, niestety, zdecydowanie za rzadko spotykany obecnie rodzaj studenta. Cechuje go chęć samodzielnego prowadzenia badań i weryfikacji dotychczasowych hipotez, potrzeba dekonstruowania rzeczywistości naukowej, a także przekonanie o nieistnieniu wiedzy obiektywnej. To osoba ambitna, aktywnie uczestnicząca w zajęciach, potrzebująca wsparcia nauczyciela wymancypowanego, odważnego i podobnie jak ona śmiałego w formułowaniu problemów. Nauczyciel akademicki ma szansę stać się dla takiego podopiecznego – jak to określiła w tytule swojego artykułu Ewelina Tokarska – „przewodnikiem w podróży po wiedzę, osobą chroniącą przed zwątpieniem i zbłądzeniem” [25, s. 90].

Warto podkreślić także, że nauczyciel odgrywa dużą rolę w kształtowaniu zainteresowań studenta-odkrywcy. Swoją osobowością, zafascynowaniem wiedzą, a także zdolnością do nawiązywania relacji interpersonalnych potrafi wiązać „uwagę, motywację i różne formy aktywności z przedmiotem nauczania” [26, s. 148]. Punktem wyjścia jest jednak rozpoznanie indywidualnych zainteresowań studenta. Uwidaczniają się w nich nie tylko czynniki emocjonalne (np. radość, jaką sprawia możliwość ich rozwijania, pragnienie odniesienia sukcesu, możliwość robienia tego, co się lubi), ale też poznawcze (np. możliwość zbliżenia się do nieznanego, pragnienie zdobycia wiedzy, ciekawość pojawiająca się w związku z poznawaniem).

W budowaniu relacji pedagoga akademickiego z młodym odkrywcą niezwykle istotne wydają się uznanie uniwersytetu za ośrodek rozwoju myślenia krytycznego i innowacyjności oraz niezgoda na bezrefleksyjne przyjmowanie wiedzy. Taki student powinien być wspierany w dążeniu do osiągnięcia autonomicznej dojrzałości w działaniu naukowym, traktowany jako partner w

dialogu, który stanowi podstawę interakcji uczonego z uczącym się. Pedagog dzieli się ze studentem swoim doświadczeniem, zaprasza do refleksji i wspólnych poszukiwań, nie unikając konfrontacji. Doświadczenie spotkania drugiego człowieka odbywa się, co podkreślał ks. Józef Tischner, właśnie poprzez wejście z nim w dialog [27, s. 27]. Jest to możliwe dzięki przyjęciu postawy otwartości, odkrywaniu wspólnych wartości, przestrzeni, która zaciera różnice, a uwidacznia to, co łączy: wspólne postawy, cele, zasady postępowania [28, s. 171-179].

Warto pamiętać, że często właśnie z grona studentów-odkrywców wyłaniają się kolejni pracownicy naukowo-dydaktyczni. W związku z tym już podczas studiów powinni przekonać się, jakimi cechami winien odznaczać się dobry pedagog akademicki. Wśród nich badacze wymieniają m.in.: poszanowanie niezależności intelektualnej drugiego człowieka; opieranie edukacji na określonych wartościach: partnerstwie i symetryczności w myśleniu, odkrywaniu i dociekaniu prawdy; otwartość na konflikt i współdziałanie, na akceptację i negację; postępowanie zgodne z własnymi przekonaniami, wreszcie nienarzucanie studentom swojego zdania, szczególnie w kwestiach światopoglądowych i politycznych [29, s. 33].

Podsumowanie

Powyższe rozważania pokazują, że w pracy z różnymi rodzajami studentów, nauczyciel akademicki pełni liczne role: a) dla studentów-spadochroniarzy ma szansę stać się promotorem, dzięki obecności którego docenią wartość danego kierunku studiów oraz samego studiowania w jego podstawowym znaczeniu; b) dla studentów uzależnionych od telefonu – tutorem i wychowawcą, kierującym ich uwagę na ogromne zasoby treściowe, sprawnościowe, aksjologiczne i interpersonalne, poznawane, rozwijane i doskonalone na studiach; c) w stosunku do studentów niedojrzałych może pełnić rolę lidera, trenera, pokazującego, jak i czego uczyć się, by rozwijać w sobie samodzielność i kreatywność oraz radzić sobie z dynamiką i złożonością współczesnego świata; d) dla studentów-odkrywców – najczęściej jest mistrzem, źródłem inspiracji naukowo-badawczej, osobą, którą postrzegają jako obdarzoną erudycją, krytycyzmem i wyobraźnią.

Ponadto pedagog akademicki ma szansę stopniowego wypracowywania autorytetu, czyli – zgodnie z jedną z jego definicji – występowania w roli instancji, wskazującej drugiej stronie procesu dydaktycznego określony kierunek postępowania [30, s. 25-33]. W literaturze dydaktycznej wyróżnia się kilka rodzajów autorytetu nauczycielskiego:

- profesjonalny: związany z postrzeganiem pedagoga przez inne osoby jako kompetentnego na podstawie jego wiedzy, umiejętności i doświadczenia zawodowego;
- znawcy (zwany inaczej: intelektualnym lub epistemologicznym): przyznawany nauczycielowi na podstawie posiadania indywidualnego warsztatu badawczego oraz tworzenia dzieł wzorcowych w danej dziedzinie;
- charyzmatyczny (nazywany inaczej: moralnym, osobistym lub wychowawczym): o istnieniu którego świadczą wybitne cechy moralne,

intelektualne i osobowe nauczyciela akademickiego;

- wyzwalający: związany z postrzeganiem nauczyciela akademickiego jako osoby konstruktywnie wpływającej na zachowanie studentów, mobilizującej do samodzielnego podejmowania zadań, pogłębiającej poczucie odpowiedzialności studentów za własny rozwój;

- ujarzmiający: związany z odbieraniem nauczyciela akademickiego jako niedościgniętego wzoru w zakresie wiedzy i kompetencji zawodowych;

- wewnętrzny: przejawiający się dobrowolną uległością studentów i gotowością podporządkowania się nauczycielowi akademickiemu ze względu na odczuwany podziw i uznanie [31, s. 99-106; 32, s. 167-180].

Wincenty Okoń wymienił następujące czynności, jakie powinni wykonywać w swojej pracy dydaktycznej pedagodzy akademicy. Są to: a) podawanie lub udostępnianie gotowych informacji (nauczyciel jako wykładowca); b) eksponowanie wartości naukowych, społecznych, moralnych, estetycznych (nauczyciel jako wychowawca); c) kierowanie procesem rozwiązywania zagadnień poznawczych (nauczyciel jako uczący myślenia); d) organizowanie działań praktycznych studentów (nauczyciel jako przygotowujący do działania i życia) [33, s. 146]. Dzięki ich realizacji pedagodzy akademicy mają szansę nie tylko wyposażać swoich absolwentów w niezbędną wiedzę i umiejętności, ale także ukształtować postawy potrzebne im do życia w ciągle zmieniającym się świecie, takie jak: ciekawość, odwaga w myśleniu i działaniu, aktywność społeczna, zdolność do uzupełniania wykształcenia przez całe życie czy odpowiedzialność za słowa i czyny [34, s. 176-182].

Na zakończenie warto dodać, że nauczyciele akademicy często są świadomi trudności, jakie wiążą się z pracą dydaktyczną na uczelniach oraz wymagań, jakie są im stawiane. To, czego im dziś jednak brakuje, oprócz szczegółowej wiedzy z dydaktyki akademickiej, to poczucie, że studenci stoją po tej samej stronie, co oni, że mogą być dla nich partnerami w dialogu naukowym oraz stanowić motywację do samodoskonalenia się w kształceniu, a ponadto że doceniają ich pasję, entuzjazm i starania.

Literatura:

1. W. Okoń, *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, Warszawa 1971.
2. T. Kamiński, *To was oskarżam, szanowni profesorowie*, <https://liberte.pl/to-was-oskarzam-szanowni-profesorowie/> [dostęp: 31.01.2019].
3. M. Marzec-Jóźwicka, *Dydaktyka uniwersytecka jako nowy przedmiot w programie studiów doktoranckich. Wybrane zagadnienia*, [w:] „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”, pod red. D. Krzyżyk, T. 26, Katowice 2017.
4. A. Dziedziczak-Foltyń, *Nauczyciele akademicy jako prekursorzy i moderatorzy społeczeństwa wiedzy*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2006, nr 2.
5. A. Budny, S. Sobolewska, K. Śpitalniak, *Cechy dobrego wykładowcy*, [w:] *Mistrzostwo pedagogiczne jako konieczna cecha wykładowcy uczelnianego*, pod red. S. Prochowskiej, Wrocław 2013.
6. M. Marzec-Jóźwicka, *Nauczyciel akademicki wobec wyzwań współczesności*, [w:] *Nauki humanistyczne i społeczne wobec wyzwań XXI wieku*, pod red. K. Pujer, Wrocław 2017.
7. W. Okoń, *Osobowość nauczyciela wychowawcy*, Warszawa 1969.
8. J. Goćkowski, *Autorytety świata uczonych*, Warszawa 1984.

9. D. Zając, *Nauczyciel akademicki wobec dylematu: badacz-dydaktyk-wychowawca-organizator*, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/3847/Nauczyciel%20akademicki%20wobec%20dylematu%20badacz%20dydaktyk%20wychowawca%20organizator.pdf?seque> [dostęp: 08.02.2019].
10. A. Kwatera, Wymiary autorytetu nauczyciela akademickiego a optymalizacja jego oddziaływań, [w:] *Współczesne wyzwania dydaktyki szkoły wyższej*, pod red. A. Domagały-Kręcioch i O. Wyżgi, Kraków 2009.
11. *Poradnik kandydata. Pięć rodzajów studentów, których niedługo poznasz*, <https://www.studia.net/poradnik-kandydata/7772-5-rodzajow-studentow-ktorych-niedlugo-poznasz> [dostęp: 05.02.2019].
12. A. Sajdak, *Paradygmaty kształcenia studentów i wspierania rozwoju nauczycieli akademickich. Teoretyczne podstawy dydaktyki akademickiej*, Kraków 2013.
13. *Uzależnienia behawioralne: rodzaje oraz skala zjawiska, sygnały ostrzegawcze i skutki. Kompendium wiedzy dla rodziców*, oprac. J. Węgrzecka-Gilul [plik PDF, dostęp: 11.02.2019].
14. E. Mianowska, *Studenci w kulturze nadmiaru. Profile aktywności medialnej a typologia uczestnictwa w świecie realnym i wirtualnym*, „Dyskursy Młodych Andragogów” 2016, nr 17.
15. J. Tokarski, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1980.
16. M. Budzyński, *O tutoring u słów kilka*, <http://edukacjananowo.edu.pl/o-tutoringu-slow-kilka/> [dostęp: 06.02.2019].
17. Z. Pelczyński Z., *Tutoring wart zachodu. Z doświadczeń tutora oksfordzkiego*, [w:] *Tutoring w poszukiwaniu metody kształcenia liderów*, pod red. B. Kaczarowskiej, Warszawa 2007.
18. A. Skwarka, *Tutoring – odkrywanie twórczych możliwości ucznia*, [w:] *Nauki społeczne i humanistyczne wobec doświadczeń przeszłości i wyzwań przyszłości. Wybrane zagadnienia*, pod red. K. Pujer, Wrocław 2017.
19. A. Celińska-Miszczuk, L. A. Wiśniewska, *Trudności i cele życiowo znaczące osób na progu dorosłości*, [w:] *Kłopoty z dorosłością*, pod red. Z. Gasia, Lublin 2015.
20. K. Duziński, K. Wojtas, *Motywowanie w procesie nauczania akademickiego*, [w:] *Mistrzostwo pedagogiczne jako konieczna cecha wykładowcy uczelnianego*, pod red. S. Prochowskiej, Wrocław 2013.
21. J. Koziński, *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 1997.
22. A. Masłowski, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990.
23. B. Niemierko, *Kształcenie szkolne. Podręcznik skutecznej dydaktyki*, Warszawa 2007.
24. J. Brophy, *Motywowanie do nauki*, tłum. K. Kruszewski, Warszawa 2004.
25. E. Tokarska, *Nauczyciel akademicki jako przewodnik studenta w podróży po wiedzę*, „Forum dydaktyczne” 2011, nr 7-8.
26. B. Kłasińska, *Kształtowanie zainteresowań uczniów wyzwaniem współczesnej i przyszłej edukacji*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 2011, t. 18, nr 1.
27. J. Tischner, *Filozofia dramatu*, Kraków 1998.
28. I. Skórzyńska, *Dialog ucznia z mistrzem wokół tradycji, czyli o sprawnym komunikowaniu się*, [w:] *Uczeń w Nowej Szkole. Edukacja humanistyczna*, pod red. M. Kujawskiej, Poznań 2002.
29. G. Polok, *Erozja autorytetu nauczyciela akademickiego – czy uwidaczniająca się tendencja może ulec zmianie?*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2010, vol.13, nr 2.
30. G. Polok, art. cyt.
31. M. Czajkowska, *Autorytet nauczyciela akademickiego w realiach współczesności*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Oeconomica” 2013, nr 283.
32. I. Majchrzak, A. Zbarszewska, *Autorytet nauczycieli akademickich według opinii studentów*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Steninsensis. Oeconomica” 2017, vol. 335 (87), nr 2.
33. W. Okoń, *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, Warszawa 1971.
34. K. Pawłowski, *Spółczesność wiedzy – szansa dla Polski*, Kraków 2004.

KURHAN A PROBLEM OSADNICTWA W POCZĄTKACH EPOKI BRĄZU

mgr WOJCIECH ZGURECKI

Doktorant, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

Warszawa

wojciech.zgurecki@gmail.com

W swych badaniach Jung zauważa, że po fazie naturalnego rozwoju¹ zadaniem jednostki jest wejście w fazę kulturową swego rozwoju² społecznego. Co ma nastąpić w momencie integracji sfery archetypów³, tzw. „ja”⁴, oraz przemianą świadomości w formie powtarzających się zmian orientacji a także organizacji psychiki lub w formie wyraźnego kryzysu połowy życia. Proces ten odbywa się zazwyczaj w drugiej połowie życia, już po spełnieniu zadań fazy naturalnego rozwoju człowieka. Natomiast w wymiarze fazy kulturowej zadaniem osobowości jest nabywanie i utrwalanie zbiorowegoznaczenia⁵ w wymiarze życia psychicznego. Stwierdzenie to oznacza, że także określone osiągnięcia grup społecznych mogą – ale nie muszą - być wynikiem ich wzajemnych kontaktów. Rozwój społeczności (tak jak poszczególnych jednostek) stanowi proces adaptacji nowych wzorców kulturowych związanych ze sferą sakralną/mentalną⁶ będąc efektem osiągnięcia stanu gotowości do ich przyjęcia. Tym samym określone determinanty rozwoju kulturowego mogły być uzyskiwane równocześnie i niezależnie od siebie. Jeśli zaś grupa taka nie osiągała stanu „gotowości” mentalnej do adaptacji nowych wzorców i własnego rozwoju, a więc nie uzyskała przekonania do wartości przynoszonych z nowymi trendami, nie adaptowała ich na własny „grunt”. Z czym związany jest podział⁷ na grupy preferujące: wartości tradycyjne i innowacyjne w kulturze. Tym faktem można tłumaczyć opóźnienia w rozwoju konkretnych elementów kulturowych, w tym także adaptacji konstrukcji kurhanowej na podłożu kultur wczesnego i starszego okresu epoki brązu. Procesy te najlepiej widoczne są na przykładzie re-adaptacji kurhanowego wzorca grobu w obrządkach grzebalnych poszczególnych społeczności z początków epoki brązu. Zjawisko to jest o tyle istotne zważywszy na fakt, iż w przypadku międzyrzecza Odry i Wisły wraz z zanikiem kultury ceramiki sznurowej następuje zaprzestanie użytkowania kurhanu jako powszechnej formy pochówku. Dopiero kultura unietycka (dalej:

1 Socjalizacja, identyfikacja sfery biologicznej, instynktów.

2 Tzw. proces indywidualizacji.

3 Znaczenia duchowe, treści świadomości zbiorowej.

4 Tj. „ego”.

5 Kulturowego.

6 W tym indywidualistycznych i kolektywistycznych.

7 Istniejący także we współczesnych społecznościach.

KU) wprowadza tę formę pochówku dla jednostek wyróżnianych spośród swej społeczności, a w późniejszym okresie na większą skalę także społeczności kultur: Trzcinieckiej (dalej: KT) i Mogiłowej (dalej: KMo). Z tego względu moim zamiarem jest nakreślenie w tej pracy problemu użytkowania kurhanów w początkach epoki brązu w kontekście do funkcjonującej (tj. zarejestrowanej wskutek prowadzonych autorskich badań) sieci osadniczej. Tym bardziej, że wpływ kurhanu na osadnictwo można dostrzec zarówno na „poziomie” społeczności jego „budowniczych”, jak też i w późniejszych chronologicznie wspólnotach.

Readaptacja kurhanu w międzyrzeczu Odry i Wisły rozpoczęła się w BA1b⁸, wśród społeczności KU. Z okresem tym wiązać można kurhan z Nowego Zagoru i synchronizować z fazą przedklasyczną KU⁹, gdy odpowiadają im zespoły grupy D¹⁰, a także z fazą przedklasyczną tej kultury na Morawach, III÷IV fazą KU z Czech¹¹ i młodszą fazą kultury mierzanowickiej¹² w Małopolsce¹³. Z fazą klasyczną KU (BA2) wiązane są kurhany posiadające pod nasypami ziemnymi zarówno konstrukcje drewniane¹⁴ i kamienne¹⁵. Odpowiadają one grupie E współwystępowania cech wytwórczych¹⁶. *Inwentarze grobowe (...) wyróżniają się znacznie bogatszym i bardziej urozmaiconym składem, głównie bogactwem wyrobów brązowych (...). Obrządek pogrzebowy charakteryzujący zespoły grobowe (...) w ogólnych zarysach kontynuuje starsze tradycje, choć widoczne są też nowe elementy: więcej trumien drewnianych oraz konstrukcji kamiennych, pojawiają się kurhany, pochówki na osadach oraz groby ciałopalne. Te ostatnie występują też w młodszej kulturze unietyckiej na sąsiednich obszarach Czech i Moraw, natomiast potężne, bogato wyposażone kurhany znane są z Wielkopolski i Turynii¹⁷. Synchronizowane one są z młodszą fazą kultury iwieńskiej, a także najmłodszymi zespołami kultury mierzanowickiej i początkami KT¹⁸. Ostatnie kurhany KU¹⁹, wyróżniające się posiadaniem nasypu*

8 Wg Reineckiego P.

9 Tj. etap I, faza 1.

10 WgButent-Stefaniak B., 1997, s. 225–227.

11 WgMouchy V. 1963.

12 WgButent-Stefaniak B., 1997, s. 227.

13 W tym samym czasie na terytorium Grecji kultura Minojska znajduje się w schyłkowej fazie okresu przedpałacowego i początkowej okresu I pałacowego, zaś w Mezopotamii jest to okres panowania III dynastii z Ur.

14 Np. „domy zmarłych”.

15 Np. kamienne kręgi, nasypy.

16 Wg Butent-Stefaniak B., 1997, s. 227–230.

17 WgButent-Stefaniak B., 1997, s. 229.

18 Interesujące jest, iż w tym samym okresie, gdy w międzyrzeczu Odry i Wisły wznoszone są kurhany klasycznej fazy KU, w kulturze Minojskiej równorzędnie budowane są pałace okresu I. Co wskazuje istnienie podobnego modelu społecznego i zachowań kreujących określone dążenia.

19 Etap I, faza 3.

kamiennego, odpowiadają grupie F współwystępowania cech wytwórczych²⁰. Można je synchronizować z fazą poklasyczną, schyłkową, KU²¹. *Znaczna większość wyrobów metalowych występujących w skarbach włączonych do grupy F nie znajduje odpowiedników w zespołach grobowych tej grupy. I odwrotnie, przedmioty stanowiące inwentarze grobowe rzadko pojawiają się w skarbach. Do zabytków z grobów i depozytów tej grupy należą jedynie szpile z kulistą, skośnie przekłutą główką typu VI A oraz egzemplarze typu VI B (...) wyroby datowane na schyłek kultury unietyckiej (siekiery z piętką, późne typy sztyletów, kółeczka, bransolety i szpile), (...) obok grobów szkieletowych występują ciałopalne, zanikają kurhany oraz trumny drewniane, pojawił się natomiast grób pitosowy²². Z okresem tym można synchronizować: VI (poklasyczną) fazę rozwoju KU w Czechach, fazę poklasyczną na Morawach, a także najmłodsze znaleziska KU w Saksonii i Turynii²³. Wydaje się jednak, iż jest to okres wyraźniejszych ruchów społecznych, w znaczeniu możliwych migracji bądź możliwego „przepływu” informacji i wymiany towarowej. Czego przykładem są wpływy z kręgu kultury madziarowsko-wieterzowskiej. Na Śląsku i Łużycach przejawiają się one obecnością charakterystycznych wyrobów wykonanych z brązu²⁴ i ceramiki²⁵, czy wreszcie w samym obrządku pogrzebowym²⁶ i sposobach lokowania osad na wyżynach²⁷. Wbrew opinii Butent-Stefaniak B. (1997) starszyokres epoki brązu (dalej: SOEB) nie należy łączyć wyłącznie z dominacją KMo. Już w drugiej połowie wczesny okres epoki brązu (dalej: WOEB) pojawiają się w międzyrzeczu Odry i Wisły materiały, których technologia wykonania wykazuje cechy zbieżne z zabytkami KT. Ugrupowanie to wprowadza ten typ pochówku już w okresie BA2, podczas gdy większość stanowisk kurhanowych KMo datowanych jest dopiero od BB2. Co potwierdza Dąbrowski J.²⁸, który określając początek pojawienia się KT w międzyrzeczu Odry i Wisły, wskazuje dla tejsze *na oddziaływania madziarowsko-wieterzowskie jako wyznaczające najwcześniejszą jej fazę. Podobnie faza współwystępowania z materiałami iwieńskimi przypada najprawdopodobniej na schyłek I okresu epoki brązu (...). Natomiast najwcześniejsze zespoły polskich grup mogiłowych przypadają dopiero na fazę B1 (...). Na wczesny II okres datowanych jest mało i grobów, i skarbow (...)*. Stąd istnieje możliwość*

20 Wg Butent-Stefaniak B., 1997, s. 230–233.

21 Tj. etap I, faza III.

22 Butent-Stefaniak B., 1997, s. 231.

23 Jest to także okres, w którym powstał okręg B grobowców szybowych w Mykenach, a jednocześnie w na całym obszarze występowania KU powstają kurhany (np. Helmsdorf).

24 Np. szpile z podwójnie stożkową główką.

25 Np. kółka od wózków, krążki ze skorup.

26 M.in. wyżej wspomniany grób pitosowy, pochówki na osadach.

27 Butent-Stefaniak B., 1997, s. 232.

28 Dąbrowski J., 2004, s. 56.

synchronizowania jeszcze z fazą poklasyczną KU²⁹, a więc z okresem BA2–BB1, stanowisk KT w Lubnej-Jakusach i Tyszowcach³⁰. Z pierwszego z nich pochodzą m.in. złote zausznice o powrotnym zwoju³¹, posiadające swe analogie wśród zabytków KU, a także waza z kurhanu XXIII nawiązująca do stylistyki kultury otomani, czy wreszcie zawieszka z kolcem z kurhanu XIII odpowiadająca stylowi Koszider³². Natomiast pod kurhanem nr 5 w Tyszowcach zachował się obiekt mierzanowicki, zaś w innych kurhanach z tego stanowiska znajdowana była w nasypach ceramika tej kultury z faz proto– i wczesno-mierzanowickiej. Natomiast obiekt z Dubeczna wchodzi w skład stanowisk synchronizowanych z nieco dłuższą fazą funkcjonowania kurhanów, tj. BA2–BA2/BB1³³. Odpowiadają one fazie wczesnej rozwoju KT w rejonie międzyczecza Wisły Bugu i Sanu³⁴. Natomiast fazie klasycznej rozwoju wspomnianej kultury, tj. etap II, faza 3, już w rejonie Niecki Nidziańskiej³⁵, odpowiadają stanowiska z Bejsc, oba kurhany z Miernowa, oraz Rosiejowa, które synchronizować można z okresem BA2/BB1. Obiekty te nie są porównywalne z kurhanami KMo, wydaje się raczej, iż pod względem ilości obiektów na stanowisku w grupie Wiślickiej³⁶ i rozmiarami odpowiadają KU. Co warto podkreślić w kurhanie wschodnim w Rosiejowie pochówki ludności KT nie naruszały starszego cmentarzyska kultury ceramiki sznurowej³⁷, a obiekt KT objął wspólnym nasypem obydwie nekropole. Częściowo analogiczna sytuacja wystąpiła na stanowisku w Miernowie, gdzie *lessowy nasyp kurhanu I przykrywał owalne wkopane w całość jamy, wypełnione przepaloną gliną i węglami. W jednej z jam odkryto ślady szkieletu (jama D). Jest to właściwy pochówek kultury trzcienieckiej. W innej jamie znajdował się duża ilość kości zwierzęcych, a w następnej pochówek dziecka kultury ceramiki wstęgowej rytej (jama E). W kurhanie II brak jest ewidentnego pochówku. (...) Wielowarstwowy nasyp kurhanu I w Miernowie przykrył kurhan kultury ceramiki sznurowej (...). Pochówki należące się kultury trzcienieckiej znajdowały się na powierzchni starszego kopca*³⁸. Natomiast, już z okresem BB1 można łączyć obiekty z Lublina-Zemborzyc-Dąbrowej z rejonu Lubelszczyzny oraz obiekty grupy sieradzkiej, tj. Okalew i Strugi. Odpowiadają one fazie klasycznej rozwoju KT na Lubelszczyźnie, wg Taras H. (1995, s. 90, z. XII). Występująca w okresie BA2/BB1–BB1³⁹, czwarta faza użytkowania tych form konstrukcyjnych w KT,

29 Etap I, faza 3.

30 Etap II, faza 1.

31 Kurhan IX.

32 Kłosińska E., 1987, s. 48, s. 50.

33 Etap II, faza 2;

34 Dubeczno, Zienki, wg Taras H., 1995, s. 89, 90.

35 Wg Górskiego J. 2007, s. 99–100.

36 Najczęściej jeden kurhan.

37 Położone zostały na jego peryferii.

38 Kłosińska E., 1987, s. 44.

39 Wg Taras H., 1995, s. 90, z. XII.

wiąże się z obszarem Lubelszczyzny (Lublin-Zembożyce-Dąbrowa) oraz grupą sieradzką kurhanów KT (tj. Okalew i Strugi). Pierwszy ze wspomnianych stanowisk, odpowiadające klasycznej fazie rozwoju KT w tym rejonie, posiada także powiązania stylistyczne m.in. z kulturą otomani⁴⁰. Warte uwagi jest także, iż *pod nasypem kurhanu 10 w Okalewie wyróżniono dwie jamy grobowe. W grobie nr 1 znaleziono łagodnie profilowaną wazę (typ 22) z pogrubionym brzegiem (krawędź wylewu skośnie ścięta), zdobioną w górnej części poziomymi żłobkami i ukośnymi na brzuścu. Towarzyszyła jej szerokootworowa waza tego samego typu (...). Zdobienie tej wazy bardziej nawiązuje do stylistyki grupy sambrzeckiej kultury mierzanowickiej datowanej na A2 epoki brązu (...) niż jak się sądzi (...) do wzorców stylistycznych kultury ceramiki sznurowej. Wczesna pozycja chronologiczna tego znaleziska może być dodatkowo poparte datowaniem wyposażenia drugiego grobu odkrytego pod tym nasypem. Znalezione w nim szpilę o półkolistej główce (...), która nawiązuje (...) do kultury unietyckiej⁴¹. Wreszcie, już stanowisko z Kazimierzowa łączyć można z piątą fazą związaną z wznoszeniem i funkcjonowaniem tych konstrukcji w KT, a datowaną na okres BA2/BB1–BB2. Ostatnie dwie fazy łączyć można z najprawdopodobniej długotrwale funkcjonującymi obiektami kurhanowymi KT w Żernikach Górnych i Dacharzewie. I o ile początek funkcjonowania obydwu tych obiektów jest wyznaczany na BA2, to już ich schyłek miałby nastąpić w różnych okresach. Dla kurhanu z Żernik Górnych ma to być BB2, zaś dla Dacharzewa schyłek użytkowania obiektu określono na początki czwartego OEB, tj. Ha B1. Dla pierwszego z wymienionych obiektów Kempisty A.⁴², zauważa, iż w oparciu o materiały niego pozyskane, istnieje możliwość wyróżnienia *dwóch faz kultury trzcinieckiej. Fazę starszą, poprzedzającą usypanie kurhanu w Żernikach Górnych i reprezentowaną przez założenie kultowe i płaskie cmentarzysko grobów zbiorowych, nazwano Żernicką. Faza II zaś wiąże się ze wznoszeniem kopców i nielicznymi wkopanymi w nie grobami⁴³. Z pierwszą fazą użytkowania cmentarzyska wiązać można pochówki z ceramiką o stylistyce nawiązującej m.in. do kultur otomani i mogiłowej. W przypadku kurhanu w Dacharzewie *otrzymane daty potwierdzają zasadność wyróżnienia etapu starszego, związanego z użytkowaniem kamiennych komór (daty z kości i drewna) oraz młodszego – groby na obwodzie kopca (daty z kości) i wykazują istnienie między nimi hiatusu. (...) Zestawienie dat pozwala sądzić, że wszystkie groby na obwodzie kopca powstawały cyklicznie między około 1450 a 950 BC⁴⁴. Jak widać funkcjonowanie większości cmentarzysk kurhanowych KT jest wyznaczane na okresu BA2–BB2. Choć podkreślić należy, iż samo wzniesienie nasypów musiało następować nie później niż do BB1, po tym okresie następować***

40 Waza zdobiona ornamentem rytm i guzowym.

41 Górski J., 2007, s. 92–93.

42 Kempisty A. 1978, s. 401–407.

43 Kempisty A. 1978, s. 402.

44 Florek M., Taras H. 2003, s. 54.

musiał okres wtórnego użytkowania nasypu przez wkopywanie weń grobów ludności jeszcze z nim związanej kulturowo bądź religijnie⁴⁵. I jedynie we wspomnianych dwu ostatnich przypadkach⁴⁶, obiekty te funkcjonują nieco dłużej, co może być sygnałem, że *enklawy osadnictwa tej kultury (lub ta tradycja religijna) przetrwały w centralnej i wschodniej Polsce do końca IV okresu epoki brązu (Ha B1), czyli znacznie dłużej niż wskazywałyby na to dotychczasowe źródła*⁴⁷. Obiekty kurhanowe kultury trzcinieckiej (grupy sieradzkiej)⁴⁸ wykazują podobieństwa konstrukcyjne do grup KU i KMo. Konkretnie, w kulturze tej spotkać można obiekty posiadające *wieńce kamienne, obstawy i jądra kamienne. Takie konstrukcje spotkano w Rościszowicach, Skoroszowie i Obrocie (woj. wrocławskie) oraz Smoszewie i Wysocku Wielkim (woj. kaliskie). Kęgi kamienne na obwodzie kurhanu to szczególnie konstrukcyjny charakterystyczny dla kręgu kultu mogiłowych. Zwyczaj budowy kręgów dotarł do grupy sieradzkiej zapewne z terenu polskich grup KMo*⁴⁹. A przystosowanie owych wpływów na podłożu KT miała umożliwić bliskość egzystencji obu stref kulturowych. Zaś ową transmisję kulturową miałyby potwierdzać niektóre znaleziska zabytków KMo, odnajdywane nie tylko w strefie grupy sieradzkiej, ale także pojedynczo i w pozostałych obszarach występowania KT w międzyrzeczu Odry i Wisły⁵⁰. Co stwierdza już Kempisty A., który dochodzi wręcz do paradoksalnego wniosku, iż *zarówno obrządek ciałopalny, jak i zwyczaj sypania kurhanów w kulturze trzcinieckiej są rezultatem oddziaływania kultury mogiłowej*⁵¹. I choć także pierwsze obiekty kurhanowe można łączyć z tym okresem to są one nieliczne. Dopiero z kolejnym okresem, a więc z BB2, można łączyć wyraźny przyrost tej formy pochówków w KMo. Co zatem w naturalny sposób wyklucza wpływ tej kultury na obiekty kurhanowe w strefie KT. Ciałopalenie w strefie KT należy traktować z ostrożnością gdyż *należałoby przestrzec przed zbyt generalnym traktowaniem ciałopalenia, jako zjawiska wyznaczającego późny horyzont kultury trzcinieckiej (...). Wydaje się zresztą, że proces adaptacji ciałopalenia w kulturze trzcinieckiej miał charakter powolny i był dość zróżnicowany regionalnie oraz rozpoczął się od początku trwania tej kultury. W grupie Zamoyskiej kremacja mogła być odbiciem tradycji starszych, do grupy wiślickiej przywędrowała zapewne z kulturą Otomani (Miernów I). Inne natomiast pochówki ciałopalne (płaskie jamowe i popielnicowe) mogą pozostawać w ścisłym związku z kształtowaniem się kultury łużyckiej*⁵². Kolejny etap wznoszenia kurhanów wiąże się z KMo(BB1–BD). Z pierwszą fazą łączy się zaledwie jedno stanowisko

45 M.in. Kłosińska E., 1987, s. 50.

46 Tj. Żerniki Górne, Dacharzów;

47 Florek M., Taras H. 2003, s. 60.

48 Wg Kłosińskiej E., 1987, s. 37.

49 Kłosińska E., 1987, s. 48.

50 M.in. pucharek na nóżce i kubek stożkowy z grobu nr 69 w Żernikach Górnych.

51 Kempisty A., 1978, s. 408.

52 Kłosińska E., 1987, s. 51.

z Krotoszyna (BB1), synchronizowane z fazą I KMo⁵³ i z występującymi w tym czasie grobami w Wojdalu, Kurowie i Legnicy. Należy mieć jednak na względzie, iż stanowiska KMo występujące w tym okresie *nie są liczne. Są one rozrzucone po całym w zasadzie terenie występowania kultury przedłużyckiej (...)* Znamy je zarówno ze Śląska, jak i z Wielkopolski, Kujaw, Saksonii czy Brandenburgii. W większości są to luźne wyroby brązowe, pochodzące w znacznej części z zniszczonych grobów (...) Ze skarbów do fazy pierwszej należy zdecydowanie zaliczyć zespół z Czeszewa, pow. Wągrowiec⁵⁴. Chronologia dwu kolejnych stanowisk tj. Obrót i Smoszew, wyznaczana jest na nieco dłuższy już okres BA1–BC1, tj. z ww. fazą pierwszą – starszą KMo lub jej schyłkiem i niemal całą fazą klasyczną rozwoju tejże kultury⁵⁵. Ostatniej fazie faz rozwoju KMo (BB2–C1) odpowiada większość kurhanów tej kultury⁵⁶. Warte zauważyć, że dopiero w fazie młodszej KMon *cmentarzyskach, niejednokrotnie zapoczątkowanych w klasycznej (lub nawet w wczesnej) fazie kultury przedłużyckiej, zaczynają pojawiać się masowo pochówki ciałopalne, głównie popielnicowe. W obrządku pogrzebowym znacznie większą rolę niż uprzednio zaczyna pełnić ceramika. (...) Mniej natomiast spotykamy w grobach wyrobów metalowych. Możemy w tym wypadku mówić o uformowaniu się najwcześniejszej fazy kultury lużyckiej*⁵⁷. Okres ten można synchronizować z pojawianiem się ciałopalenia, a najwcześniej w rejonie północno-zachodniej Słowacji i na północnych Morawach, dalej Wyżyny Głubczyckiej, w południowej części Śląska Środkowego i południowej części Śląska Dolnego i wreszcie w dorzeczu rzeki Kaczawy⁵⁸. Przy czym w tym czasie wyznacza się także schyłek funkcjonowania niemal większości kurhanów KT⁵⁹.

Według Chmielewskiego W. na pojęcie osadnictwa składa się: obszar i jego zasoby, ludzie z nim związani oraz kultura umożliwiająca wykorzystanie środowiska wraz z jego zasobami i rozwijanie się człowieka. Przy tym rozumieniu osadnictwa człowiek jest w stanie zakładać punkty osadnicze w miejscach dla siebie dogodnych, w liczbie oraz o wielkości zależnej od swoich potrzeb. Osada jest miejscem okresowego pobytu grupy ludzkiej, której towarzyszy szereg należących do niej urządzeń gospodarczych i przede wszystkim szereg

53 WgGedla M., 1975, s. 72–73.

54 Gedl M., 1975, s. 73.

55 WgGedla M., 1975, s. 72–74.

56 Etap III, faza 3; Tabela 02.

57 Gedl M., 1975, s. 94.

58 Nie mniej jednak pojawiające się od BB1 po BD kurhany KMo, a w większej liczbie funkcjonujące w okresie BB2–BC1, można synchronizować m.in. z takimi wydarzeniami jak zniszczenie kultury Minojskiej około roku 1450 p.n.e. przez władców Mykeńskich, czy też najazdem hetyckim i zniszczeniem królestwa Mitanni.

59 Niemniej jednak okres rozwoju kurhanów KT, tj. BA2–BB1 a w niektórych rejonach nieco dłużej tj. do okresu BB2 lub nawet Ba H1, odnieść można jeszcze do schyłku funkcjonowania pierwszych pałaców na Krecie, a także powstaniem drugiej fazy tych okazałych budowli kultury minojskiej, i co ważniejsze także użytkowanie pisma linearnego B.

dotatkowych założeń kultowych⁶⁰. Na temat osadnictwa z obszaru międzyrzecza Odry i Wisły ludności KU niewiele można powiedzieć. Stanowiska lokowane na obszarze Śląska i częściowo ziemi lubuskiej cechuje bardziej zwarte osadnictwo, w przeciwieństwie do obszaru Wielkopolski gdzie ma ono charakter rozproszony. Mając powyższe na uwadze proces rozprzestrzeniania terytorialnego KU należy wiązać z BA2 (faza klasyczna KU)⁶¹, gdy następuje jej główny etap wznoszenia kurhanów (m. in. Łęki Małe, Helmsdorf, Leubingen). Osadnictwo KU w międzyrzeczu Odry i Wisły analizuje się na podstawie znalezisk luźnych, skarbów i głównie cmentarzysk. Ludność KU zakładała osiedla na wzniesieniach w pobliżu rzek, a tuż obok lokowała cmentarzyska⁶², co zresztą sugeruje Sarnowska W.⁶³ Z kolei brak jak dotąd informacji o rozpoznaniu osad związanych z społecznością kultury mogiłowej. Mimo, że można z nią łączyć kilka stanowisk określanych jako osady, to ich przynależność kulturowo-chronologiczna pozostaje niepewna. Natomiast osadnictwo kultury trzcinieckiejdzielone jest na grupy małopolską i lubieńską⁶⁴. Osady tej społeczności były stosunkowo rozległe, zaś kurhany wznoszono nisko w dolinach rzek, na terasach, cyplach lub nieznacznych wzniesieniach o ekspozycji okrężnej⁶⁵. W większości przypadków zachowały się ślady jam gospodarczych o zarysie kolistym i trapezowatym lub gruszkowatym w przekroju. Znajomość konstrukcji dwuizbowej (tj. izby i przedśionka) posiada cechy zbieżne z budowlą kamienną odkrytą pod nasypem kurhanu w Dacharzewie. Można tu wspomnieć także o osadzie z Wojciechowic w woj. tarnobrzeskim, gdzie wyeksplorowano kilka jam o nieustalonej bliżej funkcji, zawierających materiały KT, a także z Rzeszowa-Baranówki, gdzie znajdują się liczne jamy zasobowe. Wstępnie zostały także rozpoznane stanowiska w Opatowie i Łojowicach w woj. tarnobrzeskim, Goszycach pod Miechowem, Więclawicach w woj. krakowskim⁶⁶. Zlokalizowano ponadto osady w Nagajowie i Orłiskach w woj. tarnobrzeskim, Cieszanowie w woj. przemyskim czy w Żurawce i Słonowicach w woj. kieleckim, oraz Bondyrzu w woj. zamojskim. W przypadku grupy lubieńskiej znane są nieliczne przykłady osad: z Lutomińska w woj. sieradzkim, Kurzeju w woj. kaliskim oraz Brześciu w woj. wrocławskim. Pochodzi stąd zalewie po kilka jam z charakterystycznym inwentarzem ceramicznym i kostnym. Niekiedy wydzielono też, jak w przypadku Lutomińska, wyraźne warstwy osadnicze ze stosunkowo licznym materiałem KT oraz jamami o nieustalonym przeznaczeniu⁶⁷. Ponadto na obszarze podkrakowskim *kurhany występują w strefach intensywnie zasiedlonych w czasach KT i zapewne pełniły*

60 Czego przykładem są m.in. miejsca grzebalne.

61 Czebreszuk J. 1996, s. 89.

62 Np. Mokronos Górny, woj. wrocławskie.

63 Sarnowska W. 1969, s. 272–273.

64 Miśkiewicz J. 1978, s. 180–190.

65 Np. Złota Pińczowska, woj. kieleckie.

66 Gardawski A. 1959, s. 32, 34–36.

67 Rogozińska R. 1963, s. 90–91.

*funkcje nie tylko związane z miejscami pochówków (...) Z kolei na wyżynie sandmierskiej kopce (...) były lokowane w strefach oddalonych od stałych osiedli. Podobną uwagę można odnieść do cmentarzyska w Żernikach Górnych. Obserwacje te mogą świadczyć o różnym znaczeniu omawianej grupy stanowisk dla lokalnych społeczności na różnych terenach*⁶⁸.

Reasumując, w okresie BA–BC można wydzielić trzy główne etapy ich użytkowania. Pierwszy, gdy do obrządku pogrzebowego konstrukcje te wprowadza kultura unietycka, drugi etap – kultura trzciniecka i trzeci etap – kultura mogiłowa. Zaznacza się obecność niewielkich konstrukcji ograniczonej do kilku elementów (np. krąg, nasyp kamienny), które ulegają ewolucji w późniejszych okresach do form kurhanów o rozbudowanej strukturze drewniano-kamiennej lub kamiennej nakrytej płaszczem ziemnym. Stan badań wpływa negatywnie na sposób rozpoznania osadnictwa w początkach epoki brązu. Tym niemniej przyjętą należy założyć o możliwości czasowego użytkowania danego obszaru i cyklicznego przemieszczania się ludności danej kultury w obrębie zajmowanego obszaru wskutek m.in. działalności gospodarczej wpływającej na środowisko naturalne. Ponadto można stwierdzić, że pomimo braku lub niezbyt wystarczającej ilości osad stanowiska z kurhanami stanowią stały punkt wyznaczający rejon zasiedlenia danej społeczności. Można przyjąć, że w określonym kontinuum czaso-przestrzennym kurhany nie pełniły wyłącznie funkcji sepulkralnych stanowiąc osłonę szczątków zmarłego czy rytualnych będąc miejscem okresowego wypełniania zabiegów sakralnych. Niewątpliwie poprzez nadanie miejscu pochówkom monumentalnej konstrukcji stały się one integratorem danej społeczności i przekazywaczem określonych idei, mających za zadanie przenieść je w czasie wraz z rozwojem ugrupowania na zasadzie przekazywania opowieści i legend (casus późniejszych chronologicznie kopcy Krakusa i Wandy). Przede wszystkim pod względem funkcjonalnym pełniły rolę repera umożliwiającego społeczności orientację w zajmowanej przestrzeni geograficznej, stając się niejednokrotnie stałą zarówno dla budowniczych jak i społeczności występujących w późniejszych czasach (casus cmentarzyska kurhanowego w Łękach Małych). Tym samym problematyka kurhanów jest podstawową kwestią dla rozpoznania osadnictwa początków epoki brązu poszczególnych ugrupowań, dla których tego rodzaju konstrukcje pełniły jedną z ważniejszych ról.

BIBLIOGRAFIA:

Butent-Stefaniak B., 1997, *Z badań nad stosunkami kulturowymi w dorzeczu górnej i śródownej Odry we wczesnym okresie epoki brązu*, Wrocław.

Czebreszuk J.,

- 1996, „*Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*”, Poznań.
- 2001, „*Schyłek neolitu i początki epoki brązu w strefie południowo-zachodniobałtyckiej (III i początki II tys. przed Chr.) – alternatywnym model kultury*”, Poznań.

Dąbrowski J., 2004, *Ältere Bronzezeit in Polen (Starsza Epoka Brązu w Polsce)*, Warszawa.

Florek M., Taras H., 2003, Dacharzów. Cmentarzysko kultury trzcinieckiej, Lublin.

68 Górski J. 2008, s. 32.

Gardawski A., 1959, Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce, [w:] Materiały starożytne, t. 5, s. 7-189.

Gedl M., 1975, *Kultura przedłużyczna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Górski J.,

- 2007, Chronologia kultury Trzcinieckiej na lessach Niecki Nidziańskiej w Małopolsce (wybór zagadnień), [w:] „Opera ex Aere”. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane prof. Janowi Dąbrowskiemu (...), red. Mogielnicka-Urban M., s. 31-38, Warszawa.
- 2008, Pochówki zwierząt i depozyty zwierzęce w kulturze trzcinieckiej (wstęp do problematyki), [w:] Na pograniczu światów – Studia z pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego (...), red. Czebreszuk J., Makarowicz P., Szmyt M., Poznań.

Kempisty A., 1978, Schyłek neolitu i początek epoki brązu na wyżynie małopolskiej w świetle badań nad kopcami, [w:] rozprawy UW: 121, Warszawa.

Kłosińska E., 1987, Zagadnienie cmentarzysk kurhanowych kultury trzcinieckiej, [w:] *Kultura trzciniecka w Polsce* (...), Kraków.

Rogozińska R., 1963, Sprawozdanie z badań stanowisk kultury trzcinieckiej w Guciowie i Bondyrzu, pow. Zamość, w 1961 rok [w:] *Sprawozdanie Archeologiczne* (...), Wrocław-Warszawa-Kraków.

Sarnowska W., 1969, *Kultura Unietycka w Polsce*, t. I, Wrocław.

Taras H., 1995, *Kultura Trzciniecka w Międzyrzeczu Wisły, Bugu i Sanu*, Lublin.

СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ У ВИХОВАННІ ТА НАВЧАННІ ОСОБИСТОСТІ

Золотарьова Аліна Вячеславівна
вчитель англійської мови, спеціаліст
Піщанський НВК, м. Красноград
Харківської області
alincam@gmail.com

Головна мета сучасної школи полягає в тому, щоб створити таку систему навчання та виховання особистості, яка б забезпечувала не лише освітні, але й навчальні потреби кожного учня відповідно до його нахилів, інтересів та можливостей невирішеним.

На сучасному рівні зберігаються проблеми між зростаючими вимогами суспільства до процесу навчання і загальним станом виховання підростаючого покоління.

Спостерігається демонстративність учнів до процесу навчання та виховання, що зумовлено прогалинами у навчально-пізнавальній діяльності; невідповідність шкільного програмового навантаження потребами самих школярів та інше.

За останні роки життя навколо нас суттєво змінилося. А шкільні принципи навчання та виховання залишаються старими. Не стимулює потяг до знань і недостатнє матеріально - технічне забезпечення, обмеженість

та застарілість ілюстративного матеріалу, монотонність класно – урочної системи, відсутність творчості, пошуку в роботі учнів, завантаження пам'яті й мислення. Якщо проаналізувати проблеми навчання та виховання, то можна визначити такі основні проблеми:

- застосування знання в невідомій ситуації;
- учням важко запам'ятати терміни, правила, порядок дії;
- визначити головне в тексті, завданні, матеріалі;
- самостійно знаходити способи розв'язання задач;
- працювати самостійно.

Оскільки для утвердження поради особистісноорієнтованої, компетентісної освіти, вчителі повинні реалізувати нові дитиноцентричні підходи до навчально—виховного процесу. В центрі уваги сучасної школи - учень з його обдарованістю, здібностями, потенційними можливостями.

Таким чином, ключовою фігурою у впровадженні оновлених цілей і змісту освіти є вчитель. Сучасний вчитель постійно вдосконалює свою професійну майстерність, розуміє нові моделі навчальної програми, оновлює предметні й тематичні знання, опановує нові підходи до навчання і виховання. Завдання педагога – розширювати психолого- педагогічні знання та вдосконалювати професійні вміння в побудові навчально – виховного процесу, створити інноваційний простір для формування інтелектуальної, соціально активної, творчої особистості, що володіє необхідними для самовизначення та успішної самореалізації ключовими та предметними компетентностями.

Робота за новими програмами і підручниками сприяє утвердженню в педагогічній практиці гуманних цінностей спрямованості змісту методик на виховання і розвиток кожної дитини. Водночас освіта є в цілому надзвичайно консервативною системою, тому й нові технології впроваджуються у процес навчання виховання і в організацію навчально-виховних заходів дуже складно, особливо порівняно з упровадженням технічних інновацій.

Усе це потребує глибокого наукового осмислення змісту, організаційних форм і методів діяльності сучасних шкіл, їхньої основі- професійної діяльності вчителя. Суспільна потреба спонукає вчителя до пошуку нових педагогічних технологій, до поширення і впровадження передового педагогічного досвіду. Під цим варто розуміти не лише ідеї, методи, технології, які ще не використовували, але й увесь комплекс елементів, у тому числі окремі елементи навчально – виховного процесу, які містять прогресивні засади, дають змогу ефективніше вирішувати комплексне завдання розвитку й саморозвитку творчої особистості. Саме освітня інноваційна діяльність є способом досягнення ефективного розвитку нашого суспільства, його адаптації та входження до розвинених країн світу.

Системний підхід охоплює всі основні моменти розроблення систем навчання – від креслення мети і конструювання навчального процесу до перевірки ефективності функціонування нових педагогічних систем.

Тепер значення систематичного підходу як властивої умови успішного розв'язання педагогічних проблем не підлягає сумніву.

До речі, зауважую, що А.С.Макаренко був першим вітчизняним педагогом, хто звернув увагу на необхідність технологічного підходу до навчання та виховання.

Причиною й наслідком того, що педагогічні технології порівняно пізно прижилися на вітчизняному ґрунті, була і є відсутність професійних педагогів – технологів (теоретиків та практиків) і пов'язаний із цим дефіцит високотехнологічних підручників, посібників, методичних розробок.

Науковці вважають, що педагогічна технологія – це структуроване проектування педагогічного процесу шляхом аналізу, відбору, конструювання і контролю. Існує твердження, що комп'ютеризація навчально-виховного процесу у педагогічному проектуванні є чи не найпершою умовою його ефективної реалізації.

Для підвищення ефективності навчання (за теорією В.Беспалька) в останні роки широко використовують ігрові технології. Як зацікавити школяра, викликати в нього бажання вчитися? Доцільно використовувати елементи гри. За характером педагогічного процесу ігри поділяються на:

- навчальні (тренінгові, контролюючі, узагальнюючі);
- пізнавальні, виховні, розвивальні;
- репродуктивні, продуктивні, творчі;
- комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні, психологічні тощо.

Учителю, який працює творчо, крім нестандартного підходу до проблем здатності продумувати оригінальні ідеї, властива низка особистісних якостей. Таким чином, потреба у творчих, діяльних, обдарованих інтелектуально й духовно розвинених громадянах стоїть надзвичайно гостро.

Підсумовуючи вищезазначені положення проблеми навчання та виховання особистості, слід зазначити, що вони полягають у тому, що:

- матеріальна база навчальних закладів застаріла;
- недостатнє фінансування та утримання та розвиток навчальних закладів;
- застаріла база комп'ютерів, відставання в інформації та комп'ютеризація від сучасних вимог;
- низький рівень забезпечення сільських шкіл якісною мережею Інтернет;
- неякісна підготовка майбутнього вчителя у вузах, відсутність мотивацій у його роботі.

Глобалізація, трансформаційні процеси та непереривна інформаційна змінність обумовлюють введення дитини в дуже складну систему суспільних відносин, потребують від неї здатності до нестандартних і швидких рішень. Саме тому педагогічні колективи мають приділяти подоланню консерватизму в підходах до навчально-виховної діяльності й наявних стереотипів учительської праці та процесу актуальних проблем

навчання та виховання особистості. Тільки інноваційна за сутністю освіта може виховувати людину, яка живе за сучасними інноваційними законами глобалізації є всебічно розвиненою самостійною самодостатньою особистістю, керується власними знаннями та переконаннями.

КРЕАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ РЕЖИСЕРІВ

Касьяненко Андрій Сергійович
викладач кафедри режисури естради
та масових свят Київського національного
університету культури і мистецтв
andriikasianenko@ukr.net

Креативність сьогодні виходить на перший план у життєвому просторі молодого покоління. Творчі особистості цінуються, а характерні якості креативності перебувають на перших позиціях. Креативність (латин. creatio – створення) – творча, новаторська діяльність [5]; новітній термін, яким окреслюються «творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і входять в структуру обдарованості як незалежний фактор» [6].

Так, на сьогодні, не існує єдиного визначення поняття «креативності» як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, зарубіжні вчені (А. Маслоу, Д. Дюфо, Е. Боно, Е. Фром, Дж. Гілфорд) стверджують, що креативне мислення – це навичка, яку може розвинути кожний. Секрет креативності полягає в умінні генерувати дрібні ідеї у великий проект. Креативний процес складається з поєднання відкритого і критичного мислення. У відкритому мисленні увага зосереджена на великій кількості самих оригінальних ідей, незалежно від можливостей їх реалізації та ступеня їх аргументованості. Але самі великі ідеї народжуються не миттєво, а виростають із дрібних у процесі тривалої, систематичної, наполегливої праці. Складність мислити по-новому, коли потрібно створити щось нове, чого ще не було, знаходить пояснення у сформованих стереотипах. Стереотипи необхідні, вони полегшують нам життя. Проте можуть і заважати, якщо це стосується розробки креативного.

Технологія креативного навчання створює умови для розвитку творчих здібностей людини, активізує пізнавальну діяльність і спонукає до творчого мислення. На наш погляд, креативність слід розглядати як основу, що зумовлює творчу активність людини) для самоактуалізації та творчої самореалізації особистості у різних видах життєдіяльності. Отже,

креативність є характерною ознакою творчої особистості, спроможної реалізувати свій творчий потенціал за власною ініціативою і вибором відповідних засобів. для будь-якої творчої діяльності.

Креативність у підготовці майбутніх режисерів передбачає творче переосмислення результатів сприйняття і ґрунтується на нестандартному мисленні, знаннях законів драматургії та продюсування, реактивному реагуванні вирішення творчих завдань та індивідуально-особистісному підході до осягнення чіткого розуміння специфіки творчого процесу, генерування ідеї та інших творчих елементів. Так, креативний компонент впливає на розвиток художньо-творчих умінь (виконавських, імпровізаційних), які, у свою чергу, формують професійно важливі якості: емпатію, артистизм, рефлексію, самостійність, творчу активність, ініціативність. Він стосується можливості не тільки споживати, а й діяти, творити, втілювати в життя власні переконання, містить орієнтири самореалізації особистості студента в процесі виконавської діяльності [7, 33].

Адже в сучасній вищій мистецькій освіті саме креативні освітні технології виступають важливим фактором у процесі постійного духовно-творчого удосконалення особистості, формування інтелектуального і культурного потенціалу майбутнього митця.

Головним чинником креативного навчання майбутніх режисерів за спеціальністю 021 «Сценічне мистецтво» є творче мислення викладачів і студентів у процесі фахового індивідуального навчання, яке перетворюється у співпрацю викладача і студента. Велику роль при цьому відіграє особистість педагога, який має бути талановитою, яскравою, цікавою, творчою людиною. Пошуки сучасної особистісно орієнтованої системи мистецької освіти майбутніх режисерів спрямовані на виявлення найефективніших форм і методів модернізації освітнього процесу.

Одним з основних факторів, що визначають успішність вивчення мистецтва режисури і майстерності актора, є методика викладання. Щоденні заняття сприяють виробленню викладачем прийомів, доцільних для його школи та складу студентів. Таким чином створюється індивідуальна творча методика кожного викладача. Важливі аспекти такої індивідуальної методики полягають у тому, що вона пристосована до конкретних умов і ґрунтується на набутому професійному досвіді.

З перших кроків навчання у мистецьких закладах вищої освіти, саме на заняттях з режисури закладаються основи професійної майстерності, креативного творчого мислення. Із самого початку навчання здійснюється і професійна акторська підготовка студентів, без чого неможливе опанування режисерської техніки. Заняття з режисури і майстерності актора, окрім вивчення матеріалу навчальної програми, є своєрідною художньою гімнастикою, яка, систематично розвиваючи набуті навички, змушує мислення, психофізичний апарат і весь організм студентів перебувати в постійній професійній готовності, тобто у «творчій формі». Цей стан

дозволяє студентам не тільки витримувати великі психічні та фізичні навантаження, а й поступово вдосконалювати режисерську майстерність.

Встановлено, що формування креативного творчого мислення стимулює мотиваційний компонент, розвиває пошукову самостійність і здатність долати труднощі, сприяє прагненню до досягнення кінцевого результату. Неприпустимими є уніфікація студентів, стирання творчих особливостей особистості. Протягом першого року занять для кожного студента створюються максимально комфортні умови для розкриття індивідуальності, тобто виявлення діапазону акторських і режисерських талантів, щоб після закінчення курсу визначити можливість подальшого навчання студента за обраною професією.

Як показує досвід, найкраще прослідковується індивідуальна результативність креативного творчого мислення студентів під час підготовки курсових семестрових студентських показів, що дозволяє зробити висновок про те, що домінуючою особливістю креативного компонента в підготовці майбутнього режисера є високий рівень творчої активності, спрямованої на розвиток та реалізацію творчих здібностей у процесі підготовки майбутнього фахівця до професійної діяльності.

Література:

1. Креативність як майстерність розпоряджатися ідеями <https://telekritika.ua/uk/kino/kreativnist-yak-majsternist-rozporyadzhatisya-ideyami/>

2. Антонова О. С. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012, с. 284.

3. Творчість без меж. 7 виступів TED про креативність/ <https://life.pravda.com.ua/society/2016/08/6/216219/>

4. Джадкінс Р. Искусство креативного мышления/ Род Джадкінс; перев. с англ. П. Миронова // М. : Азбука Бизнес, Азбука–Аттикус, 2016.–432 с.

5. Torrance E.P. Guiding Creative Talent — Englewood Cliffs. — NY: Prentice-Hall, 1964.

6. Torrance E.P. The Torrance Test of Creative Thinking: Technical-norm manual. III, 1974.

7. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г.М. Падалка. — К. : Освіта України, 2010. — 274 с.

OSOBOWOŚĆ A ORIENTACJA TEMPORALNA JAKO REGULATOR ZACHOWANIA CZŁOWIEKA

Kolecka Aleksandra, Kolecka Barbara

opiekun naukowy: Besta Tomasz

*Instytut Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
alexandrakolecka@gmail.com, basiakolecka25@gmail.com*

Wstęp

Życie jednostki nierozłącznie wiąże się z określoną przestrzenią społeczną i jest zanurzone w konkretnej perspektywie czasowej. Lens (1994) twierdzi, że owa perspektywa nie dotyczy jedynie wymiaru fizycznego, czyli chronobiologicznego (gr. *chronos*), który uważany jest za obiektywny i mierzalny [5, s. 181]. Perspektywa czasowa zawiera w sobie także wymiar ważniejszy, tj. wymiar czasu psychologicznego (łac. *tempus*) [11, s. 131]. Czas psychologiczny nie tylko, podobnie jak czas fizyczny, organizuje nasze życie, lecz także nadaje większe znaczenie konkretnym zdarzeniom, które miały miejsce, właśnie się dzieją, lub dopiero nastaną [12, s. 389]. Według Johana Hoornaerta (1973) czas psychologiczny można rozpatrywać w czterech następujących aspektach:

1. aspekt poznawczy – dotyczy umiejętności człowieka do umiejscowienia siebie i innych zdarzeń w czasie;
2. aspekt afektywny – odnosi się do subiektywnego określania czasu na podstawie występujących zdarzeń i tzw. „zegara biologicznego”;
3. aspekt dynamiczny – dotyczy świadomości wpływu czasu i określania jego interwałów;
4. aspekt behawioralny – określa zdolność jednostki do postrzegania zdarzeń w porządku chronologicznym, tj. umiejscawiania ich na linii czasu [13, s. 111].

Choć trudno jednoznacznie zdefiniować psychologiczne pojęcie czasu, a każdy z nas przetwarza informacje na jego temat w sposób nieświadomy, to jednak czas jest bardzo istotnym regulatorem naszego zachowania [6, s. 87; 15, s. 79; 16, s. 744]. Próbę zdefiniowania pojęcia psychologicznego czasu i określenia jego wpływu na wewnętrzną strukturę zachowania podejmuje gałąź naukowa określana mianem psychologii temporalnej. Uznaje ona dynamizm i zmienność środowiska, w którym żyje człowiek, a także zdolność jednostki do modyfikacji własnych zachowań w odpowiedzi na układ zdarzeń w czasie. Zainteresowanie psychologii temporalnej koncentruje się wokół różnorodnych procesów życiowych i rytmiczności zmian zachodzących w organizmie człowieka [5, s. 177; 16, s. 744]. Psychologia temporalna, korzystając z dorobku nauk biologicznych (neurologii, chronobiologii), odpowiada zatem na pytanie jak zmiany środowiska w czasie i ich odzwierciedlenie psychiczne oddziałują na jednostkę [16, s. 744].

Osobowość a orientacja temporalna regulująca zachowanie

Czas jest elementem bardzo silnie oddziałującym na zachowania i reakcje jednostki, które są odpowiedzią na wciąż zmieniające się warunki życia społecznego [12, s. 389-390]. Osobowość kształtuje się w wyniku kontaktu jednostki ze światem zewnętrznym [7, s. 171-13]. Jest ona niczym formą nabierającą swoistego kształtu poprzez wpływ relacji interpersonalnych i efekty społecznego uczenia się [7, s. 95-97; 18, s. 133]. Osobowość, zgodnie z myślą Zimbardo, jest tym, co charakteryzuje daną jednostkę [18, s. 393-394]. W ujęciu bardziej formalnym to ogólna suma sposobów, w jaki człowiek reaguje na inne obiekty dzielące z nim jedną przestrzeń społeczną oraz stanowi zbiór sposobów tworzenia z nimi relacji [18, s. 393, 432]. W pojęciu osobowość zawiera się poznawcze konstruowanie rzeczywistości społecznej poprzez nadawanie znaczenia doświadczeniom, antycypowanie i analizę zdarzeń oraz tworzenie modeli własnej osoby w perspektywie przyszłości. Funkcją osobowości jest także ewaluacja doświadczeń własnych i innych osób poprzez ocenę bieżących celów i podejmowanych kierunków działań dotyczących przeszłości i przyszłości. Funkcjonowanie osobowości obejmuje również programowanie działań oraz sterowanie ich przebiegiem dzięki procesom samoregulacji, kontroli emocji i motywacji, a także nadawaniu odpowiedniego kierunku naszej uwadze [4, s. 290-291; 10, s. 52]. Wszystkie wyżej wymienione funkcje osobowości mają znaczenie rozwojowe dla jednostki i są zorganizowane w czasie. Osobowość jest temporalna i podlega ciągłym zmianom pod wpływem interakcji z otoczeniem, natomiast orientacja temporalna pozwala człowiekowi zachować stałe punkty odniesienia [4, s. 301-303, 309-312; 5, s. 176; 9, s. 331; 15, s. 79].

Współcześnie udało się wyróżnić dwa kierunki temporalnej regulacji zachowania. Pierwszy z nich to tak zwane modele zegarowe, które koncentrują się na biologicznych regulatorach czasowych zachowania, które określa się mianem zegarów wewnętrznych [16, s. 744]. Zegar wewnętrzny definiowany jest jako biologiczny mechanizm automatycznego różnicowania trwania przedziałów czasu oraz przewidywania układu regularnych zdarzeń. Ośrodkiem informującym o poczuciu rytmiczności zdarzeń jest podwzgórze. Jest ono częścią układu autonomicznego, co przemawia za endogenną regulacją zachowania, na które człowiek nie ma wpływu. Prawie wszystkie procesy, zarówno psychiczne, jak i biologiczne, podlegają zmianom okołodobowym, choć obserwuje się wahania międzyosobnicze [16, s. 744]. Zdeterminowanie zachowania endogennym wpływem naszej fizjologii skłoniło Poppela do stwierdzenia, że jesteśmy zniewoleni przez czas.

Drugim kierunkiem, stanowiącym podejście komplementarne do opisanych wyżej modeli zegarowych, są modele niezegarowe. Stanowią one bardziej kognitywne wyjaśnienie temporalnej organizacji zachowania człowieka i podkreślają wpływ procesów motywacyjnych i poznawczych [15, s. 84]. Czas postrzega się tu jako szczególną formę informacji, która bierze udział w regulacji zachowania, jednak nie wpływa na nie w sposób liniowy, ponieważ procesy poznawcze łamią fizyczny porządek czasu. Tworzone przez nas umysłowe

reprezentacje czasu stanowią tylko częściowe odwzorowanie obiektywnej organizacji otoczenia. Choć zdarzenia wpływają fizycznie w porządku liniowym, to jednak subiektywna ocena czasu może w istotny sposób zmienić nasze postrzeganie na jego temat i wpływać tym samym na zachowanie [15, s. 79].

Na podstawie powyższego w 1935 roku Lewin stworzył model mentalnej czasoprzestrzeni, która leży u podstaw regulacji ludzkiego zachowania w pełnym cyklu jego życia. Zgodnie z tym modelem, w toku rozwoju człowieka dochodzi do wytworzenia się tzw. „autonomicznego operatora lokalizacji temporalnej”. Z jego pomocą człowiek może w sposób płynny przemieszczać się w czasie, zachowując jednocześnie poczucie ciągłości czasu. Dzięki temu, mimo zależności od czasu obiektywnego, człowiek jest w stanie łamać fizyczne reguły zarządzające czasem [5, s. 181; 15, s. 83-84]. Opierając się na subiektywnym doświadczeniu czasu, jednostka może być bardziej zaabsorbowana swoją przeszłością, teraźniejszością lub przyszłością. I tak niektórzy z nas moziwością ciągną za sobą ciężar zdarzeń przeszłości, inni z nadzieją wyglądają pierwszych promieni słońca zwiastujących nadchodzenie dnia nowego, niosącego nowe wyzwania, a otwierającego ścieżkę pomyślności i nowych obowiązków, jeszcze inni – ze wzrokiem utkwionym w kartce kalendarza z obecną datą – oddają się temu, co dziś przyjemne [6, s. 91; 12, s. 390-394].

Innym modelem niezegarowym jest koncepcja umysłowej reprezentacji czasu stworzona przez Nosala. Traktuje on orientację temporalną jako specyficzną cechę osobowości. Wszystkie relacje temporalne powstają na skutek określania następstwa kolejnych wydarzeń w życiu osoby przy pomocy sformułowań: „wcześniej niż”, „później niż”, „w tym samym czasie” [5, s. 175]. Są to określenia porządkujące, dzięki czemu epizody przyjmują formę zorganizowanego systemu o określonej sekwencji następujących po sobie w czasie zdarzeń. Kształtują one nasze postawy względem czasu i modyfikują nasze zachowanie [5, s. 176]. Budując takie temporalne układy odniesienia człowiek ulega przeróżnym wpływom świata zewnętrznego, podlega wpływom społecznym, kulturowym, środowiskowym, ale też nie jest wolny od ograniczeń w zdolności swojego poznania. Możemy zatem uznać, że jednostki nie są jednorodne temporalnie oraz jest wiele czynników różnicujących naszą orientację temporalną. Tym niemniej możemy za Nosalem wyróżnić determinanty czasu psychologicznego rozpatrywane na trzech niezależnych względem siebie poziomach, które przedstawiają charakterystykę specyficznego regulacji temporalnej [5, s. 177]. Są to:

1. Poziom neurobiologiczny – elementarnym pojęciem opisu regulacji temporalnej na tym poziomie są wzorce rytmiczności, obejmujące biologiczne mechanizmy regulacji procesów fizjologii, aktywności mózgowej oraz zautomatyzowanych procesów umysłowych. Czas neurobiologiczny spełnia funkcję regulacyjną względem naszego zachowania, gdyż dostraja nasze procesy życiowe do temporalnych wymiarów otaczającej nas rzeczywistości. Biorytmy umożliwiają realizację bardziej złożonych operacji poznawczych, które regulują, organizują zachowanie człowieka na poziomie psychofizycznym.

Na czas neurobiologiczny wpływ mają różnice indywidualne dotyczące m.in. rytmiczności procesów w zależności od cyklu dobowego lub sezonowego danej osoby [5, s. 177; 13, s. 114].

2. Poziom psychofizyczny – podstawą jego opisu jest proces bieżącego odbioru i przetwarzania informacji, percepcji i różnicowania atrybutów temporalności. Na tym poziomie wyodrębnia się przedziały czasowe, określa długość ich trwania i sukcesywność. Nosal twierdzi, że interwał czasu psychofizycznego mieszczący się w granicach trzech sekund odpowiada „poczuciu teraz” i „determinuje stan bycia świadomym”. Taka reprezentacja czasu stanowi mechanizm o charakterze uniwersalnym, gdyż zależy od podstawowej rytmiczności w zakresie jej percepcji, mowy, pamięci czy kontroli ruchów. Czas psychofizyczny reguluje zachowanie jednostki poprzez tworzenie segmentowej organizacji czasu, podzielonego na mierzalne odstępy (sekundowe czy minutowe). Poziom temporalności psychofizycznej pozwala na ocenę czasu względem pewnej skali, a także dostarcza narzędzi do wnioskowania o upływie czasu na podstawie odniesień zewnętrznych, np. zegarów, tworzonych planów. Możliwość tworzenia układu takich odniesień temporalnych umożliwia organizowanie zachowania jednostki względem estymacji interwałów czasowych [5, s. 177; 13, s. 115].

3. Poziom egzystencjalny – czas rozpatrywany na tym poziomie wyrażany jest w najbardziej złożonej formie, gdyż dotyczy osobistej perspektywy czasu, przekonania o jego przeżywaniu i wyrażaniu, zależy od procesów motywacyjnych i wolicjonalnych jednostki. Na czas egzystencjalny wpływa kultura i przyjmowane wzorce postrzegania temporalności w zależności od kontekstu (praca, szkoła, dom itd.). Zachodząca regulacja ma charakter świadomy, zorganizowany i kontrolowany. Orientacja temporalna opisywana na tym poziomie obejmuje zarówno perspektywę temporalną, jak i organizację działań w czasie. Dotyczy globalnej reprezentacji czasu tworzonej w umyśle oraz struktury organizowanej czynności. Czas egzystencjalny pełni funkcję regulacyjną łącząc relacyjnie czas z działaniem, pozwalając na indywidualną kreację pojęcia czasu, zależną od czynników biologicznych jednostki (zdrowie) i jej sytuacji osobistej (społecznej, rodzinnej, zawodowej) [5, s. 178; 13, s. 115]. Powstaje w ten sposób „osobisty horyzont temporalny”, który pozwala skalować i porządkować wydarzenia w różnych jednostkach upływu czasu, a jednocześnie odrywa człowieka od reprezentacji jedynie ilościowej, pozwalając na tworzenie perspektywy osobistego pojęcia czasu, abstrakcyjnego, jakościowego [1; 5, s. 179].

Orientacja temporalna w rozumieniu Nosała posiada strukturę wielowymiarową. Określana jest przez rozpiętość, spójność i kierunek [6, s. 88]. Dotyczy trzech interwałów czasowych, reprezentowanych w różnym stopniu w strukturach poznawczych. Zgodnie z tym wyróżnia się trzy orientacje temporalne: retrospektywną (przeszłość), prezentystyczną (teraźniejszość) oraz prospektywną (przyszłość) [9, s. 332]. Wszystkie trzy są cechami osobowości i pełnią funkcje regulacyjne zachowania. Na ową regulację oddziałują zmienne

inter-i intraindywidualne. W życiu danej jednostki może dominować więcej niż jedna orientacja temporalna, ponieważ człowiek zdolny jest do świadomego korzystania z kilku horyzontów czasowych w celu organizacji swojego działania. Dokonując umysłowej integracji przeszłości z przyszłością traktujemy terażniejszość jako ogniwo spajające oba kierunki w obecnym momencie integracji. Tworzymy zbiory zróżnicowanych odniesień dotyczących wszystkich trzech perspektyw (przeszłości, terażniejszości i przyszłości), i na tej podstawie dokonujemy ich opisu i wartościowania. Poczucie ciągłości czasu pozwala na orientację nie tylko w przestrzeni temporalnej jako takiej, ale również w perspektywie naszego działania. Pozwala ona na organizację i dostosowanie zachowania względem tworzonych opisów i sądów wartościujących, ukierunkować czynności, kontrolować ich przebieg i oceniać ich postępujący w czasie przebieg. Obserwowane zróżnicowanie międzyosobnicze w organizacji ludzkiego zachowania pozwoliło Nosalowi i Balcarowi (2002) wyodrębnić dwa ogólne profile temporalności: proaktywny i reaktywny [15, s. 87]. Ludzie o proaktywnym profilu temporalnym silnie koncentrują swe zachowanie na przyszłości i przeszłości, w niskim stopniu skupiając się na terażniejszości. Podjęta organizacja działania jest sprawna czasowo i obejmuje wysoki poziom telicznosci, planowania, szczegółowości i poczucia wykorzystania czasu [1]. Jednostka wykazuje tendencję do sprawowania kontroli nad upływem czasu i monitorowania zachowania względem przyjętej perspektywy temporalnej [15, s. 87]. Osoby o profilu reaktywnym koncentrują się przede wszystkim na terażniejszości, wydarzeniach bieżącej chwili lub mających stać się w najbliższym odstepie czasu [14, s. 220]. Organizacja zachowania przebiega pod presją czasu, obejmuje doraźne reagowanie i brak dystansu wobec dziejącej się sytuacji. Badania wykazały, iż odmiennosc profilu temporalnego wiąże się ze zróżnicowaniem w zakresie osobowości [15]. Ludzi o proaktywnym profilu organizacji zachowania cechuje wysoka otwartosc, ekstrawertywnosc i sumiennosc, a także niska reaktywnosc psychiczna. Osoby o reaktywnym profilu temporalnym są neurotyczne, introwertywne, niestabilne emocjonalnie, lękowe i nieadekwatnie impulsywne. Wykazują wysoką reaktywnosc. Ich działania są z reguły mniej skuteczne, zachowania bardziej chaotyczne, nieprecyzyjne, pozbawione przemyślanego planu [15, s. 87].

Z kolei Zimbardo perspektywę czasową określa jako zdolność człowieka do nadawania zdarzeniom spójności, porządku i znaczenia poprzez włączanie ich do poznawczych kategorii temporalnych: do przeszłości, terażniejszości lub przyszłości [8, s. 61; 17]. Dzięki takiej kategoryzacji zdarzeń jednostka może korzystać z doświadczenia swojego lub innych osób, rozważać konsekwencje własnych działań oraz podejmować takie zachowania, które mają na celu zmianę obecnego stanu. Owa zdolność jest efektem interakcji jednostki ze środowiskiem zewnętrznym, w którym żyje. Oznacza to, że jednostka nabywa zdolność do organizacji zdarzeń i nadawania im określonego znaczenia w sposób zupełnie nieświadomy, a proces ten nie podlega kontroli jednostki. Z powyższego wynika fakt, że ludzie różnią się między sobą sposobem korzystania z perspektywy

czasowej. Jak pisze Zimbardo, tak ogromne zróżnicowanie interpersonalne jest wynikiem współdziałania komponenty fizjologicznej z różnorodnością doświadczeń życiowych jednostek [18, s. 394]. Powiązanie perspektywy czasowej z konstruktami kształtowanymi przez środowisko zaznaczają Dunkel i Weber [2]. Piszą oni o trzech aspektach osobowości, które pozostają w związku z perspektywą czasową [9, s. 331]. Są to: historia życia, tożsamość oraz czynniki osobowościowe [2]. Według Zimbardo strategia korzystania z perspektywy czasowej jest właściwa dla każdej osoby i predysponuje ją do określonych zachowań. Wyróżnia się pięć perspektyw czasowych [2; 6, s. 89-90; 8, s. 61; 12, s. 394; 16, s. 745; 18]:

1. perspektywa przeszła pozytywna – charakteryzuje jednostki, które spoglądają w przeszłość przez pryzmat zdarzeń, które oceniają jako pozytywne, niczym przez filtr, który każe nie pamiętać tego, co było złe; perspektywa ta obejmuje nie obiektywny zapis danych, lecz nastawienia jednostki wobec minionych zdarzeń [17]; osoby o orientacji przeszłej pozytywnej często przedstawiają terażniejszość jako stratę w stosunku do pozytywnej przeszłości, co skłania je do zachowań mających na celu zmianę obecnej sytuacji [17]; wg Thornhill'a i Fincher'a perspektywa ta charakteryzuje osoby o przywiązaniu do bezpiecznym i liberalnych poglądach politycznych [2]; perspektywa przeszła pozytywna wiąże się z ekstrawersją i ugodowością (Kruger) – jednostki, mówiąc ogólnie, zmotywowane są do tego, by terażniejszość uczynić tak samo dobrą, jak ich dobre wspomnienia z przeszłości [2];

2. perspektywa przeszła negatywna – charakterystyczna dla osób, które koncentrują się na przeszłości, odnosząc się do niej jako do wspomnienia o bardzo negatywnym zabarwieniu; charakteryzuje osoby o przywiązaniu lękowo – ambiwalentnym i o konserwatywnych poglądach politycznych (Thornhill, Fincher) [2]; jednostki o tej perspektywie temporalnej uzyskują niskie wyniki w skali sumienności, ekstrawersji, ugodowości i stabilności emocjonalnej (Kruger) [2]; zachowanie tych osób skupia się na utrzymaniu obecnego stanu, gdyż jest on lepszy niż negatywne wspomnienia z przeszłości [3, s. 917];

3. perspektywa terażniejsza fatalistyczna – osoby o tej orientacji postrzegają terażniejszość jako niezmienną, zatem niezależną od nich samych; sprawia to, że często są mało sumienne, neurotyczne, a ponadto cechuje je mała otwartość na nowe doświadczenia i towarzystwo innych osób (Kruger) [2; 3, s. 913; 14, s. 219];

4. perspektywa terażniejsza hedonistyczna – zawiera w sobie koncentrację na zdarzeniach dziejących się w obecnej chwili; osoby o takiej orientacji często poddają się chwilowym impulsom i pomysłom; znajduje to wyraz w niskiej sumienności i stabilności emocjonalnej, a wysokim wyniku w skali ekstrawersji [3, s. 913; 14, s. 219];

5. perspektywa przyszłościowa – charakteryzuje jednostki dostrzegające przede wszystkim możliwości i szanse, jakie niesie czas; często się spieszą, zajmują się dokonywaniem planów, odbywaniem spotkań biznesowych oraz innymi aktywnościami, które mają na celu zbliżenie ich do osiągnięcia określonego

celu [17]; są otwarte na doświadczenie, ekstrawertyczne, a w odniesieniu sukcesu pomaga im sumiennosc; nie boją się wyzwań, są przedsiębiorcze, a każdy nowy dzień, według jednostek o tej perspektywie, należy dobrze wykorzystać.

Każda osoba w pewnym stopniu odnosi się w swoim myśleniu i zachowaniu do różnych perspektyw czasowych, jednak zazwyczaj w funkcjonowaniu jednostki zaznacza się dominacja któryś z nich. Jednostka nie powinna nadmiernie faworyzować tylko jednej perspektywy czasowej. Wówczas jej wady przesłaniają zalety. Przykładowo, perspektywa przeszła pozytywna, terażniejsza hedonistyczna i przyszłościowa w pozytywny sposób wpływają na podejmowane zachowanie, ale tylko wtedy, gdy żadna z nich nie jest ponad miarę wyróżniona. Perspektywa przeszła negatywna i terażniejsza fatalistyczna nie odgrywają korzystnej roli w regulacji zachowania [17, s. 5]. Jak pisze Zimbardo, „we wszystkich ludziach tkwi siła dostosowania perspektyw postrzegania czasu”, której celem jest poprawa jakości życia poprzez regulację zachowania [17, s. 5].

Zakończenie

Podsumowując, orientacja temporalna pełni ważną funkcję regulacyjną ludzkiego zachowania. Pomaga tworzyć umysłowe reprezentacje zdarzeń w czasie, a przez to organizować nasze zachowanie. W zachowaniu jednostki uwidaczniają się jej cechy osobowości, ściśle związane z przyjętą perspektywą czasową [9, s. 331]. Choć osobowość ulega zmianom w przeciągu naszego życia na skutek interakcji ze środowiskiem społecznym, to jednak możliwe jest odnoszenie się do punktów stałych, które zapewniają nam swobodne poruszanie się w perspektywie czasowej [5, s. 176]. Zarówno model Nosalą, jak i Zimbardo, podkreśla regulacyjną wartość orientacji temporalnej w zachowaniu jednostki. Według Nosalą jednostka działa w określonym aspekcie temporalnym i posiada równoczesną wiedzę na temat swej przeszłości, terażniejszości i przyszłości [11, s. 134]. Tworząc opisy i sądy wartościujące na ich temat, osoba nabiera kompetencji i staje się zdolna do poradzenia sobie w różnorodnych sytuacjach życiowych. Poczucie ciągłości czasu pozwala jednostce na orientację w poszczególnych etapach zamierzonych przez siebie działań i korzystanie z wcześniejszego doświadczenia. Zimbardo natomiast przedstawia koncepcję, w której jednostka, umieszczając zdarzenia w obrębie odpowiednich kategorii temporalnych, nadaje im znaczenie. Skłania to daną jednostkę do właściwego jej zachowania, które, niczym kwiat, wyrasta na podłożu sposobu korzystania z przeszłych doświadczeń, postrzegania terażniejszości i ewentualnego dokonywania planów ukierunkowanych na osiągnięcie zamierzonego celu w przyszłości. Różnorodność, z jaką każdy z nas odnosi się do upływającego czasu jest zatem przyczyną odmiennych zachowań, które możemy obserwować. Oba omówione wyżej modele opisują ową różnorodność, zaznaczając wyjątkową rolę otoczenia, w którym jednostce dane jest rozwijać się. Każda osoba, zanurzona w otoczeniu społecznym, funkcjonuje w nieco inny sposób [5, s. 175].

Bibliografia

- [1] Bajcar, B. (2006). Individual differences in temporal orientation – research results. W: Z.

Uchnast red. *Psychology of time* (s. 109-132). Lublin: Wydawnictwo KUL.

[2] Dunkel C.S., Weber J.L. (2010). Using Three Levels of Personality to Predict Time Perspective. *Current Psychology*, 29(2), s. 95-103.

[3] Król J., Szcześniak M., Koziarska D., Rzepa T. (2015). Akceptacja choroby i postrzeganie czasu u osób leczonych immunologicznie z rzutowo-remisyjną postacią stwardnienia rozsianego (RR-MS). *Psychiatria Polska*, 49(5), s. 911-920.

[4] Oleś P.K. (2011). *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość - zmiana - integracja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

[5] Nosal C.S. (2004). Neuropsychologia kodowania temporalnego i poczucia czasu. *Przegląd Psychologiczny*, 47(2), s. 175-190.

[6] Paszkowska-Rogacz A. (2015). Orientacja temporalna młodzieży a jej dojrzałość do planowania kariery. *Journal of Counseling*, 4, s. 85-105.

[7] Perwin A.L. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

[8] Radziwiłłowicz W., Karolewska I. (2017). Orientacja temporalna i doświadczenie „ja” Anonimowych Narkomanów. *Alcohol Drug Addict*, 30(1), s. 59-84.

[9] Sobol M., Oleś P. (2002). Orientacja temporalna carpe diem a poczucie satysfakcji z życia. *Przegląd Psychologiczny*, 45(3), s. 331-346.

[10] Szulc M. (2015). Przyszłościowa orientacja temporalna i samoocena modelek. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 16(1), s. 50-73

[11] Uchnast Z., Tucholska K. (2003). Kompetencje temporalne – metoda pomiaru. *Roczniki Psychologiczne*, 6, s. 131-150.

[12] Włodarczyk E. (2014). Czas jako wymiar i obszar ludzkich działań (perspektywa pedagogiczna). W: W. Danilewicz, W. Theiss red. *Pedagogika społeczna wobec zagrożeń człowieka i idei sprawiedliwości społecznej* (s. 388-401). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.

[13] Zając-Lamparska L. (2011). Czas jako kryterium opisu oraz mechanizm regulacji funkcjonowania człowieka – problematyka czasu w psychologii. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, 4, s. 111-124.

[14] Zając-Lamparska L. (2013). Czas teraźniejszy w funkcjonowaniu człowieka. Perspektywa psychologiczna. *Szkice Humanistyczne*, XIII(1), s. 215-225.

[15] Zając-Lamparska L. (2013). Temporalny wymiar osobowości. *Panorama stanowisk. Studia Humanistyczne*, 12(2), s. 79-93.

[16] Zawadzka B., Byrczek M. (2012). Kształtowanie perspektywy temporalnej jako aspekt adaptacji do choroby i leczenia. Analiza oparta na badaniach chorych leczonych nerkozastępczo. *Psychiatria Polska*, XLVI(5), s. 743-756.

[17] Zimbardo P. (2013). *Paradoks czasu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

[18] Zimbardo P., Ruch F. (1996). *Psychologia i życie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ТРЕНД ДЕМОНСТРАТИВНОГО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ СПОЖИВАННЯ

Добридень Оксана Володимирівна

кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри
гуманітарних наук Державного закладу «Дніпровська медична академія
МОЗ України».

Філософи і соціологи неодноразово зверталися до проблем здоров'язбереження, серед найпопулярніших сьогодні можна назвати такі: культура тілесності і здоров'я, естетизація здоров'я в рекламній комунікації, здоров'язбереження у світлі медікалізації культури, онтологічні аспекти здоров'я і хвороби, гендерна ідентичність у контексті «турботи про себе», біоетичні принципи в медичних дослідженнях, вплив інформаційних технологій на здоров'язберігаючу поведінку, маніпуляції із свідомістю соціального суб'єкта і сучасні оздоровчі практики, освітні здоров'язберігальні стратегії тощо.

Якщо ми поставимо питання, що об'єднує вищезазначену проблематику крім, власне, поняття «здоров'я», то відповідь з'явиться в результаті нескладних логічних умовиводів. Об'єднувальним елементом, який можна простежити в кожній дослідницькій темі, є суспільство масового споживання, а точніше невіддільні його атрибути: комерціалізація цінностей, науки, культури, освіти; фетишизація тіла; мода на демонстративно здоровий спосіб життя; широке використання реклами як рушія масової культури і регулятора здоров'язберігаючої поведінки людини.

На превеликий жаль, наукові висновки, яких доходять у медико-біологічних і соціально-гуманітарних сферах, недостатньо добре інтегровані один з одним. Внаслідок невзаємодіючого знання ми на власні очі можемо спостерігати традиційні методи лікування людини, які здебільшого закриті для втручання знання немедичного. Для медицини завжди пріоритетними будуть анатомо - морфологічні особливості норми і патології людського організму. Вплив же світоглядних настанов особистості на здоров'я враховується лише фрагментарно. У разі необхідності надання термінової медичної допомоги говорити про важливість соціально-гуманітарного знання було б недоречно. Це безсумнівно. Але в разі профілактичних дій з боку закладів охорони здоров'я та просвітницького інформування з боку ЗМІ така невзаємодія є не просто інформаційною прогалиною, а грандіозною проблемою для успішних заходів з превентивного збереження здоров'я. Проте, важливим і позитивним для примноження знань про здоров'я є той факт, що в результаті такого різнобічного розгляду проблеми у філософській та соціологічній літературі, розширюється дослідницьке поле не тільки в контексті аналізу і системного бачення реальності, але й у контексті пошуку

продуктивних стратегій у протистоянні ризикам суспільства споживання, які виникають у результаті соціально обумовлених причин.

Для здоров'язбереження в умовах суспільства споживання важливим є розуміння сутності свободи. Яким же чином розуміє простий обиватель свободу? Поза всяким сумнівом, свобода, в першу чергу, це можливість робити самостійний вибір. Масова культура в усьому її розмаїтті не дозволяє помітити підміну змісту свободи справжньої змодельованим відчуттям свободи. Вибирати з великої кількості пропозицій ще не означає робити вибір самостійно. Проте внутрішня природа свободи вибору в суспільстві споживання завжди символічна, а процес формування її спрямованості (а для суспільства споживання допомога у виборі є нормою) навряд чи вдасться поза сприянням допоміжних імпульсів. Скерувати вибір можна успішніше в разі підготовленості ґрунту, тобто підготовленості інформаційного поля в питаннях здоров'язбереження.

Найважливішим способом, що стимулює виникнення бажання зробити вибір і, тим самим, який ініціює людину до вживання заходів у питаннях справжнього або демонстративного здоров'язбереження, є маркетингові комунікації, зокрема реклама в усіх її медійних і немедійних різновидах.

За допомогою абстрагування, візуалізації і деталізації увага споживача зосереджується на тих сторонах споживаного товару або послуги, які привабливі з погляду необхідності, простоти використання, безпеки, доступності і, обов'язково, з елементом престижності. Наприклад, 2015 року у світських хроніках і інтернет-виданнях повідомлялося, що голлівудська знаменитість Кім Кардаш'ян придбала ліцензійні права на виробництво органічного ботоксу – біотуліна, який протягом недовгого періоду став неймовірно популярним серед тих, хто вибрав або, правильніше сказати, тих, кого підвели до правильного вибору – збереженню здоров'я і молодості шкіри. Проект «Гель біотулін» з рекламним слоганом «Краса без ін'єкцій» за всіма правилами успішної рекламної кампанії був представлений у всьому світі невідомими моделями з прекрасними фізичними даними. В даному разі деталізація полягала в конкретизації того факту, що кожна жінка може стати красунею за умови використання препарату. При цьому виробники абстрагувалися від необхідності вести здоровий спосіб життя, щоб у результаті отримати здорову шкіру обличчя і подовжити молодість. Абстрагувалися від того, що за наявності шкідливих звичок препарат сприятиме лише тимчасовому косметичному ефекту і не може бути й мови про здорову шкіру. Відповідно до реклами препарату виявляється зовсім необов'язковою злагоджена робота організму в цілому. Тобто, завуальовано деталі у світлі необхідності регулярного застосування препарату, а звідси, таким чином, не акцентується увага на залежності від нього. З точки зору візуалізації проект також виявився дуже успішним. Від невідомої моделі на обкладинці і до найвідоміших прихильниць біотуліна, таких як Кейт Міддлтон, Карла Бруні-Саркозі та Мішель Обама, привносять із собою ефект надійності і причетності до вищих верств суспільства. Прекрасна

паралель: від простої жінки до світових знаменитостей. Хто ж із жінок відмовиться користуватися тією самою оздоровчою косметикою, якій віддають перевагу перші леді наймогутніших держав світу?

Спробуймо сформулювати основні соціальні маркери здоров'язбереження, виходячи з необхідності протистояти факторам ризику в суспільстві споживання:

- початкове визнання/невизнання можливості спотворення традиційно позитивного образу медицини в умовах розширення стандартів суспільства споживання (комерціалізація сфери медико-профілактичних послуг) на підставі зіставлення особистого і стороннього досвіду з чуттєвого і раціонального осмислення дійсності, що визначає рівень відповідальності у ставленні до власного здоров'я;

- наявність / відсутність активності в саморозвитку і підвищенні рівня освіченості та культури;

- здатність / нездатність орієнтуватися в медійних і немедійних інформаційних потоках і відокремлювати справжнє знання про здоров'язбережувальний потенціал товарів і послуг від фейкової інформації, що визначає якість харчування, медико-профілактичної та спортивно-оздоровчої активності;

- здатність / нездатність до самоконтролю і самообмеження в задоволенні бажань, що визначає регулярність у дотриманні щоденного розпорядку активності і відпочинку, а також режиму здорового харчування;

- психоемоційна та інтелектуальна готовність / неготовність до впливу маніпулятивних практик, що визначає рівень протистояння й адаптованості в міфологізованому суспільстві споживання.

Специфіка дефініції соціальних маркерів полягає в тому, що потужність їх демонстрації в зовнішньому середовищі, тобто, по суті, ступінь опору соціально обумовленим впливам, визначається готовністю або байдужістю індивіда до здоров'язбереження за допомогою власних когнітивних, мотиваційних, емоційно-вольових і фізичних параметрів.

ЗМІСТ

WARTOŚCI W UJĘCIU PSYCHOLOGICZNYM mgr inż. Bachórz Iwona	5
PRZESTRZEŃ MIASTA GDAŃSK HISTORIĄ PISANA-ZNACZNIE I SYMBOLE mgr Agnieszka Bień	10
ТРАНСФОРМАЦИЯ КУЛЬТУРЫ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ Василевская Валерия Эдуардовна,	18
ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКОГО РОДУ САВИЧІВ Василенко Вячеслав Миколайович	20
CZŁOWIEK I NAUKA – ROZWAŻANIA FILOZOFICZNE mgr Anita Edyta Wizner	23
REWOLUCJE W EGIPCIE W ŚWIETLE WYBRANYCH TEORII SOCJOLOGICZNYCH Witkowska Katarzyna	30
KULTURA BUŁGARSKA OD KUCHNI, CZYLI CO I JAK JEDZĄ BUŁGARZY Wojnarowska Aleksandra	38
ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА ВАТИКАНУ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ Ворон Оксана Петрівна	44
ПЕРЕДВИБОРЧІ КАМПАНІЇ І РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ: ПОЗИЦІЯ ТА ПРИОРИТЕТИ Ворон Олена Петрівна	48
UŻYTECZNOŚĆ I ESTETYKA WYROBU RZEMIEŚLNICZEGO W ŚWIATLE PRZEMIAN KULTUROWYCH EUROPEJSKICH I POLSKICH CECHÓW RZEMIEŚLNICZYCH Wróbel Aleksandra	50
WYBRANE PRZEPISY PRAWNE W ASPEKCIE UCHODŹCÓW W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM I KRAJOWYM Głazowska Monika	62
ІНТЕРНЕТ-ФОЛЬКЛОР: ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ Григоренко Ірина Василівна,	70
NAUKOWIEC – CZŁOWIEK CZY MASZYNA? MYŚL NA BIEGUNACH NAUKI mgr Marta Dargiewicz	73
КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОДУКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗВО Шамне А. В., Демченко Н. Ю.	79

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НОВІТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУЧАСНИХ ЕСТРАДНИХ ВИДОВИЩАХ Деркач Світлана Миколаївна	82
ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЩІ Ляшенко Олексій Андрійович, Достатня Олександра Андріївна	86
MIESZKAŃCY LIBII W RELACJI PODRÓŻNICZEJ KAZIMIERZA NOWAKA Mgr Izabela Dudek	91
TUTOR, PROMOTOR, PROJEKTANT ROZWOJU STUDENTA. O ROLI I AUTORYTECIE NAUCZYCIELA AKADEMICKIEGO W RELACJACH Z WYBRANYMI RODZAJAMI STUDENTÓW Marzec-Jóźwicka Magdalena.....	98
KURHAN A PROBLEM OSADNICTWA W POCZATKACH EPOKI BRĄZU mgr WOJCIECH ZGURECKI.....	108
СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ У ВИХОВАННІ ТА НАВЧАННІ ОСОБИСТОСТІ Золотарьова Аліна Вячеславівна.....	117
КРЕАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ РЕЖИСЕРІВ Касьяненко Андрій Сергійович	120
OSOBOWOŚĆ A ORIENTACJA TEMPORALNA JAKO REGULATOR ZACHOWANIA CZŁOWIEKA Kolecka Aleksandra, Kolecka Barbara	123
ТРЕНД ДЕМОНСТРАТИВНОГО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ СПОЖИВАННЯ Добридень Оксана Володимирівна	131

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 23 (том 1)

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій